BIJDRAGEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PROVINCIE DER MINDERBROEDERS IN DE NEDERLANDEN

ONDER REDAKTIE VAN

PATER CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M.

PATER BERTILO DE BOER O.F.M.

PATER ALBERTUS FICK O.F.M.

DEEL 10

BUNDEL XXVIII

Veritatem facientes in charitate

1958

DRUK: N.V. GRAFISCHE KUNSTINRICHTING J. VAN POLL SUYKERBUYK
ROOSENDAAL

ADMINISTRATIE:

N.V. GRAFISCHE KUNSTINRICHTING
J. VAN POLL SUYKERBUYK, ROOSENDAAL

De Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden verschijnen in bundels van ongeveer 160 blz. Drie bundels vormen één deel. Bij de derde bundel worden Inhoud en Register toegevoegd. Intekenaren op de delen betalen per bundel *f* 4.—, verhoogd met de frankeerkosten. De prijs voor afzonderlijke bundels - voor zover voorradig - bedraagt *f* 6.—.

Stukken ter plaatsing alsmede boeken ter recensie worden ingewacht bij het Sekretariaat van de Redaktie. Aan de medewerkers wordt de vrijheid gewaarborgd hun artikelen naar eigen wens en gewoonte te redigeren

Voor alle zaken, de uitgave betreffende, wende men zich tot de Administratie.

PLACET IMPRIMATUR:

P. CASTULUS VAN DEN EIJNDEN O.F.M.
Minister Provincialis

Werthae, in festo Assumptionis B.M.V., 15 augusti 1958.

NIHIL OBSTAT:

L. P. J. S. AERDEN, Pr.
Censor ad hoc deputatus

Roosendaal, 22 aug. 1958.

INHOUD

CONTENU: L'auteur donne un aperçu général de la Congrégation des Frères Franciscains de Waldbreitbach, qui possèdent un couvent à Baarle-Nassau en Hollande. Après une introduction il décrit la vie du Fondateur Petrus Wirth (Frère Jacques). Quelques fragments du journal de celui-ci nous aident à mieux comprendre les débuts de la Congrégation. Une description du développement et de l'état actuel de la Congrégation termine l'étude.

CONTENU: Une documentation détaillée sur Ommel comme lieu de pèlerinage de Notre-Dame et comme siège du couvent des Soeurs Tiercelines Mariaschoot. Vers la fin du seizième siècle le pèlerinage vers la statue de Ste Vierge ayant pris origine à cet endroit vers l'an 1400, et le couvent des Tertiaires fondé en 1539, ont connu le même sort par lequel, après une prospérité inouie, tous les deux furent menacés de suppression. Devant ce danger les Soeurs emportèrent avec elles la statue de Notre Dame dans le Limbourg et continuèrent à la garder fidèlement à Neer, à Nunhem et à Haelen jusqu'au moment de la mort de la plupart des Soeurs de Mariaschoot. Au courant du dix-neuvième siècle la statue de Notre- Dame fut ramenée à Ommel. Après cent ans (1939) une nouvelle maison religieuse y prenait le nom de Mariaschoot. Nous donnons ici l'introduction à la publication de documents.

CONTENU: Bienque S. François aimât beaucoup la solitude, il s'est laissé convaincre qu'il était de son devoir de pratiquer à côté de la contemplation aussi la vie active. Ainsi l'Ordre Franciscain a connu dès son origine cette double inspiration. En suivant un petit livre du Rév. Ad Welters sur les hermitages du Limbourg, l'auteur traite la vie de tous ceux qui - parmi ces érémites - ont appartenu au Ie ou au IIIe Ordre.

4. EEN MINDERBROEDER GESCHAPEN UIT NIETS blz. 106

door P. Bertilo de Boer O.F.M.

CONTENU: Il existe un vieux récit d'après lequel ce serait un Frère Mineur d'Amsterdam qui aurait prêché pour la première fois du haut de la magnifique chaire de la veille église de S. Bavo à Haarlem. Cette chaire aurait été sculptée vers 1432 mais ce premier sermon n'aurait eu lieu qu'en 1461. Malheureusement le nom de ce prétendu prédicateur nous échappe. Or, après un examen critique de cette légende, la conclusion s'impose qu'il n'en est de rien et que le récit ne repose sur aucun fondement historique.

5. TWEE STICHTINGEN VAN TERTIARISSEN TE SLUIS blz. 112

door P. Drs. Albertus Fick O.F.M.

CONTENU: A Sluis il existait avant 1604 deux fondations de Tiercelines, à savoir celle des Soeurs Grises Hospitalières et celle, des Soeurs Pénitentes. Les Soeurs Grises se vouaient aux malades, surtout à l'hôpital de la rue de la Chapelle, les Soeurs Pénitentes s'occupaient de l'enseignement. Tandisque l'hôpital s'était posé sous la protection de la Vierge, le couvent des Soeurs Pénitentes avaient choisi comme patronne la Sainte Cathérine, mais on l'appelait généralement „la Madeleine". En 1578 les Soeurs furent expulsées de Sluis mais elles pouvaient y retourner en 1578 lorsque la ville eut été reconquise par le Duc de Parme. Après la chute de Sluis en 1604, les Calvinistes revenaient au pouvoir et les Religieuses devaient de nouveau quitter la ville.
Il y avait pourtant quatre Soeurs - trois Soeurs Grises et une Soeur Pénitente - qui acceptaient une indemnité de la part des Etats-Généraux et qui continuaiant à vivre à Sluis.
Entre autres données historiques on peut trouver ces détails dans la nouvelle édition de „Résolutions des Etats-Généraux", t. XIII, publié par Mlle H. H. P. Rijperman.

6. MOEILIJKHEDEN OMTRENT DE DERDE ORDE IN 1859 . . . . blz. 118

door P. Cunibertus Sloots O.F.M.

CONTENU: Une lettre, adressée par Mgr. J. Zwijsen à son clergé et écrite le 10 février 1859 soulevait des doutes sur la question de savoir si les Frères Mineurs avaient le droit d'admettre des femmes au Tiers Ordre. C'est pourquoi le Père Provincial s'adressait au Procurateur Général à Rome, le R. P. Bernardus van

MEDEDELING.

De bronnenpublicatie over onze Lieve Vrouw van Ommel en het klooster Mariaschoot door P. Dominicus de Jong O.C.R. zal later afzonderlijk verkrijgbaar gesteld worden bij de schrijver.

Adressen van medewerkers met artikelen en/of boekbesprekingen in Bundel XXVIII.

P. MARTIALIS (C.G.M.) BAK O.F.M., Philosophicum, Leunseweg 1, Venray.

P. ALBERICUS BOSMAN O.F.M., Hofdijk 27, Rotterdam.

P. AUXENTIUS BOUR O.F.M., Gymnasium Sint Antonius, Megen.

P. JUCUNDUS BOUWMAN O.F.M., Sint Bernardinuscollege, Akerstraat 97, Heerlen.

P. MARTINIANUS BRIELS O.F.M., Lyceum I.C., Venray.

P. EPHREM (C.) VAN EIJL O.F.M., Lyceum I.C., Venray.

P. FABIANUS O.F.M. Cap., St. Franciscus-Stichting, Bredaseweg B 155, Baarle-Nassau.

Dr. SYBRAND GALAMA O.F.M., Lyceum I.C., Venray.

Dr. WILLIBRORD LAMPEN O.F.M., Wittevrouwensingel 26, Utrecht.

P. DOMINICUS DE JONG O.C.R., Achelse Kluis, Borkel en Schaft.

Drs. UBALD MUSKENS O.F.M., Vermeerstraat 7, Nijmegen.

Drs. H. TH. OOSTENDORP, Plaza de los Geógos 5 II c, Madrid, Spanje.

Dr. HUGO SANDERS O.F.M., Lyceum I.C., Venray.

Dr. EPHREM SLOOTS O.F.M., Philosophicum, Leunse weg 1, Venray.

P. FIDENTIUS VAN VELZEN O.F.M., Sint Bernardinuscollege, Akerstraat 97, Heerlen.

DE CONGREGATIE DER BROEDERS FRANCISCANEN TE HAUSEN BIJ LINZ A. D. RIJN

DOOR

P. FABIANUS O.F.M. CAP.

De Broeders Franciscanen van Waldbreitbach zijn in Nederland maar weinig bekend. Zelfs het feit dat zij op onze vaderlandse bodem te Baarle Nassau sinds 1931 een huis bezitten, heeft daaraan niet veel kunnen veranderen. De reden van deze onbekendheid moet voor een goed deel wel hierin gezocht worden, dat de broeders bij ons zijn aangekomen met stille trom, en dat hun arbeid onder bejaarden en krankzinnigen hier uiterst stil en geruisloos verloopt. Zo hoort het eigenlijk ook. De meeste goede werken vestigen de aandacht van de mensen minder op zich naarmate zij de ogen van God meer op zich trekken. In deze bladzijden willen wij een en ander meedelen over de broeders van Waldbreitbach, die zich ook wel noemen „Franciscaanse Tertiarissen van het heilig Kruis" (T.F.S.C.).

Wie in de geschiedenis van Gods Kerk en haar duizenden liefdewerken een beetje thuis is, al is het ook nog zo'n klein beetje, weet dat hij de oorsprong van alwat waarlijk groot is moet gaan zoeken in de stille eenzaamheid en bij kleine mensjes. Versta dat goed. Wij mensen zien de stichters van die grote werken onbeduidend en klein. Maar God die anders en beter oordeelt, houdt hen voor machtig en groot. „Wat klein is in de ogen der wereld is groot in de ogen van God. De Heer kiest juist het kleine om grote dingen tot stand te brengen en grote mensen te beschamen."

Zo waar en verblijdend deze bijbelse uitspraken zijn, zo vernederend en prikkelend zijn ze tevens voor de zelfbewuste mens. Daar wordt wel eens beweerd, dat velen zich al te graag van die schriftuurwoorden bedienen, maar ik ben van mening, dat er toch nog altijd veel te weinig rekening mee wordt gehouden.

Jezus zei van het rijk der hemelen, en daarmede bedoelde Hij zijn kerk, dat het gelijk is aan een mosterdzaadje, dat het kleinste is

onder de zaden. Maar wanneer het opschiet wordt het (althans in de oosterse landen) een boom, zodat de vogels in zijn takken komen nestelen (vgl. Matth. 13, 31-32). Elke ordestichter is klein begonnen en had daardoor alleen al een grote kans op succes.

De congregatie van Waldbreitbach is ook uiterst klein begonnen. Zij eert en vereert als haar stichter Peter Wirth, de latere *broeder Jacobus*. Zij vereert de kleine man, omdat hij werkelijk groot is geweest, zelfs onder de groten, en zij bidt en ijvert er dagelijks voor, dat hij eens de eer der altaren mag worden waardig gekeurd.

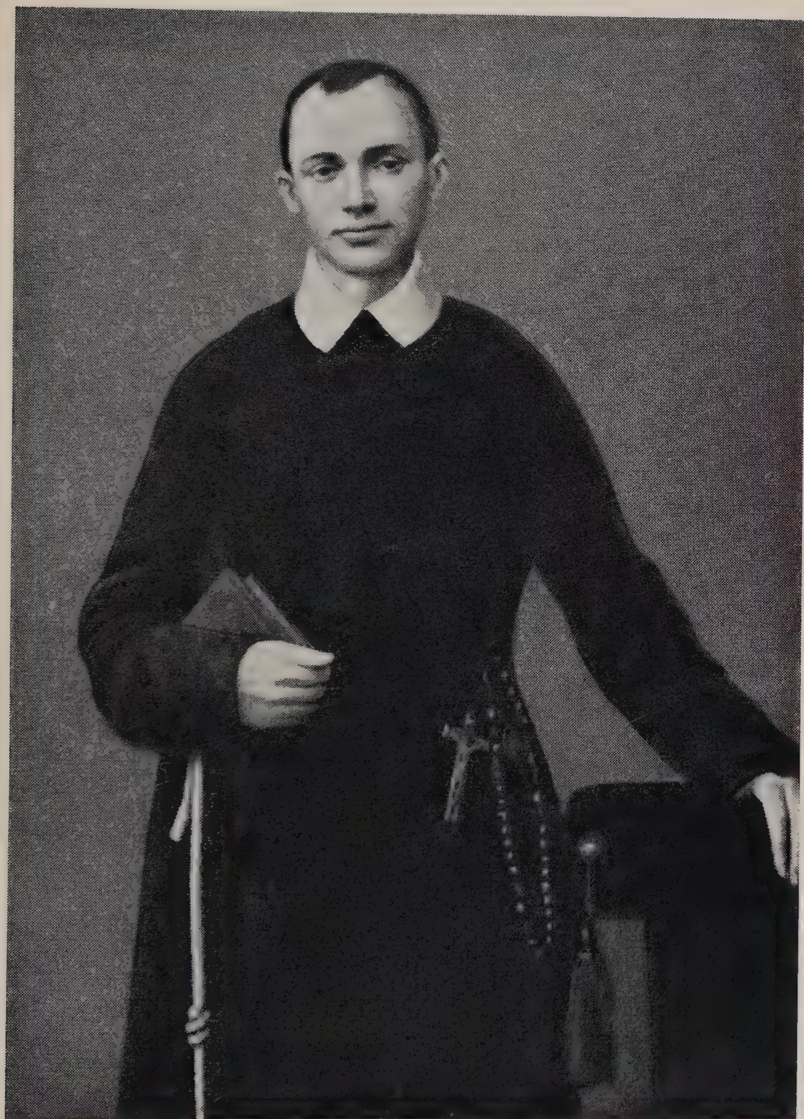
Peter Wirth werd geboren te Niederbreitbach op 15 oktober 1830. Zijn ouders waren Theodoor Wirth en Catharina Andries. Vader was schaapherder in dienst van een boer. Moeder deed haar best om rond te springen met het karige daggeld van haar man, en hield er als bijverdienste een dorpsherbergje op na.

Niederbreitbach is een klein gehuchtje, dat behoort tot de parochie Waldbreitbach in het distrikt Niewied en het bisdom Trier. De wieg van Peter stond dus in het verrukkelijke mooie dal van de Wied, dat in onze dagen als vakantieoord en kuuroord druk wordt bezocht, maar destijds zeer vereenzaamd lag, bijna buiten de wereld, en dat zijn schaarse hardwerkende bevolking maar amper kon voeden.

Peter was de jongste van vier kinderen. Op achtjarige leeftijd verloor hij zijn vader en twaalf maanden later ging hij mee naar het kerkhof achter het lijk van zijn moeder. Zelf schrijft hij in een korte en helaas zeer onvolledige schets van zijn eigen leven: „Ik was een arme weesjongen, die totaal niets bezat, zelfs geen behoorlijk stuk kleren”. Het kruis wierp dus wel heel vroeg een donkere schaduw op zijn leven.

Het is altijd erg wees te zijn. In onze dagen ook nog, maar toen toch zeker, want weeshuizen waren er bijna geen. Natuurlijk moesten die kinderen ergens worden ondergebracht. De gemeentelijke instanties zorgden daar ook wel voor, maar zij deden dat, ik zou haast willen zeggen door een veiling bij afslag. Het weeskind werd „gegund” aan hem of haar die het minste geld vroeg voor de opvoeding van zo’n peuter.

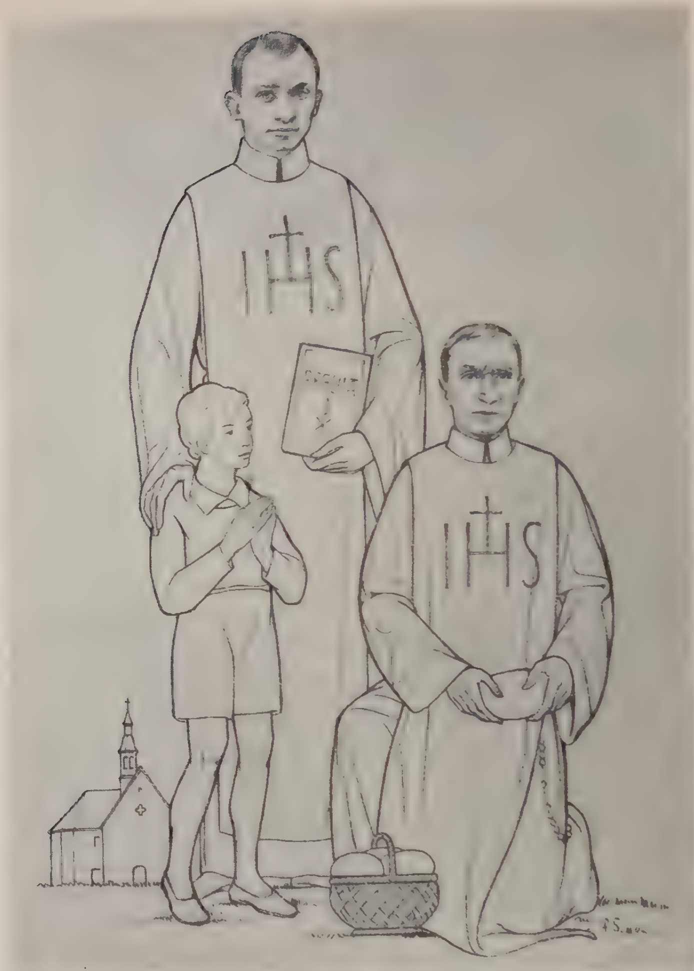
Onze Peter trof het met zijn pleegouders bijzonder goed. Hij werd opgenomen door zijn peetoom, de schoolmeester van Niederbreit-

Broeder Jacobus Wirth (1830-1871)

bach Johan Peter Andries. Deze zou voor hem wel een strenge maar toch tevens een bezorgde vader zijn.
De kleine knaap was op school de eerste van zijn klas in alle vakken. Hij had een goed verstand en nog een veel beter hart. Van aard was hij bedeesd en schuchter, maar van aanleg een denker. Het ligt voor de hand, dat zulk een denker veel aan zijn toekomst dacht. Een sterk verlangen naar het priesterschap en de hoop zich eens te kunnen wijden aan de verzorging van weesjongens overheersten daarbij alles.
Maar meester Andries had andere plannen en was al bezig zelf zijn neef klaar te stomen voor een baan bij het onderwijs. Dat zou stellig ook wel gelukt zijn gelijk het aan duizend anderen was gelukt, als niet juist in die dagen een regeringsbesluit de kweekschoolopleiding voor elke onderwijzer had verplichtend gesteld. Voor een kweekschool was echter geen geld aanwezig en nog minder was het dat voor een priesteropleiding aan het seminarie.
Onze Peter, die nooit bij de pakken neerzat, was ook nu aanstonds klaar met zijn besluit: dan ga ik schoenmaker worden en mijn eigen kost verdienen. Als gezel ging hij in de leer bij een schoenmakertje ter plaatse, vorderde uitstekend en haalde in zeer korte tijd zijn meestertitel. Ondertussen heeft hij zich echter tot tweemaal toe aangemeld bij de Redemptoristen van Bornhofen aan de Rijn met het verzoek er broeder te mogen worden. Beide keren werd hij echter „voorlopig" afgewezen, omdat men geen tekort aan broeders had.
Nog steeds bleef Peter lopen met de gedachte, dat er voor God en de mensen iets meer en beters is te doen dan enkel werken met els en pekdraad. Reeds lang stond het bij hem vast, dat hij ongehuwd zou blijven „om het rijk der hemelen", wat in het Evangelie betekent: om beter voor God en de mensen te kunnen werken. Hij werd lid van de Derde Orde van Sint Franciscus en zou zoveel hij kon zich gaan wijden aan opvoeding en opleiding van weesjongens. Hij had sterk genoeg ervaren aan zich zelf en bespeurd bij zijn eigen broer en twee zusjes, waarschijnlijk bovendien nog bij anderen, wat het zeggen wil weeskind te moeten zijn. En nu geen klooster hem opnam, zou hij zelf maar een kloostercongregatie gaan stichten.

In de ogen van gewone stervelingen lijkt zulk een plan nog al stoutmoedig en zelfs vermetel. Maar werkelijk nederige mensen zijn ten slotte de moedigste en grootmoedigste van allen en voelen zich in hun onwankelbaar godsvertrouwen tot alles in staat. Juist in het besef dat zij zelf *niets* zijn en *niets* kunnen durven zij *alles* verwachten van God. Daarbij, had men niet in diezelfde jaren andere broederscongregaties zien ontstaan in Aken, Montabauer, Trier en Münster? Allen zeer nederig in haar oorsprong en tot stand gebracht door kleine mensen. Misschien moeten we er wel bijzeggen, dat al die kloosterinstellingen meer geboren zijn uit de nood der tijden dan op de been gebracht door de wijsheid van mensen.
Wirth zocht steun voor zijn plan bij een andere derde ordeling, Anton Weber en hij vond bij hem al heel gauw een gewillig oor. Deze Weber, geboren in 1829 te Roszbach, dat tot de parochie Waldbreitbach behoort, had met zijn 14 jaren ook reeds zijn beide ouders verloren. Hij was kleermaker en had in dat vak zijn meestertitel behaald. Hij zag eveneens in de vele wezen, die overal rondliepen, jonge mensen die veel tekort kwamen en eigenlijk verwaarloosd werden. Daarom stond hij zo onmiddellijk open voor samenwerking met Wirth. Natuurlijk moest het tweetal zijn plan bespreken met pastoor Jac. Gomm. Dat wilde het ook graag doen maar zag er begrijpelijkerwijze toch nog al tegen op.
De pastoor van zijn kant toonde niet aanstonds onverdeelde bijval met het plan. Hij had met een groepje flinke, vakbekwame tertiarissen liever een gezellenvereniging opgericht om zo door een lekeninstelling en lekenapostolaat de schoolvrije jeugd ter hulp te komen en degelijke vakkennis bij te brengen. Hij kreeg echter reeds aanstonds een hoge en op de duur een zeer hoge achting voor beider godsdienstige instelling en degelijkheid en was al heel gauw besloten hen zo krachtig mogelijk te steunen.
Peter en Anton, bij wie zich nog twee leden van de Derde Orde aansloten, maakten een begin met hun liefdewerk en opvoedkundige taak. Zij huurden een paar vertrekken in de woning van een jood Levy en trokken er in met de twee weesjongens, die zij meebrachten. Dit gebeurde op 15 augustus 1855. Zij werkten hard, ieder in zijn eigen vak, bewerkten nog een stuk land en

Broeder Jacobus en zijn eerste gezel, broeder Antonius Weber.
De laatste werd geboren in 1829 en stierf in 1910.

zagen kans er nog een akker bij te kopen. Deze mannen hadden andere opvattingen en methoden dan wij er op nahouden. Wij immers gaan bij de opzet van een nieuwe onderneming rekenen en calculeren. Wij raadplegen mathematici en statistici, psychologen en paedagogen en blijven met dat al maar prutsers, vergeleken bij de arbeiders die met God van wal steken en vertrouwvol varen op zijn kompas.

De nieuwe instelling ging dus draaien, maar het kan niet worden ontkend, zij draaide zwaar. De moeilijkheden bleven niet uit. Soms was er geen brood in huis en geld om brood te kopen was er nog veel minder. Door de bewoners van het dorp werden zij heimelijk, niet zelden ook in het openbaar als dwazen bespot. Vele mensen, vele christenen even goed, lachen graag met hen die iets meer willen zijn dan zondagschristenen en het is bekend: Geen profeet is geëerd in zijn eigen land.
De woonruimte bij Levy bleek veel te klein en de familie had heel het huis zelf nodig. Men moest verhuizen en kwam nu terecht bij bakker Heep, een vrijgezel. Hier stapelden de zorgen zich nog hoger op. Het aantal weesjongens was nog gestegen tot acht en door gebrek aan werk of gedeeltelijke werkloosheid liepen de inkomsten nog verder terug. Zo zat men spoedig te kijken met huurschuld. Ook trokken de twee laatst gekomenen zich terug, menend dat de nieuwe stichting op een klein dorpje geen schijn van kans zou krijgen en dat men beter kon beginnen in een flinke stad. Bovendien werd door de vertrekkenden nog teruggave geëist van geld en goed, dat zij hadden ingebracht, zodat Peter en Anton bleven zitten met hun weesjongens en met hun schuld. Maar ook doorzettingsvermogen en godsvertrouwen waren hun bijgebleven. Hun oog viel nu op de kluizen boven het dwarsschip van de oude kruiskapel. Daar hadden in de loop der tijden kluizenaars en ook wel kluizenaressen gewoond en daar zou men wel geen huur hebben te betalen. Intussen moet bakker Heep zijn inwoners zijn blijven dulden en Peter Wirth, nog altijd vol van de gedachte aan een nieuwe kloosterstichting, zet zich zo waar al neer om daarvoor statuten of een regel op papier te brengen. Hij moet daarmee begonnen zijn tegen het einde van 1859.
Laten wij broeder Jacobus zelf eens even aan het woord, het is interessant hem te horen. Hij schrijft altijd in de derde persoon, het 'ik' is iets onbekends voor hem. Hij schrijft kinderlijk ongekunsteld en eenvoudig, heel open en gelovig, precies als kinderen vertellen die nog openstaan voor het wonderbare en die nog op dingen hopen, waarvoor de verstandigen meestal de schouders ophalen en schudden met hun grijze kop. Wij vertalen met opzet zo letterlijk mogelijk.

Kruiskapel van Waldbreitbach, gebouwd in 1694 maar hier reeds vergroot.
Links ziet men het riviertje de Wied.
'n Paar honderd meter meer naar links staat het moederhuis der broeders.

„Broeder Jacobus wilde nu gaan beginnen met schrijven; daarom bad hij God, dat Deze zijn gedachten en handen zou richten en leiden, zodat hij niet anders zou kunnen schrijven dan volgens de goddelijke wil. Broeder Jacobus beval zich nu aan bij de Heilige Geest en bij de onbevlekte maagd Maria en begon dan in vertrouwen op hun machtige bijstand de statuten te schrijven. Toen hij nu begon wist hij niet wat en hoe hij schrijven moest. Hij knielde daarom neer voor een beeld van de Onbevlekte Ontvangenis en bad opnieuw; toen schoot hem te binnen wat hij schrijven moest. Dit moest hij telkens doen zo dikwijls hij een nieuw artikel wilde beginnen. Want inwendig werd hij aangezet daarover nog meer te schrijven, hij wist echter niet hoe, en hij moest telken male zijn toevlucht nemen tot het gebed, waarin hem dan ook iedere keer als hij niets meer wist, opeens werd ingegeven wat hij schrijven zou. Hiermee ging hij zo lang voort tot hij in zijn binnenste vernam nu is 't voorlopig genoeg. Later als de omstandigheden

het toelaten zouden meerdere kloosterlijke en geestelijke oefeningen toegevoegd worden. Hij hield dan nu maar op met schrijven en gaf het aan de eerw. heer pastoor, opdat die het zelf eens zou wikken en wegen. Aan deze scheen het nu wat al te veel te zijn. Broeder Jacobus kon echter zonder meer uit zich zelf en zonder tegen zijn geweten te handelen niets weglaten; maar toch als de eerw. heer pastoor op eigen hand zonder Jacobus te vragen het anders had ingekleed, zou hij het onvoorwaardelijk, zoals die het had ingekleed, overgenomen hebben en dit als de wil van God hebben erkend. Thans echter erkende dezelfde (pastoor) ook, dat het (geschrevene) volmaakt overeenkwam met de levensregels, welke hem van tijd tot tijd voor de geest waren gekomen.
„Toen hij nu de geschreven statuten aan de eerw. heer pastoor had gegeven, begon hij er over te piekeren of het niet anders aan de steel gestoken had kunnen worden. Daar vernam hij opeens een stem in zich, die op strenge toon zei: Wat geschreven is moet geschreven blijven. Hierover was hij totaal van streek en liet het piekeren in de toekomst achterwege, maar nam het (geschrevene) aan als de wil van God. Op hetzelfde uur waarop dit aan broeder Jacobus overkwam, had broeder Antonius echt vurig aan God gevraagd, dat Hij hun een levensregel zou geven zoals Hem dat het meest behaagde, en dat Hij het zo zou schikken dat het geen menselijk maakwerk zou zijn. Daar hoorde die zelf ook opeens een stem in zijn binnenste, die zei dat het geschreven moest blijven zoals het geschreven was en hij zou dat letterlijk onderhouden juist als de heilige tien geboden. Nu was hij (Jacobus) tevreden en nam nu wat geschreven stond aan voor de wil van God".

Wij maakten al melding van de kruiskapel. Zij is een eerbiedwaardig heiligdommetje in de parochie Waldbreitbach op de oever van de Wied. Zij werd in 1694 gebouwd om een waardiger plaats te geven aan een wonderdadig kruis, dat daar ter plaatse sinds onheugelijke tijden werd vereerd in een open nis van een rots. De kapel is in later jaren meer dan eens verbouwd en vergroot en werd in 1925 eigendom van de broeders, die haar beschouwen als de wieg van hun congregatie.
Zoals gezegd hadden Peter en Anton hun hoop op die kapel ge-

Kruiskapel van Waldbreitbach, maar opnieuw vergroot.

richt. Zij had links en rechts boven het dwarsschip vier kleine kluizen, die te bereiken waren langs twee buitentrappen. De kamertjes waren echter al bewoond door Margaretha Flesch, die er huisde met haar gezellinnen. Deze derde ordelinge was zes jaar oud toen zij haar moeder verloor, en tien jaar later nam God ook haar vader weg. Het verweesd zijn heeft haar jeugd gedrukt maar haar leven gestaald. Het heeft haar gemaakt tot een energieke en zelfstandige persoonlijkheid, die grote dingen aandurfde en aan-

kon. Het heeft in haar hart bovendien een felle liefde voor weeskinderen doen gloeien. Onder de naam van moeder Rosa is zij de stichteres geworden van „De Franciscanessen van Maria ter Engelen" met het moederhuis te Waldbreitbach. Toen zij in 1906 stierf op 80-jarige leeftijd telde haar stichting precies 80 huizen.[1]

Voor juffrouw Flesch waren de kapelkluizen al lang veel te klein. Zij zocht en vond een ruimere woongelegenheid en Peter en Anton met hun weesjongens betrokken op 8 maart 1860 de kleine kamertjes, waarvan de twee grootsten een oppervlakte hadden van 2.45 bij 3.80 meter. Dat was dan woon- en slaapplaats en werkkamer tegelijk. Tot nu toe had het tweetal reeds geleefd volgens de regel der derde orde, nu gingen zij meer nog dan vroeger ijveren voor een echt kloosterleven met drie geloften en in een kloosterpij.

Tegen zo iets hebben natuurlijk allerlei redeneringen gepleit en vele moeilijkheden stonden er aan in de weg. Bij een vormreis in 1861 hadden mgr. Wilhelm Arnoldi van Trier en pastoor Gomm de plannen van de aspirant ordestichters lang en breed besproken. Daarbij viel op, dat de bisschop helemaal niet afwijzend tegen de nieuwe kloosterinstelling stond. Integendeel hij was er aanstonds zeer mee ingenomen. Toch wilde hij zich nog 'n paar maanden beraden en intussen moest de pastoor zijn vrome beschermelingen nog eens op de proef stellen en een beetje onderrichten.

Op 8 maart machtigde de bisschop pastoor Gomm om in zijn naam en namens de kerk de drievoudige kloostergeloften af te nemen, voorlopig echter nog maar voor een bepaalde tijd. Noviciaat en proeftijd hadden zij volop gehad, waarschijnlijk meer en beter dan die in de meeste gevallen worden doorgemaakt. Anton de kleermaker maakte twee bruine habijten en 12 juni 1862 had in de kruiskapel de professie plaats, opvallend genoeg nu onder grote toeloop en juichende begeestering van heel de bevolking uit de omtrek, ook van protestanten. De nieuwe kloostercongregatie was feitelijk gesticht, waarschijnlijk wel de kleinste die ooit in de kerk heeft bestaan. Peter Wirth zal voortaan *broeder Jacobus* heten en

1 Zie „Bijdragen voor de geschiedenis van de provincie der Minderbroeders in de Nederlanden", bundel XX (1956) blz. 169-186: De Congregatie van de Zusters Franciscanessen van de allerzaligste Maagd Maria ter Engelen door P. Cunibertus Sloots O.F.M.

Wonderdadig kruis van Waldbreitbach.
Vóór 1694 vereerd in een open nis van een rots.
De rots is verwijderd om plaats te maken voor de kapel.

Anton Weber zal blijven voortleven als *broeder Antonius.* De bisschop van Trier zal zijn goedkeuring aan de instelling geven op 14 september 1887 en bij dekreet van de Congregatie van de Religieuzen zal nog de pauselijke goedkeuring komen op 5 februari 1910. Eindelijk wordt op 22 augustus 1904 de nieuwe franciscaanse stichting nog geäggregeerd aan de eerste orde van St. Franciscus

en geniet zij al de geestelijke voordelen, die daaraan zijn verbonden.
Geleidelijk braken voor de stichting van broeder Jacobus nu tijden aan van grote bloei, ofschoon de moeilijkheden hier zo min uitbleven als ergens anders ter wereld. Reeds op 1 november traden twee postulanten binnen, beiden weer afkomstig uit de parochie Waldbreitbach. Zij waren van harte welkom om hun rijke gaven van geest en hart, welkom ook (waarom het verzwijgen?) omdat zij een klein fortuintje meebrachten. De nieuwe broeder Jozef kwam bij erfenis al in de eerste maanden van zijn noviciaat in het bezit van zijn ouderlijk huis, op nauwelijks vijf minuten afstand van de kruiskapel. Was dat niet het geval geweest, dan had men hoogst waarschijnlijk nog lang in de kapel moeten blijven wonen. Nu talmde men niet het eigen huis te gaan betrekken, dat evenwel niet groot genoeg was om allen te huisvesten. Enkele broeders bleven daarom nog steeds slapen in de kapelkluizen.
In de jaren 1866/67 werd een nieuw huis gebouwd, nog bescheiden en klein, maar toch voorloper van het later imponerende moederhuis. Dan volgen de filiaalhuizen, het een na het ander in snel tempo. In december 1866 vestigde men zich te Linz en (klaar er voor of niet klaar) men begon er met wijkverpleging. Andere huizen volgden, te Würzburg in 1867, te Oberwesel en te Buchholz in 1868, te Karlstadt in 1869. In het jaar 1929 was het aantal huizen en kloosters uitgegroeid tot een dertigtal, en er zouden er nog beduidend meer zijn geweest, als men om plaatselijke omstandigheden en tevens om de chicanes van de kultuurkamp niet op verscheiden plaatsen had moeten sluiten en opbreken.
Alle werk werd aangenomen, zo veelvuldig en gevarieerd, dat wij achteraf geneigd zijn te zeggen: Wat minder zou wat meer zijn geweest. Op menige plaats ging men 's nachts waken bij de zieken. Men had opvoedingsgestichten, zwakzinnigen- en krankzinnigenhuizen, en in Kreuznach zelfs een volslagen ziekenhuis voor mannelijke patiënten. Groot was voornamelijk het aantal koloniehuizen voor werklozen en zwervers, zo iets als wij bij ons Labrehuizen noemen. Verschillende broeders namen daarbij in de parochiekerken het ambt van koster nog waar.
In 1901 werd een huis opgericht te Rome. Een tweede volgde

Moederhuis van de broeders te Hausen a. d. Rijn.

daar spoedig en vanaf 15 november 1926 tot aan de dood van paus Pius XI dienden de broeders in het Vatikaan. In 1904 had men al een stichting aangepakt te Lugano in Zwitserland, in 1924 gingen zij in New Orleans twee tot drie honderd wezen verzorgen op verzoek van de aartsbisschop aldaar. In 1929 beginnen zij te werken in Jeruzalem, in 1930 te Dublin (Ierland) en eindelijk in 1931 nog in Zuid Afrika en te Baarle Nassau in Nederland.
Het aantal roepingen was zeer bevredigend. In november 1929 waren er in het noviciaat 80 novicen plus nog 17 postulanten en 17 juvenisten. Mogelijk was dat een topjaar, doch 1932 en 1937 deden daar niet veel voor onder met 61 en 60 novicen en een veertigtal postulanten.
De beproevingen zijn echter niet uitgebleven. In 1871 brak een pokkenepidemie uit in Linz. Gevraagd om ziekenverplegers ging broeder Jacobus zelf ook en hij bezweek al zeer spoedig als slachtoffer van zijn naastenliefde, zelf aangetast door de vreselijke

Sint Franciscus-klooster te Baarle Nassau.

kwaal. De stichter en eerste overste van de congregatie werd heel eenvoudig en zonder enige opvallende plechtigheid te rusten gelegd op de parochiële dodenakker van Waldbreitbach. Later echter is zijn gebeente overgebracht naar het kloosterkerkhof in de tuin van het moederhuis en nog weer later in 1957 luistervol bijgezet in de kloosterkerk. Daar knielen zijn geestelijke zonen en ook de eenvoudige gelovigen neer bij zijn grafstede om vertrouwvol zijn voorspraak in te roepen. Naar beweerd wordt zijn opvallende gebedsverhoringen daarbij niet zeldzaam.
Tijdens de wereldoorlog van 1914 tot 1918 sneuvelden 32 broeders in de strijd, werden er 59 gewond en raakten er 16 in gevangenschap. Een eervolle onderscheiding viel aan 103 ten deel. Later kwamen het Hitlerregiem en de tweede wereldoorlog, die beiden als een orkaan over heel Duitsland zijn gegaan. Een oorlog brengt naar het woord van een middeleeuwse paus overal onheilen, maar het meest over de kerk en haar instellingen. De duitse kloosters

Wapen van de Congregatie.

weten er van mee te spreken. De congregatie van Waldbreitbach is van haar opgelopen verwondingen ook nog niet heel en al genezen. Daarbij kwam het algemene euvel van gebrek aan roepingen, dat katastrofaal dreigt te worden. Om al deze redenen heeft men de laatste tijd meerdere huizen en liefdewerken moeten prijsgeven.

Sinds het jaar 1937 heeft de congregatie van Waldbreitbach, die in haar opzet een instituut van lekenbroeders is en blijft, vijf van haar onderdanen laten opleiden tot het priesterschap. Deze priesters werken in de eigen huizen. Of men op deze pas ingeslagen weg ook verder zal gaan zal het volgend generaal kapittel moeten beslissen.

Middelerwijl gaan de werkzaamheden door in groot vertrouwen op God, in vast vertrouwen ook op de hemelse voorspraak van broeder Jacobus. Slechts een geest als de zijne kan een kloosterinstelling tot bloei brengen, alleen een geest als die van de arme, ongeletterde weesjongen en wezenvader kan meehelpen de van God vervreemde en daardoor vaderloos geworden wereld te redden.

LITERATUUR.

Die Genossenschaft der Franziskanerbrüder zu St. Josefshaus bei Waldbreitbach von einem Mitglied der Genossenschaft. 1912 Druckerei der Genossenschaft.
Genossenschaft der Franziskanerbrüder von Waldbreitbach Diözese Trier. 1928 Druck und Verlag des Mutterhauses St. Josefshaus bei Waldbreitbach.
Pater Werner Raaf O.F.M. Kleine Ordensgeschichte für die Genossenschaft der Franziskanerbrüder von Waldbreitbach. Als manuscript gedrukt in het moederhuis, zonder jaar (1932).
Testamentum unseres Stifters Br. Jacobus Wirth. Als Manuscript gedruckt für den Gebrauch der Franz. Tertiaren vom Hl. Kreuz. 1951 St. Jozefshaus Waldbreitbach. Het boek is uitgegeven in 1951 door fr. Hermes Turwit, t.f.s.c., destijds generale overste. Het bevat een door br. Jacobus geschreven „Geschichte seines Institutes", zijn „Hausstatuten" of de z.g. eerste regel en ook „Anweisungen für die Obern".
Bruder Josaphat Kirchner, *Ein Leben der Liebe. Bruder Jacobus Wirth, Stifter der Genossenschaft der Franziskaner-Tertiaren vom Heiligen Kreuz.* Waldbreitbach 1952, enkel nog maar als handschrift.

ONZE LIEVE VROUW VAN OMMEL
EN
HET KLOOSTER MARIASCHOOT

BRONNENPUBLICATIE

DOOR P. DOM. DE JONG O.C.R.

VERANTWOORDING

Pater Kronenburg geeft in zijn standaardwerk nagenoeg alles wat tot 1910 over de Lieve Vrouw van Ommel en over het aldaar gevestigde zusterklooster Mariaschoot in druk verschenen is.[1] Sedertdien zijn nog vele werkjes over Ommel van de pers gekomen.[2] Maar bij een eerste schifting van de voorhanden stukken viel reeds veel uit wat onbruikbaar was voor een verantwoorde publicatie. Van betekenis zijn het werk van Van den Zeylberch (1607, 1612 en 1631 - weer herdrukt in 1843, 1889 en 1912 -) en dat van Koolen (1889 en 1912). Een opmerkelijk en tegelijk verheugend verschil is er tussen de beide publicaties.

Van den Zeylberch heeft bijna uitsluitend de Mariaverering beschreven en het vrouwenconvent Mariaschoot niet de belangstelling gegeven, die het verdient. Hij beschikte trouwens niet over de documenten voor de geschiedenis van het klooster in de 16e eeuw. Koolen verhaalt de geschiedenis van het klooster vrij uitgebreid en beschouwt deze als een factor in de ontwikkeling van de Mariaverering te Ommel. Het is een niet genoeg te waarderen verdienste, dat hij het oude kloosterarchief voor zover dit bij de familie Verhoysen te Someren berustte in handen wist te krijgen om het te benutten voor zijn historische schets.[3] Koolen heeft zo de leemten in Van den Zeylberch's werk voor een groot deel aangevuld. Dat Koolen in zijn opzet niet volledig kon slagen, vindt zijn verklaring hierin, dat genoemde archiefstukken bijna alle dateren van na 1631 en voor een belangrijk deel betrekking hebben op Nunhem, waar de zusters van Mariaschoot zich na hun vertrek uit Ommel vestigden. Dientengevolge was het voor de auteur niet

Het raam van de Astense glazen
Bouwmans in de pasto
van Omm

LOCUS
HIC EST
ANO
RE
DUNDANS
1898

doenlijk de geschiedenis van het klooster (en daarmede ook die van de verering van Maria onder de titel van „Troosteres in elke nood") volledig te reconstrueren. Hij moest zich tevreden stellen met het geven van losstaande feiten. Dit heeft hij gedaan met zeer grote nauwgezetheid en zelfs hier en daar getracht verband te leggen tussen de feiten en de politieke gebeurtenissen.

Toen we ongeveer 5 jaren geleden de werkjes van Van den Zeylberch en van Koolen raadpleegden bij het persklaar maken van de Kronijk van Heeze,[4] werd ons het uitzicht geopend op toestanden en gebeurtenissen, die we in het nederige Ommel niet vermoed hadden. Het klooster Mariaschoot heeft een veel bewogen en interessante geschiedenis, maar om deze te kunnen schrijven zou nog heel wat archiefonderzoek gedaan moeten worden.

Gelukkige omstandigheden hebben het mogelijk gemaakt, dat we de meest verlangde documenten ter beschikking kregen. Wel hadden we gewenst over nog meer gegevens - vooral uit de 16e eeuw - te kunnen beschikken, maar we hebben ons met het bereikbare moeten vergenoegen.

In de handschriftenkast van het Rijksarchief te Maastricht troffen we een registertje aan, waarvan de titel: *Memorieboek van het klooster Maria-Schoot te Nunhem, 1626-1827,* beloofde, dat het vele bijzonderheden over de kloosterbevolking zou bevatten. Inderdaad geeft dit boekje de data van de mutaties en vermeldt derhalve iedere inkleding en/of professie en overlijden. Ook over de verkiezingen welke in het klooster volgens canoniek voorschrift regelmatig plaats hadden, worden inlichtingen verstrekt, waaruit nagenoeg de volledige lijst van rectoren, moeders en ondermoeders kan worden opgemaakt.[5]

Van dit kostbaar document is door R(ector) A(lph.) M(eijer van) O(ostrum), voordien pastoor van Nunhem, een fragment gepubliceerd, dat we om de vele foutieve lezingen buiten beschouwing laten.[6]

Bevriende relaties hielpen ons aan andere in zekere zin nog belangrijkere documenten:

P. Dr Daniël van Wely O.F.M., archivaris der Nederlandse Provincie van de Paters Franciscanen te Weert, was zo welwillend ons voor de duur van onze studie een brievenboek, getiteld: *De Patre*

Confessario Sororum in Omel, te doen toekomen. Deze documenten laten zien, hoe de zusters van Mariaschoot van 1673 tot 1679 in grote moeilijkheden kwamen door de onzalige wrijving tussen de seculiere en de reguliere geestelijkheid, en hoe Vicaris Houbraken van Den Bosch kennelijk de bedoeling had om de door de zusters wettig als rector gekozen pater door een seculier priester te vervangen.
De bezitter van het Huisarchief van Asten en Ommel, wijlen de Hoogwelgeboren Heer Mr C. E. A. Baron van Hövell tot Westerflier te Roermond, stond ons vriendelijk de desbetreffende delen van het handschrift: *Geschiedenis van de Heeren, de Heerlijkheid en de Dorpen van Asten en Ommel,* in bruikleen af.[7] Ook hierin vonden we jammerlijke strijd tussen de seculiere en de reguliere priesters om het bezit van het rectoraat van Mariaschoot te Ommel. Toen we kennis genomen hadden van deze onuitgegeven archiefstukken, rijpte stilaan het plan, het Memorieboek van aantekeningen te voorzien, in druk te doen verschijnen en daarnaast uit de talrijke documenten die te publiceren, welke van blijvende betekenis mogen geacht worden voor een juist overzicht van de geschiedenis van het klooster Mariaschoot, waarmede die van de verering van Maria als „Troosteres in elke nood" ten nauwste verweven is.
Ter orientatie laten we een schets van de geschiedenis der verering van O. L. Vrouw van Ommel en van het klooster Mariaschoot, van de daar gevolgde observantie, en van de moeilijkheden waarmee Mariaschoot te kampen heeft gehad, voorafgaan.

SCHETS VAN DE MARIAVERERING TE OMMEL

De belangrijke Peelgemeente Asten, gelegen in de zuidoost-hoek van de provincie Noord-Brabant, is door de eeuwen heen een vrije grondheerlijkheid geweest.
Op grond van de ten dienste staande documenten moet men aannemen, dat het aan de Heren en de Vrouwen van Asten te danken is dat de verering van de „Troosteres in elke nood" in de Mariakapel te Ommel is blijven bestaan en dat het klooster Mariaschoot aldaar onder hun hoge protectie heeft gestaan.
Over de oorsprong en de ontwikkeling van de verering van Maria

tot aan de stichting van de kapel bezitten we slechts een legendarisch verhaal in twee lezingen, vermoedelijk uit het laatste kwart van de 16e eeuw. Waarheid en verdichting zijn daarin zozeer dooreengeweven dat het moeilijk is de feiten in de preciese volgorde te plaatsen.[8]

Omstreeks het jaar 1400 hebben inwoners van Ommel op een vroege morgen een Mariabeeldje gevonden op de afrastering van een bouwland.[9] Het beeldje is een zeer merkwaardige voorstelling van de Moeder Gods. De deskundigen, J. Leeuwenberg, wetenschappelijk ambtenaar aan het Rijksmuseum te Amsterdam, en wijlen Prof. Dr W. Vogelsang, hoogleraar in de kunstgeschiedenis aan de Universiteit te Utrecht, oordelen beiden, dat het zeer oud is en waarschijnlijk te Byzantium of onder Byzantijnse invloed werd gesneden. Prof. Vogelsang meent dat het reliëf, een ivoren plaat van 5 mm dikte en 240 mm hoogte, de indruk wekt, dat het tussen de jaren 1150 en 1200 vervaardigd is. Leeuwenberg durft zelfs tot het jaar 1000 teruggaan en oppert de onderstelling, dat het reliëf mogelijk groter is geweest. De voorstelling der Lieve Vrouw roept in houding en drapering reminiscenties op aan een der beroemdste Madonna's van Cimabue, waarmee Dr Cuijpers bij de restauratie van het beeldje en de versiering van het altaar blijkbaar rekening heeft gehouden.

Het is niet onmogelijk dat 't beeld van Ommel met de Kruistochten in Brabant is gekomen en oorspronkelijk een Evangeliarium heeft versierd.[10]

De vinding van het beeldje gaf aanleiding tot een bijzondere verering. Voorlopig werd het in de parochiekerk van Asten geplaatst, maar geheel overeenkomstig de algemene legendarische traditie moest het weer terugkomen op de vindplaats. Men wist geen betere oplossing dan de oprichting van een „Lieve-Vrouwestokske". Dit staat aldus vermeld in de aanhef van het oude verhaal: *In een plaets ghenoempt Omel in die prochije van Asten in den Peel stondt een beeldicken van Maria aen een ghemeijn wech daer veel menschen groten treck toe creghen doer dijnghen die daer gesien worden.*[11]

Een pelgrim - het doet er weinig toe of die Jan ten Haven[12] of Jan van Lanen[13] heet - heeft als blijk van dankbaarheid voor een

door de voorspraak van Maria verkregen gunst zich aangespoord gevoeld het oude „stokske" door een stenen kapel in gothische bouwstijl te doen vervangen.[14]
Toen de kapel er was, werd daarin een altaar geplaatst ter ere van de Onbevlekte Heilige Maagd Maria, en de vele Mariavereerders uit Ommel, Asten, Lierop en andere plaatsen wensten dat er een rector zou worden aangesteld met residentie-plicht, die wekelijks op dinsdag en donderdag aan dat altaar een Mis zou opdragen.
De kapelmeesters Matthias de Diesdonck en Johannes Coolen dienden daartoe een verzoekschrift in op 3 mei 1444, waaraan Godefridus Dickbier als investiet van de parochiekerken van Asten en Lierop[15] vier dagen later zijn goedkeuring hechtte.
Jan van Heinsberg, die als prinsbisschop van Luik zich zoveel moeite moet getroost hebben om in deze streken het parochiewezen te reorganiseren,[16] bewilligde op 4 juli van hetzelfde jaar in het gedane verzoek en gelastte tevens zijn wijbisschop voornoemd altaar te wijden.[17] 28 augustus d.a.v. keurde Willem van Gavre de Liedekerke, aartsdiaken van Kempenland,[18] op zijn beurt de oprichting van het Mariaaltaar te Ommel, als vallende binnen zijn rechtsgebied, goed en verleende tegelijkertijd aan de rector van de kapel admissie en institutie.[19] In het onderhoud van de rector of de dienstdoende geestelijke was ruimschoots voorzien door de rijke inkomsten waarmee het altaar gedoteerd was.
De wijding van kapel en altaar heeft vermoedelijk al plaats gehad tussen 8 en 14 augustus, daar in de 17e eeuw de jaarlijkse herdenking daarvan vastgesteld was op de zondag die het Lieve-Vrouwefeest van 15 augustus onmiddellijk voorafgaat.[20]
Zolang het tegendeel niet bewezen wordt, menen we in Martinus de Meer van Lierop de eerste rector van de Mariakapel te mogen zien.[21] Een latere rector, vermeld in een akte van 26 november 1490, heet Wilhelmus van der Meer,[22] en zal ongetwijfeld familie zijn van de eerste.
In verband met de versiering van het beeldje en van de kapel is er sprake van een Jan Colen uit Lierop, die het genadeoord van Ommel bezocht, ten tijde dat Broeder Jan van Reest uit Weert daar dienst deed.[23] Dit bezoek kan eerst na 1461 hebben plaats gehad, daar de Minderbroeders zich toen pas te Weert gevestigd

hadden.[24] Deze Jan Colen uit Lierop is ongetwijfeld dezelfde persoon als Johannes Coolen, die in 1444 als kapelmeester genoemd wordt.[25]
Onder de plechtigheden die in de Mariaheiligdommen van Aarle, van Oirschot en van Ommel gehouden werden en door Wichmans in grote lijnen zijn beschreven, moet de grote jaarlijkse processie of Maria-ommegang van Ommel een waar hoogtepunt geweest zijn.[26]
De legende, dat het Lieve-Vrouwebeeldje kort na de overbrenging naar de kerk van Asten in de nacht van de Eerste op de Tweede Paasdag naar Ommel zou zijn teruggekeerd om zijn plaats op de afrastering weer in te nemen, was voor de pastoor van Asten aanleiding om jaarlijks op de Tweede Paasdag het miraculeuze beeld van de Moeder Gods in processie naar de kerk van Asten te dragen en weer terug te brengen naar Ommel. Dit geschiedde onder grote toeloop.[27]
Mara ook op andere dagen moeten er velen ter bedevaart gegaan zijn en Maria heeft zich in haar kapel werkelijk een „Troosteres in elke nood" getoond, *als te kennen geven die crucken, handen ende andere die daer hangende, gelaten ende ghebrocht hebben, die welcke aldaer van hander ellendicheyt vertroost zijn gheworden.*[28]
Daar de geschiedenis van de Mariaverering te Ommel van omstreeks 1527 tot en met 1813 geheel samenvalt met die van het klooster Mariaschoot, is het ook begrijpelijk dat met de rampspoedige tijden die Mariaschoot onder de protestantse overheersing doormaakte, het houden van bedevaarten of processies sterk terugliep om circa 1700 geheel te verdwijnen.
Van 1648 tot en met 1699 moet het houden van bedevaarten wel onafgebroken hebben plaats gehad, al kan het geen verwondering wekken, dat van tijd tot tijd de deelnemers aan zo'n bedetocht in hun devotie werden gestoord.[29] In 1674 waren er nogal pelgrims uit Eindhoven, uit Helmond en uit andere plaatsen [30] en hadden in 1679 de Minderbroeders heel wat dienstwerk te verrichten met de grote Lieve-Vrouwefeesten.[31] Na 1699 blijkt van het houden van openbare godsdienstoefeningen, processies of ommegangen niets meer.[32]

De dankbaarheid en de liefde voor de Moeder Gods hebben zich in de loop der tijden ook gemanifesteerd door de Lieve Vrouw van Ommel met kostbare klederen te versieren.
Vermoedelijk, aldus Pater Kronenburg, *is het al spoedig volgens vrome gewoonte, met een kostbare, los van de schouders hangende mantel, getooid. Hier was de rugbedekking te meer gewenst, omdat de achterkant van het beeld geheel onbewerkt is. Ook is het weleer geschilderd, en werd de gebeeldhouwde mantel met gothiek loofwerk en leliebloemen verlucht. Van deze schildering zijn nu nog sporen over.*
Maar allengs ging men in de aankleding van het beeldje verder; de devotie uitte zich in een zucht naar een steeds sterker en scherper realisme, en hulde het fijn gesneden kunstwerk, de koninklijke Moeder, zoals Zij zetelde op hare troon, met zetel en Kindje en alles in een wijd uitstaand, driehoekvormig kleed. Niet alleen werd hierdoor schier geheel de beeltenis, een echt meesterstuk van Oosters snijwerk, aan het oog onttrokken, maar het Kindeke moest er het hoofdje en zijn rechterhandje, de Moeder haar linkerhand bij inboeten: die verdroegen zich niet met de stijve klederen. Aanvankelijk - dat zien we nog op een plaatje van omstreeks het midden der 18e eeuw - was het Kindje geheel onder mantel en kleed zijner Moeder verscholen. Later gevoelde men, dat dit toch allerminst paste, en sneed nu een houten kinderkopje en liet dat uit ene opening van het opperkleed te voorschijn komen. Om nog breder de mantel te laten uithangen, liet men door een timmerman een houten blok snijden ter hoogte en breedte van het beeldwerk, en maakte daaraan het ivoren meesterstuk met enige nagels vast. Zo heeft het lange jaren in de kerk te Ommel gestaan.[33]
Ontbreken de gegevens om te bepalen hoelang het beeld zo in de Mariakapel te Ommel gestaan heeft, wel is het mogelijk met zeer grote waarschijnlijkheid aan te geven tot welk jaar het daar geweest is.
In 1722 overhandigden de zusters van Mariaschoot aan Meester Gabriël van Swaneberg, de hervormde onderwijzer van Asten, de sleutels van de kapel, die reeds in 1706 aangeslagen was en voor de dienst der hervormden aangewezen, maar daarvoor niet in gereedheid was gebracht.

Het is niet uitgesloten, dat de zusters de kapel ook na 1722 in stilte zijn blijven gebruiken om aan hun devotie te voldoen. Maar daar is het dan ook bij gebleven, want in het jaar 1725 was restauratie van kapel en toren nodig wegens het in verval geraken van het heiligdom.[34] Wat later moet nog een ingrijpende verbouwing hebben plaats gehad.[35]
Als einde 1731 het tijdstip naderde waarop de zusters Ommel hadden te verlaten, legden zij eerst nog een verklaring af betreffende de plaats van verering en het eigendomsrecht van het Lieve-Vrouwebeeldje van Ommel.[36] Eenmaal in het graafschap Horn schijnt het miraculeuze beeld der „Troosteres in elke nood" geen openbare verering gehad te hebben! Dit voorrecht kwam het te Ommel toe, maar zolang de kapel in handen der hervormden bleef, was dit uitgesloten.
De eindelijk op 8 augustus 1796 gerestitueerde[37] en ruim 2 jaar later op 2000 gulden getaxeerde genadekapel van Ommel,[38] verkeerde in 1813 in zo'n desolate toestand, dat Vicaris van Alphen het beter oordeelde de uit Haelen teruggebrachte Madonna voorlopig in de parochiekerk van Asten te plaatsen.[39]
Het herstel van de Lieve-Vrouwekapel schijnt een traag verloop gehad te hebben,[40] maar blijkt toch in 1839, door toedoen van een particulier, behoorlijk gerestaureerd en ingericht te zijn voor de verering van de Lieve Vrouw, zodat Pastoor-Deken Kemps van Asten het beeld van de „Troosteres in elke nood", mede naar aanleiding van de verbouwing van zijn kerk, naar Ommel bracht op 5 maart 1840. Dat deze overbrenging moeilijkheden met het Gouvernement zou kunnen uitlokken, was de deken van Asten zich bewust.[41]
Daarom heeft hij met de inwijding van het bedehuis gewacht tot 1 maart 1843 en las hij daar twee dagen later des morgens om 9 uur de H. Mis.[42] Om aan het verlangen van de pelgrims te voldoen was voor die gelegenheid een herdruk verschenen van het *„Cort verhael van de Mirakelen van 1631"*.[43]
De vele Mariavereerders begonnen nu weer luisterrijke bedetochten te organiseren. Vanaf 1845 is er sprake van een geregelde processie uit Helmond en een uit Asten, die op de 2e vrijdag van mei al zingend en biddend met beelden en vaandels naar Ommel op-

trokken. Aan deze „openbare godsdienstoefeningen" meende de procureur-generaal van de arrondissementsrechtbank te Eindhoven een einde te moeten stellen, wijl deze bedevaarten, ofschoon daterend van vóór november 1848, wegens een niet-wettig bestaan ongeoorloofd waren. Op zijn aanwijzing hebben de geestelijke en plaatselijke autoriteiten deze publieke geloofsmanifestaties „niet zonder gevaar voor ongelukken" weten om te vormen tot een geoorloofde optocht.[44]
Intussen hadden de inwoners van Ommel de einde 1796 gekoesterde wens op de Zon- en Feestdagen in de Mariakapel te mogen kerken nog niet opgegeven.[45] Met het oog hierop hebben zij tegen 1859 gronden bij de kapel aangekocht, teneinde aanstonds tot vergroting van het bestaande gebouw over te kunnen gaan, indien de „kapelmeesters", Jan Berkvens en Jan Vermeulen, in hun opzet zouden slagen de Mariakapel eens tot rectorale hulpkerk of misschien wel tot parochiekerk te zien verheven worden.
Mgr Zwijsen was er niet voor te vinden, maar in 1878 of iets later verleende Mgr Godschalk toestemming, dat op de Zon- en Feestdagen ten gerieve van de inwoners der plaats in de kapel een H. Mis zou gelezen worden. Toen het eenmaal zo ver was, heeft de Heer J. Bluijsen uit Asten en lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant zijn invloed bij het bisdom aangewend en bereikt dat de kapel van Ommel op 17 april 1882 tot rectoraat en op 10 november d.a.v. tot parochiekerk werd verheven onder de titel van „O. L. Vrouw-Presentatie".
D(ionysiu)s Koolen uit Oisterwijk sloeg als bouwpastoor de handen aan het werk en wist naast de vele materiële beslommeringen, verbonden aan de organisatie van een parochie, nog tijd te vinden voor een degelijke studie over de geschiedenis van de bedevaart naar O. L. Vrouw van Ommel en van het klooster Mariaschoot aldaar. Als resultaat van zijn arbeid verscheen in 1889 een goed processieboekje, dat in 1912 een tweede druk beleefde.
In 1897 werd de oude, oorspronkelijk georiënteerde Mariakapel ingrijpend veranderd; het priesterkoor kwam naar het westen en de toren naar het oosten te liggen. Op maandag 7 mei 1900 volgde de kerkwijding.[46]
Hierna vertrouwde Pastoor Koolen aan Dr P. J. H. Cuypers te

Roermond het ontmantelen van het Lieve-Vrouwebeeld toe, 'n taak waarin hij tot op zekere hoogte geslaagd is. Immers het ware beter geweest, dat hij de rijk versierde achtergrond zuiver Byzantijns had gehouden en zich niet te veel had gericht naar het voorbeeld van de Münchener School van die dagen. Waar de kist met gewaden en sieraden gebleven is, is niet bekend.

De aanleg van het processiepark „Mariaoord" (1913), het celebreren in de openlucht op 15 augustus en gedurende de meimaand (1932) en de bouw van de Lourdesgrot (1933) zijn veranderingen die de verering van O. L. Vrouw te Ommel zeker tot groter bloei gebracht hebben.

Dit bedevaartscentrum had het in de bevrijdingsdagen zwaar te verduren:[47] drievierde van de woningen werden vernield en de kerk zo zwaar beschadigd, dat deze moest worden afgebroken. De eerste tijd kerkte men op verschillende plaatsen[48] en sedert geruime tijd in het tot passende noodkerk veranderde magazijn van de N.C.B. Achteraf moet het als 'n gelukkige omstandigheid beschouwd worden, dat de tegenwoordige pastoor van Ommel, de ZeerEerw. Heer J. Vogels, op de vroege morgen van 10 mei 1940 het paneeltje van de miraculeuze Lieve Vrouw heeft uitgezaagd om het zo tegen oorlogsgeweld te kunnen beveiligen. Iedere avond werd het in de kluis geborgen.

SCHETS VAN HET KLOOSTER MARIASCHOOT

De aanvang van het klooster staat met enkele simpele woorden opgetekend in het Memorieboek.[49] De eigenlijke stichtingsdocumenten zijn tot heden niet teruggevonden, maar de verklaring van de stichteres en de tweevoudige lezing van het ontstaan der Mariaverering te Ommel geven wel zoveel houvast, dat een reconstructie van de oprichting mogelijk is.[50]

Over de plaats van herkomst van de stichteressen, de gezusters Van de(n) G(h)oer, is al veel te doen geweest. Stammen zij uit Asten,[51] van het kasteel Ghoor onder Neer,[52] of komen zij uit Heeze, zoals de traditie hardnekkig leert? Bij gebrek aan voldoende bewijsmateriaal zal dit wel niet uit te maken zijn. Ongetwijfeld zijn ze uit de streek geweest en hun frequent bezoek aan de Lieve Vrouw van Ommel wijst eerder naar Asten dan naar Heeze.[53]

Al noemen de gezusters Mariken en Jutken Joesten van de(n) G(h)oer hun erfgoederen klein, toch konden zij, na het overlijden van hun ouders, bij de Lieve-Vrouwekapel een groot huis bouwen en er meerdere godvruchtige meisjes in opnemen om met verlof van de Minister der Minderbroeders in een gesloten gemeenschap de Derde Regel van St. Franciscus te beleven.[54]
Voor alle zekerheid, want in die tijd bestond een verbod tot vestiging van nieuwe kloosters, hebben de stichteressen zich in een brief gewend tot twee rechtsgeleerden van de Universiteit van Leuven en deze de vraag voorgelegd of hun levenswijze al dan niet in strijd was met de bestaande wetgeving. De jonge gemeenschap, luidde het antwoord, kon met gerust geweten op de ingeslagen weg voortgaan, maar om eventuele moeilijkheden te voorkomen was het raadzaam, dat zij tot de Heer van Asten als bezitter van de Heerlijkheid en tot Keizer Karel V als Hertog van Brabant een verzoekschrift zouden richten om als een kloostergemeenschap te worden erkend.
Het zou verwondering kunnen wekken, dat de gezusters Van de(n) G(h)oer, terwijl de algemene achting voor het kloosterleven sterk was gedaald en het verbod tot het vestigen van nieuwe kerkelijke instellingen krachtig werd gehandhaafd, het aangedurfd hebben een convent voor vrouwen op te richten.
Niet alleen verkeerden ten gevolge van de weinige achting voor het kloosterleven en het daaruit voortkomende teruglopen van het aantal roepingen of omgekeerd door een te groot en niet geselecteerd ledental en door de steeds slechter wordende economische toestand de meeste kloostergemeenten min of meer in een crisis, maar de Bourgondische wetgeving maakte sedert 1451 behalve het stichten van een convent ook het bestaan ervan zeer moeilijk. Iedere bezitsvorming werd voor geestelijke instellingen haast onmogelijk gemaakt, tenzij hiertoe de medewerking van de hertog, van de bestuurders van de plaats of van de streek werd verkregen.[55]
Geheel conform het antwoord van Leuven hebben de stichteressen van Mariaschoot van Wolfart Brederode als Heer van Asten de medewerking tot vestiging van hun convent gevraagd en ook gekregen. Dit moet gebeurd zijn in of kort voor 1535, want in genoemd

jaar werd Reinier Brederode na het overlijden van zijn moeder Adriana Bacx beleend met de heerlijkheid Asten.[56] Na de verworven goedkeuring van de plaatselijke heer hebben de stichteressen zich tot de landsheer gewend, die eveneens zijn toestemming betuigde met de stichting van de jonge kloostergemeenschap. Dit zo begeerde document is door Karel V als hertog van Brabant vermoedelijk kort na 1535 afgegeven.

Na de keizerlijke goedkeuring werd *huer huijs,* dat bekend stond als *'n collegije van menschen,* spoedig klooster genoemd. Kort daarop werden verschillende meisjes met verlof van de Minister der Minderbroeders of van diens gevolmachtigde, de Vicaris van Asten, Heer Henrick van Breij, opgenomen in de stichting van Moeder Mariken Joesten.[57]

Nu de zaken zo stonden, legden de zusters van Ommel in een schrijven aan de bisschop van Luik volledig de toestand van de reeds ontstane communiteit uit, ten einde van hem de goedkeuring te bekomen om geheel als kloosterlingen te leven.

3 juni 1539 beschikte Cornelius a Bergis goedgunstig op het verzoek en gaf bij hetzelfde schrijven toestemming om het kloosterkleed en de religieuze gebruiken aan te nemen van 'n vrouwenconvent uit zijn diocees.[58] Daar de zusters zelf hierin geen beslissing durfden te nemen, verzochten zij hun reguliere overste, Pater Joannes de La Haya, Minister van Vlaanderen, om de nodige hulp.[59] Deze Pater de la Haya stuurde een oude priester en twee zusters om *het fatsoen van de cleeren te brengen en de manieren van der oorden te leren.* Deze personen mochten echter slechts blijven tot alles geregeld was. Omdat deze zusters heengingen, heeft Mariken Joesten - sedert 1539 definitief Moeder van het klooster - aan de Provinciaal der Franciscanen een pater gevraagd, totdat haar klooster deze hulp niet meer nodig zou hebben.[60] In 1541 blijkt bedoelde Franciscaan weer vertrokken te zijn en doet *Hr Henrick van den Goer, die is een eerlick ouijdt wee(r)lick priester,* de diensten in het klooster en houdt zijn verblijf in de onmiddellijke nabijheid daarvan.

Het is niet uitgesloten, dat genoemde *Hr Henrick,* alsmede de zusters *Lintgen van den Goer,*[61] *Anneken van den Goer*[62] en *Maeriken*

le Lieve Vrouw van Ommel
1909

van den Goer,[63] bloedverwanten van de gezusters *Mariken en Jutken Joesten van de(n) G(h)oer* zijn.
Tenslotte heeft Moeder Mariken zich tot Rome gewend om voor haar stichting de pauselijke bevestiging te bekomen.[64] Of dit verzoek spoedig na de verkregen bisschoppelijke goedkeuring of eerst tegen het einde van Moeder Mariken's leven is verzonden en ingewilligd, blijft een open vraag.[65]
Moeder Mariken Joesten heeft zelf de motieven aangegeven, waarom zij haar stichting *In Marienschoot* of *Mariaschoot* wilde genoemd hebben: omdat 't klooster in de onmiddellijke nabijheid van het kerkhof der Lieve-Vrouwekapel is gelegen en wel door Gods beschikking, zoals men met redenen vermoedt; en ook is 't klooster zo genoemd, *want sij alhier troest naest Goet tot Maria hebben ende bevijnden ende hoeren den dienst Goets ende doen den dienst Goets in derselven capellen ommers een deels.*[66]
De lakstempel van het klooster Mariaschoot bestaat uit 'n afbeelding van Maria met het dode lichaam van Jezus op haar schoot en het randschrift: *I*(n) *Maria Schoet Oemel.*[67] Buiten deze ronde stempel is nog een ovale in gebruik geweest.[68] De auteur van Brabantia Mariana meent dat de naam (*In*) *Mariaschoot* het beeld van de zondaar weergeeft, die na eerst in de schoot van de Moeder Gods gerust te hebben, zich daarna in een volledige berusting tot Christus wendt.[69]
Nu de stichteressen hun klooster door kerkelijke en burgerlijke autoriteiten zagen goedgekeurd, moest er gezorgd worden voor een economische basis. Tengevolge van de talloze krijgsbedrijven in onze gewesten en de steeds verder doorgevoerde devaluatie moesten de zusters met handenarbeid in eigen levensonderhoud voorzien.[70] Daarin slaagden zij echter niet, zodat van buiten hulp nodig was.
Om de economische toestand van Mariaschoot beter te doen worden greep Bisschop Gisbert Maas van 's-Hertogenbosch - Ommel was sedert 1559 van diocees veranderd - kennelijk op aandringen van de overheden van de Heerlijkheid Asten en Ommel resoluut in. Zo plaatste hij de zusters, die zeker vanaf 1544 aan de rechtsmacht van de Minister der Observanten of aan diens gedelegeerde, de vicarius van Asten, onderworpen waren,[71] in het jaar 1596

onder de regeringhe ende obedientie van de Bisschop van Den Bosch.[72]
Een onmiddellijk gevolg hiervan was, dat de zusters met betrekking tot hun levensonderhoud naast God alle heil van Den Bosch hadden te verwachten. Met dit voor ogen hebben Joannes del Rio, plebaan van Antwerpen, in zijn kwaliteit van verantwoordelijke parochiebestuurder van Asten en Lierop,[73] Henricus van Eersel, abt van Floreffe, als bezitter van het patronaatsrecht over Asten[74] en Bernard van Merode als Heerlijkheidsheer[75] het bisschoppelijk decreet van 27 november 1598 uitgelokt, waarbij het bestuur over de Lieve-Vrouwekapel van Ommel, dat tot dan toe berustte bij inwoners der plaats, werd overgedragen aan de zusters van Mariaschoot.[76]
Door deze bisschoppelijke beschikking kwam de opbrengst van de kapel in de kas van het klooster. Toch konden deze revenuen, sterk afhankelijk van het aantal bezoekers, nooit zo zeker zijn, dat men daarop kon bouwen.
Derhalve hebben de zusters wellicht meer uit voorzorg vanwege de labiele economische toestand in het algemeen en niet zonder veel overleg, kans gezien om het landsbestuur voor hun moeilijkheden te interesseren. Zo gebeurde het, dat de Aartshertogen Albertus en Isabella op 24 januari 1608 de zusters van Mariaschoot verlof gaven tot bezitsvorming in de dode hand en tot inning van een jaarlijks bedrag aan gereed geld.[77]
Niettegenstaande de veel verbeterde economische toestand heeft Nicolaas Zoes op 11 mei 1617 als bisschop van Den Bosch een besluit genomen, waarbij het beneficie van het St. Antoniusaltaar in de parochiekerk van Asten met het klooster Mariaschoot verenigd werd.[78] Wel een zonderlinge maatregel juist in de jaren dat in Ommel alles voor de wind scheen te gaan.
Nu de overheid van Mariaschoot over meer inkomsten beschikte, kon veel meer zorg besteed worden aan de Lieve-Vrouwe-kapel.[79] Ook werd aan een reeds lang gekoesterde wens gevolg gegeven om aan de mirakelen op voorspraak van de Lieve Vrouw te Ommel geschied meer algemene bekendheid te geven en deze voor 't nageslacht te verzekeren.[80]
Twee rectoren van Ommel, Van den Zeylberch (1569-1623) en

Van der Weyden (1564-1569) hebben gezamenlijk in overleg met Moeder Mariken Jansen (1559-1611) *Het corte verhael van die Myrakelen* uitgegeven in het jaar 1607. Bijgewerkte herdrukken hiervan verschenen in 1612 en 1631.[81] De latijnse werkjes over de Lieve Vrouw van Ommel van de Astense priesters, Gerardus en Jan Jacobs, zijn minder bekend, hetgeen daarom nog niet wil zeggen, dat ze niet bijgedragen hebben om de verering van Onze Lieve Vrouw van Ommel te doen toenemen.[82]

Het succes dat deze publicaties hadden, werd duidelijk gemanifesteerd door een grotere stroom van pelgrims. De bedevaartgangers kwamen niet slechts uit de nabijheid maar ook van ver, alleen, in kleine of grote groepen of zelfs in welgevormde processies. De trek naar Ommel moet overweldigend zijn geweest[83] en blijkt eenzelfde vermaardheid te hebben bezeten als die naar de Lieve Vrouw van Aarle.[84] Zelfs Bisschop Ophovius uit Den Bosch pelgrimeerde verschillende malen naar Ommel.[85]

Dit bloeitijdperk van de Mariaverering te Ommel wordt aardig geïllustreerd door de verklaring van de naam Ommel, - destijds unaniem als *Omel* of *Oemel* geschreven -, die afgedrukt staat onder het 18e eeuwse *Vera effigies Beatae Mariae in Omel*[86] en van Wichmans afkomstig moet zijn:[87]

Melleus hic locus est, Mariano Melle redundans.
Ut bene sit proprio nomine, dictus O M E L.[88]

Met de toenemende stroom van pelgrims vermeerderde ook het getal der weldoeners. Door hun toedoen konden de zusters van Mariaschoot nu van de in 1608 verkregen brieven van amortisatie gaan profiteren.[89] Wie het klooster in die tijd zoal bedacht hebben, valt niet meer uit te maken, daar het weldoenersboek van die periode verdwenen is.[90] Slechts enkele namen bleven bewaard.[91]

Met de welstand kwam er ook jong leven. Een blik in het Memorieboek is voldoende om te constateren, dat vanaf circa 1610 regelmatig meisjes het kloosterkleed aannamen.[92] Ondanks de voorspoed bleven de zusters in alles observant en hielden de religieuze armoede hoog,[93] en niet minder de liefde.

Aert Govertsoon van Aken, pastoor van Zevenbergen, vond te Ommel verlichting van zijn kwalen en werd bij een bezoek aan Mariaschoot heel bijzonder door de daar heersende liefde getroffen.

In *'t Spieghel der Liefde,* geschreven naar aanleiding van dit bezoek, roemt Van Aken in zijn opdracht Mariaschoot als *een peerl ende uitsteeck onder vele cloosteren van dese contreije,* hetgeen Moeder Catharina van Heeze (1611-1627) ten zeerste gevleid moet hebben.[94]
De gevolgen van de val van 's-Hertogenbosch in 1629 waren niet aanstonds ongunstig voor de katholieken van de Meierij. Wel verslechterde de algemene toestand op het platteland zienderogen, doordat de Staatse en Spaanse troepen elkander het bezit van de Meierij betwistten, en naargelang het krijgsgeluk de ene of de andere partij diende, werd de openbare beleving van de katholieke godsdienst al dan niet belemmerd. Het is de tijd van plakkaat en tegenplakkaat, meer bekend als Retorsie. Het volk bleef trouw aan vorst en kerk, en de opgejaagde geestelijkheid keerde telkens naar de pastoriën terug.[95]
Eerst na de Vrede van Westfalen in 1648 werd de protestantisering van de Meierij aangepakt. Het volk en zijn priesters moesten wel even onder de plakkaten en reglementen door. Het geloof, hoewel de godsdienstige beleving geheel uit het publieke leven was verdwenen, bleef behouden en deed iedere protestantiseringspoging schipbreuk lijden.[96]
Werden de mannenconventen bruutweg opgeheven, die der vrouwen werden geduld als zij maar geen novicen zouden aannemen. Met het overlijden van de laatste geprofeste zusters kwam met het klooster ook het inkomen aan de Staat.
Echter aan de kant der ambtenaren als aan die der kloosteroversten slopen praktijken in, die in enkele gevallen een tot ondergang gedoemd klooster tijdelijk gered hebben.
De vrouwenkloosters zo binnen de Stad als in de Meierij verkeerden nagenoeg in gelijke omstandigheden.
Omdat de bevolking van deze kloosters gering was en noodgedwongen handenarbeid verrichtte om te kunnen leven, zagen de ambtenaren niet zo scherp toe. Zij hebben de zusters het weinige bezit, dat hun nog restte, gelaten.
Door zulke conniventie aangemoedigd bleven de zusterskloosters in 't algemeen kandidaten voor het religieuze leven aannemen. Hiertoe stonden twee wegen open: een geheime en een openbare.

In het eerste geval kregen de nieuwelingen namen van overleden zusters, zodat het voor buitenstaanders was alsof deze nog niet dood waren. In het tweede geval lieten zij het voorkomen alsof de kandidaten professie deden voor een klooster in het vrije gebied buiten de Generaliteit om aldaar bij eventuele uitdrijving of bij inbeslagneming der onroerende goederen te kunnen worden opgenomen. De dots van de aldus geprofeste zusters werden eveneens in het vrije gebied op rente uitgezet of daar bestemd voor aankoop van gronden, die dan zogezegd eigendom waren van het klooster waarin de religieuzen bij voorkomende uitdrijving heetten te behoren.[97] Mariaschoot werd dus niet opgeheven maar was tot uitsterven veroordeeld. Met deze wetenschap voor ogen begonnen de zusters maatregelen te nemen om op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn.

Ook zij bleven novicen aannemen en zullen daarbij waarschijnlijk de zojuist geschetste praktijk gevolgd hebben. Geen wonder, dat in juni 1671 en later in 1699 zeer gegronde klachten hierover naar Den Haag gingen. De eerste maal heette het: *Int klooster aldaer is een paepsche school ende daertoe een fransche maistress ende komen van alle kanten hier veele kinderen, ende neemt het clooster meer toe als aff in bagijnen ende geschiet daegelijcx om en ontrent het clooster superstitieuse actien, geschiedende kruijsingen langs den kerckhoff, werden beedevarden gehouden met groot confluentie van volck ende insonderheyt op den Ommel wey in.*[98] De tweede maal was de tekst puntiger: *De kloosteren van Ommelen, Soeterbeeck, Dommelen en verscheijde anderen, die na alle waarschijnlijckheijt al lang ten profijte van den Staeten moesten zijn vervallen, blijven niet alleen in wesen, maar worden t'elckens met jonge Bagijnen voorsien, daerdoor grote aanleijdinge tot superstitie wordt gegeven, en verstrecken tot de voornaemste queeckschoolen van het Pausdom, daer dickmaels dertigh a veertigh en meer kinderen geleert worden, contrarie het School-Reglement bij Uw Hoogh Mog(enden) geemaneert.*[99]

De ingebrachte klachten hadden niet de gewenste uitwerking. Immers de noodtoestand in 1672 was niet bevorderlijk om aan de conniventie van de ambtenaren een einde te stellen, juist het tegendeel schijnt bereikt te zijn.[100] Van de in 1699 gerapporteerde *stou-*

ticheden werd de Classis van Peel- en Kempenland niet wijzer, omdat de officieren bij nader onderzoek bevonden hadden, dat de onder hen ressorterende kloosterlingen niet in overtreding waren, en indien zij dit soms al gemeend hadden, dit in feite zo niet was.[101]
Hoe verstandig de zusters ook mogen geweest zijn om met hun geld buiten de Meierij te gaan, zij stelden zich daarmede toch in een zeer lastig parket. Want de talrijke rentebrieven van over de grens uitgezette kapitalen,[102], de met de dots der zusters aangekochte terreinen in het Limburgse [103] en de steun van verscheidene toegewijde weldoeners [104] hebben het nu eenmaal niet kunnen verhinderen, dat hoewel de zusters in werkelijkheid niet arm waren, zij toch vaak armoede hebben geleden tot op 't nooddruftige toe.[105] Er heerste onder de oude zusters vaak zo'n grote liefde, dat zij het eten uit hun mond spaarden om de nieuwelingen het nodige te kunnen geven, of om haar dots hoger te zetten en zo toch wat kroost na te laten.[106]
Over het inkomen der zusters in die tijd is weinig bekend, daar de originele rekeningboeken en de leggers der inkomsten reeds in 1648 aan de Generaliteitsrekenkamer zijn overgemaakt door rentmeester Pieterson [107] en er van een verdere boekhouding geen sprake meer was, zodat de zusters in 1699 rustig konden verklaren, dat er geen rekeningen waren en dat het jaarlijks inkomen een bedrag van 210 Carolusguldens niet te bovenging.[108]
Met het overlijden van de laatste zuster van het convent van 1648, *Suster Margrieta van Tricht,* op 13 april 1706 in het 87ste jaar van haar leven en het 62ste van haar professie, gingen de zusters van Mariaschoot het onafwendbare einde met rasse schreden tegemoet.[109]
In augustus 1706 stond Martinus des Tombes, rentmeester der Geestelijke Goederen in Peelland en kantoor houdende te 's-Hertogenbosch, geheel onverwacht in Ommel met de opdracht het klooster der zusters op last van de Raad van State der Verenigde Nederlanden aan een visitatie te onderwerpen. Dat hij de door hem gemaakte onkosten, groot 12 gulden, ten laste van het klooster indiende was een klein bezwaar;[110] erger was dat hem was gebleken - misschien ook ter ore gekomen - dat de laatste zuster van 1648 door de dood aan de communiteit ontvallen was en hij zich derhalve verplicht achtte de Raad van State bij rapport van 18 oktober

1706 hiervan in kennis te stellen.[111] Dat de Raad van State de zaak snel wilde afwerken, blijkt uit de dokumenten.[112]
Reeds 4 januari 1707 werd het klooster van Ommel - met uitzondering van de Lieve-Vrouwekapel - te 's-Hertogenbosch in het openbaar bij opbod en veertien dagen later bij toewijzing verkocht.[113] Eigenares werd Anna Constantia Barones van Boecop, Douairière van wijlen Everard Baron van Doerne en Vrouwe van Asten.[114] Na enige formaliteiten werden op 12 maart 1707 de akten van overdracht gepasseerd voor schepenen van Den Bosch.[115] De gedane overdracht, zo luidde het beding, zal van nul en gener waarde zijn, indien de Vrouwe van Asten of hare erfgenamen ooit zullen toelaten, dat in het klooster of in een deel daarvan enige openbare godsdienstoefening wordt gehouden.[116]
Geheel overeenkomstig de afspraak deden de zusters de Vrouwe van Asten het verzoek om het verkochte klooster in volle eigendom terug te mogen ontvangen tegen betaling van de koopsom en verdere lasten. Bij onderhandse akte willigde de Vrouwe van Asten het gevraagde in en bleef voor de wet eigenares.[117] De zusters bleven Mariaschoot rustig bewonen, wel wetend dat de ambtenaren er in het algemeen niet veel meer voor voelden de strenge plakkaten strikt toe te passen.[118]
Verwikkelingen, die het bestaan van het klooster onmiddellijk bedreigd hebben, schijnen zich eerst in 1731 te hebben voorgedaan. De Resolutie van 19 juli 1731, uitgevaardigd om het toepassen van de plakkaten en ordonnantiën ten opzichte van de pausgezinden bij de ambtenaren weer in te scherpen, moet voor Mariaschoot een funeste uitwerking gehad hebben, doordat de een of andere ambtenaar gemeend heeft de Staten-Generaal te moeten inlichten over het clandestien voortbestaan van het klooster.[119]
Nog in juli 1731 gaven de zusters aan Johan Christophorus Baron Bertolff de Belven als Heer van Asten en neef van Vrouwe Anna Constantia Barones van Boecop te kennen, dat de tijd daar was om het zogenaamd verkochte klooster aan Lambertus Kemps te St. Oedenrode over te dragen.[120]
Indachtig de stipulatie, *dat zij HooghEdele Vrouwe, haar Hoogh Edele oiren en narcommelingen ten alle tijden hetselve soo voors. in coop vercregen clooster, huijsingen en landerijen sal oft sullen*

retransporteren en affstaen ten behoeve van de Moeder en conventualen van hetselve clooster, nu sijnde of naemaels commende, als sulx aen haer moeder en conventualen van t'selve clooster sal werden begeert en versocht,[121] deed Baron Bertolff de Belven aanstonds de nodige stappen om het klooster in handen van Kemps te stellen.[122]
Deze gaf 26 augustus d.a.v. bij renversale kennis van het feit, dat hij het klooster te goeder trouw en om bepaalde redenen heeft gekocht en bereid blijft het overgedragene erfelijk over te geven aan een door de zusters aangewezen persoon. De zusters van hun kant zullen Kemps voor het gepresteerde schadeloos stellen.[123]
Deze manoeuvre heeft het dreigend onheil over Mariaschoot niet kunnen afweren, daar de Hoogschout van Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch bij Resolutie van 2 november 1731 bevel kreeg om het klooster te Ommel te sluiten en toe te zien, dat de eigenaar het niet weer tot klooster zou inrichten of laten gebruiken.
De informaties van Haar Edele Moghenden waren juist.[124] 5 dagen later heeft de drossaard van Asten de drie zusters die hij in het klooster aantrof, op straat gezet. De overige zusters waren ofwel ondergedoken of reeds in Limburg om het verhuizen voor te bereiden.[125]
In afwachting van de definitieve vestiging der zusters in het graafschap Horn, waar zij o.a. te Heijthuijzen gronden hadden liggen, heeft Gerard Assueer Lodewijk Baron van Horion van Colonster, weduwnaar van Anna Wilhelmina Baronesse van Doerne en schoonzoon van Anna Constantia van Boecop, beiden in leven Vrije Vrouwen van Asten en Ommel,[126] hun van 30 januari 1732 tot 12 mei 1734[127] 'n gedeelte van zijn kasteel „Nienghoor" of „Ghoor"[128] in huur gegeven tegen de matige huurprijs van 15 patakons,[129] jaarlijks op 12 december te voldoen.[130]
Blijkens de data waarop de huur inging (12 december 1731) en de zusters zich op „Ghoor" vestigden (30 januari 1732) is het duidelijk dat de voorbereiding van deze voorlopige huisvesting ruim zeven weken vergde en dat einde januari 1732 de communiteit van Mariaschoot naar Limburg kon overkomen zo zij zich met een provisorische kapel wilde behelpen.
Welke gebouwen de zusters op Ghoor betrokken hebben: het

kasteel, de dienst- of poortgebouwen of beide, is niet uit te maken. De woorden *gerefugieert uijt Omel, nu geretireert opt'casteel* kunnen er op wijzen, dat de zusters het kasteel bewoond hebben.[131]

De aankomst der zusters in Neer heeft Proost Claessens als volgt beschreven:

Den 30 januari 1732 verlieten zij Ommel: het dorp Meijel voorbij zijnde had de Eerwaarde Heer Robertus Bartholijns, destijds proost van Keizerbosch[132] *haar door een bode zijn klooster laeten aanbieden om er eenigen tijd te vertoeven. Met veel volk kwam haar tegemoed de Eerw. Heer Landdeken en pastoor van Roggel.*[133] *die haer in processie naar Keizerbosch geleide, alwaer zij onder het geluid der klokken aen de poort door den Heer proost ontfangen werden, die het miraculeus beeldeken - dat zij medegebracht hadden - uijt handen van de overste*[134] *on(t)fing en op het altaar stelde, alwaer het zeven weken bleef, totdat de religieusen, welke alsdan op het kasteel Ghoor voorloopig vertoefden, hetzelve in processie hebben afgehaald en in de kapel van het kasteel gesteld.*[135]

Bij deze ene weldaad van Keizerbos is het niet gebleven, zoals uit het weldoenersboek van Mariaschoot blijkt: *..... is den Seer Eerw. Heer Mijnheer Bartholijns proost int vermaert Closter van Keijserbos overleden den 25 Meert (1736) van den welcken ons Closter grote alemoesen heeft ontvangen ende zooveel bomen aen onsen nieuwen bou dat ick het niet en kan specificeren. Het groot weldaet daervan genoten is, Godt wilt hem deelachtigh maecken van allen onse gebeden en geven sijn siele die eeuwige ruste ende allen de Juffrouwen in Keijserbos die ons de alemoesen oock hebben vergunt een gelukkigh heijligh leven en een saligh afscheijden van deze werelt en hier naermaels de eeuwige ruste".*[136]

Tijdens het voorlopig verblijf in Neer hebben de zusters bij de prinsbisschop van Luik een verzoekschrift ingediend om onder Heijthuijzen ter plaatse „De Kreppel" een klooster te mogen bouwen. Het kathedraalkapittel van Luik, op 13 februari 1732 in vergadering bijeen, was evenwel van oordeel hierop afwijzend te moeten beschikken.[137] Nu hiermede het plan om zich te Heijthuijzen te vestigen van de baan was, hebben de zusters de in 1729 aangekochte [138] en betaalde „Kreppel" [139] spoedig van de hand gedaan [140]

en toen het goed wegens wanbetaling weer aan de zusters verviel,[141] hebben zij een andere koper gevonden.[142] Al werd de zusters niet toegestaan te Heijthuijzen een klooster te bouwen, toch kregen zij 2 maanden later van de bisschop van Luik - blijkbaar buiten het kapittel om - toestemming zich te Nunhem te vestigen.[143]
Baron van Horion van Colonster moet reeds tijdig voor bouwterrein te Nunhem gezorgd hebben,[144] want hoe kon de bisschop van Luik anders van de zusters zeggen, dat zij daar goed bezaten - *ubi nonnulla bona possidetis* - .[145] Genoemde Baron heeft de zusters *uijt bijsondere genegentheijt* in het bezit gesteld van de helft van het adellijk goed Nunhem[146] en namen zij de daaraan verbonden verplichtingen op zich.[147] Ter afronding van de verkregen eigendom volgde een jaar later nog de aankoop van 'n perceel.[148]
Met inbegrip van kerk, klooster en boerderij besloegen de bezittingen ruim 18 bunder; de zusters hadden voor de aankoop van dit bezit en voor de bouw van het klooster, waarmee in totaal 'n 18000 gulden gemoeid waren, zelf voor 'n aanzienlijk deel bijgedragen zonder in financiële moeilijkheden te komen.[149]
Toen de bouw van het klooster te Nunhem voltooid was, ontstond te Luik twijfel over de geoorloofdheid van de vestiging aldaar.[150]
Eenmaal in Limburg gevestigd hebben de zusters het oude klooster van Ommel, waarvan de rentabiliteit van geen betekenis meer was[151] en dat nog steeds hun eigendom was en op naam stond van Lambertus Kemps te St. Oedenrode, in 1743 laten verlopen.[152]
De poging om ook de andere helft van het adellijk goed Nunhem in eigendom te krijgen verliep aanvankelijk succesvol,[153] mislukte plotseling tengevolge van beschutrecht[154] en kwam tenslotte in het bezit van de familie Waegemans[155] zodat én de zusters én de Waegemanssen - ieder voor zijn deel - het adellijk goed Nunhem op vaste tijden kwamen verheffen.[156]
De verdere geschiedenis van Mariaschoot te Nunhem biedt geen enkele bijzonderheid, tenzij de opheffing van het klooster.[157]
Reeds aanstonds bij de intocht der Fransen kregen de kloosterlingen gelegenheid om vrijwillig het klooster te verlaten. Indien zij dit deden - ongeacht om welk motief - werden zij in het genot gesteld van een lijfrente; vandaar de naam *pensionnaire ecclésiastique de l'état.* Mariaschoot had 5 zulke *pensionnaires:* de zusters

Victoria Bender, Monica Verhoof, Rosa Hanegreef, Cecilia Rosenbaum en Petronilla van Hoof. Gingen de religieuzen niet uit eigen beweging heen, dan presenteerden de Fransen zogezegde bonnen. De zusters van Mariaschoot hebben waarschijnlijk de bonnen aangenomen op twee na, van wie bekend is, dat zij ze niet wilden: Rosa Hanegreef en Petronilla van Hoof.[157a]

Op 9 brumaire An V (30 oktober 1796) verscheen commissaris Bovier om, ingevolge de Wet van 15 fructidor An IV (1 september 1796), de voorbereidende maatregelen tot opheffing te treffen.[158] Na inzage en afsluiting van de rekeningboeken stelde Bovier vier staten op o.a. van het aantal kloosterlingen, van de titels van eigendom, van de uitgezette en opgenomen kapitalen, van het kapelzilver, van het sacristiemeubilair en van de bibliotheek.[159] Deze staten zijn ten dele verloren gegaan.[160]

Naar aanleiding van dit hoogst onaangenaam bezoek hebben de zusters bij de Directeur van de Nationale Domeinen te Maastricht met verwijzing naar hun buitenschool een bezwaarschrift ingediend, wijl zij krachtens Art. 20 van de Wet van 15 fructidor An IV voor opheffing niet in aanmerking kwamen.

De Administration Centrale van het Departement der Nedermaas stelde de zusters in het gelijk, doch zij moesten evenwel bedenken, ook al was de Wet op hen niet van toepassing, dat zij nog slechts korte tijd in het klooster mochten blijven, binnen 14 dagen het kloosterkleed moesten afleggen en de door Bovier opgemaakte staten bij de eerste vordering ter beschikking stellen.[161]

Hieruit volgt, dat ook de kloosters die zich aan het onderwijs wijdden, op het ergste voorbereid moesten zijn. Reeds een jaar later kwam de noodlottige Wet van 5 frimaire An VI (25 november 1797).[162]

Op 8, 9 en 10 maart 1798 werden wederom staten opgemaakt; nu door Hanf en Perrez, die hierin werden bijgestaan door de *agent municipal* Stocks en door rector Daenen.[163] 22 maart d.a.v. vertrokken de zusters en op 26 maart lieten de Fransen het kloosterlijk meubilair, behalve de grote stukken van de kapel, in een kamer van „De Kreppel" te Heijthuijzen opslaan[164] en het zilverwerk naar Maastricht brengen.[165]

Binnen afzienbare tijd werd de veiling van Mariaschoot verwacht,

doch zich telkens voordoende moeilijkheden deden de zaak niet best vlotten.[166]

Eerst op 9 januari 1801 werd het klooster en op 28 januari 1801 de boerderij geveild, en beide kwamen in handen van de Heren Van Gulpen, De Ceulener, De Schwarts en Hermans, die ieder voor $^1/_4$ eigenaar blijken geweest te zijn.[167]

Toen de zusters Nunhem hadden verlaten, waren de meeste van oordeel, dat zij moesten trachten zoveel mogelijk in kloosterverband bijeen te blijven. Zij werden hierin niet weinig geholpen door het aanbod van de familie De Keverberg[168] om op een van hun riddermatige huizen, m.n. De Waerenberg te Haelen, het reguliere leven voort te zetten.

De zusters, die 't niet raadzaam achtten verder in communiteitsverband te leven, besloten naar hun familie terug te keren en daar als uitgewezen religieuzen van Mariaschoot hun dagen te slijten.[169]

Een nog levende traditie verhaalt, dat de zusters op de *hoeve* van De Waerenberg, thans gemerkt Beekkant 1 te Haelen, gewoond hebben. Het komt echter meer waarschijnlijk voor, dat zij niet op de hoeve maar op De Waerenberg zelf gehuisvest zijn geweest: vooreerst omdat de familie De Keverberg niet De Waerenberg maar het slot Aldenghoor bewoonde, vervolgens omdat de Waerenberg een huiskapel bezat, die was uitgerust *met alle toebehooren als casuvels, alben, kelck, patene, het ciraedt van den autaar,*[170] en eindelijk omdat de woorden *in Castro de Warenberg* vermoedelijk in strikte zin verstaan moeten worden.[171]

Op dit kasteel kwam in betrekkelijk korte tijd de ene zuster na de andere te overlijden en de laatste twee religieuzen, Zuster Constantia van Ophoven en Zuster Maria Agnes Roijers,[172] lieten op 5 mei 1813 alvorens van elkander te scheiden, geheel in overeenstemming met het door de zusters bij hun vertrek uit Ommel in 1732 op schrift gestelde verlangen,[173] hun Rector Nobis een stuk opmaken, waarin zij te kennen gaven, dat het miraculeuze beeld van O. L. Vrouw wederom naar Ommel moest worden overgebracht.[174]

Volgens meest oudere auteurs behoorden de Tertiarissen van Ommel tot het Kapittel van Zepperen,[175] 'n mening waarvan men tegenwoordig begint terug te komen.[176]
Immers het is opvallend, dat zowel in de aanvang van het klooster Mariaschoot als in het verdere bestaan daarvan nergens sprake is van een band tussen Mariaschoot en het Kapittel van Zepperen, maar dat juist alles wijst op een hechte binding eerst met de Observantie van de Minderbroeders en later met die der Recollecten.[177]
Zoals in het voorafgaande herhaaldelijk gebleken is, bestond er een sterke binding met de Franciscanen.
Waren de Minderbroeders in 1541 met het geestelijk bestuur belast, spoedig daarna werd het gehele bestuur aan hun zorgen toevertrouwd, waarbij de diocesaan bisschop voor zich slechts het recht van visitatie behield.[178] In deze zin toch schijnt het document van 1544 uitgelegd te moeten worden.[179]
De zusters van Ommel waren oorspronkelijk *wereldlijke* Derde Ordelingen, die geleidelijk *kloosterlijke* Tertiarissen zijn geworden, omdat zij door het afleggen van plechtige geloften in een daartoe pauselijk goedgekeurd instituut en door het aanvaarden van het kloosterlijk slot, religieuzen waren in strikte zin. Deze overgang van wereldlijke naar kloosterlijke Derde Ordelingen is niet plotseling tot stand gekomen, want de pausen hadden aan de reorganisatie van het Derde Ordewezen reeds lang gewerkt[180] en wisten niet zelden de steun van de landsheer in deze te bekomen.[181]
Gedurende de reorganisatiemaatregelen was Ommel van bisdom veranderd en hoorde sedert 27 september 1565 niet meer bij Luik maar bij 's-Hertogenbosch.[182]
Bij deze overgang bleef de band van het klooster met de Minderbroeders bestaan en werd zelfs aangehaald doordat, krachtens een door paus Leo X getroffen regeling, niet de diocesaan bischop maar de provinciaal van de Minderbroeders het visitatierecht over Mariaschoot bezat en de overste van het klooster aan hem gehoorzaamheid verschuldigd was.[183]
Dit is zo gebleven tot het jaar 1596, toen de zusters aan de rechtsmacht van de Minderbroeders onttrokken gesteld werden onder

die van de bisschop van Den Bosch.[184]
Zolang de toestand in het Bossche diocees van die aard was, dat de opvolgende bisschoppen nog een behoorlijke bewegingsvrijheid bezaten, hebben zij bij al hun arbeid en zorg tijd gevonden om over de zusters van Ommel te waken.[185]
Tot 1600 is over de naleving van de kloosterlijke gebruiken geen enkele bijzonderheid bekend, tenzij deze dat in alles 'n grote uniformiteit heerste.[186] De zusters leefden heel regulier,[187] zodat Bisschop Masius van Den Bosch bij gelegenheid ener gehouden visitatie zeer tevreden was.[188]
In november 1622 verzocht Bisschop Zoes voor de zusters, wijl zij vivunt *sub clausura, tribus vobis substantialiter astrictae,* dat ze in plaats van het door de Regel voorgeschreven aantal onzevaders en weesgegroeten het Romeins Lieve-Vrouwe-officie zouden mogen bidden.[189] Zijn opvolger, Bisschop Ophovius, verbleef meermalen in Ommel [190] en moet er de canonieke visitatie verricht hebben.[191]
De vicarissen van Den Bosch hebben in de dagen dat de Meierij door de protestanten onder de voet gelopen werd aan Mariaschoot weinig aandacht geschonken. Zij hebben er in meer dan 30 jaren geen visitatie gehouden, ook niet wanneer hun dit verzocht was.[192]
Gevolg hiervan was, dat misbruiken inslopen, al protesteerde de bejaarde Rector Haeseldonck nog zo krachtig. Hij was niet bij machte tegen de vicaris van Den Bosch op te treden, die bepaalde elementen in het klooster de hand boven het hoofd hield. Rector Haeseldonck trok zich de situatie zozeer aan, dat hij van verdriet stierf zonder het kloosterlijk slot te hebben kunnen herstellen.[193]
Intussen waren de zusters, indachtig het verzoek van de stervende Rector Haeseldonck om in ieder geval een religieus tot biechtvader aan te stellen, op 6 maart 1674 overgegaan tot de keuze van de Minderbroeder Pater Van Bellinghen.[194]
Onder zijn leiding maakten de zusters aanstonds voortgang in het religieuze leven en uitten zich in allerlei toonaarden over de voortreffelijke invloed van de nieuwe rector.[195]
Nog in augustus van hetzelfde jaar 1674 kwam Vicaris Houbraken van Den Bosch een visitatie houden, die het door Van Bellinghen bereikte succes weer ongedaan maakte. De door hem opgelegde Statuten [196] werden niet zo maar voetstoots aanvaard [197] en na dit

bezoek waren de onrust en de prikkelbare stemming gespannen als wellicht nimmer te voren.[198]
Het lijdt geen twijfel, dat de talrijke kuiperijen van de in het klooster Mariaschoot ontstane partijen: enerzijds om te komen tot een aansluiting bij de Minderbroeders Recollecten of anderzijds te blijven onder de rechtsmacht van de vicaris van Den Bosch, de observantie zeer geschaad hebben.
De te midden van deze onzalige wrijving door Vicarius Houbraken gedane bestuurswisselingen in Mariaschoot brachten zo goed als zeker een summum van irregulariteit teweeg. Na het bereiken van een accoord is tenslotte de geestelijke verzorging van de zusters van Mariaschoot toevertrouwd aan een abdijheer van Postel, die het convent ruim 30 jaren met vaste hand geleid heeft.[199]
Na het overlijden van deze rector in het jaar 1714 ontstonden andermaal moeilijkheden, waardoor zeker nieuwe onregelmatigheden in het kloosterleven veroorzaakt zijn, die echter na de komst van een nieuwe rector goeddeels en na het bereiken van een overeenkomst geheel verdwenen.[200]
Van toenaf leefden de zusters als echte religieuzen in de onderhouding van alle kloostergebruiken.
Als contemplatieven hebben de bewoonsters van Mariaschoot met handenarbeid in hun levensonderhoud voorzien: door het exploiteren van een bescheiden boerenbedrijf[201] en door spinnen en weven.[202]
Sedert de vestiging in het graafschap Horn waren de zusters onderworpen aan de rechtsmacht van de bisschop van Luik. Van het bestaan van speciale door Luik opgelegde Statuten blijkt niets, tenzij daarmede het Regelboek zou bedoeld zijn, dat thans in Nunhem niet meer is terug te vinden.[203]

MOEILIJKHEDEN MET HET VICARIAAT VAN 'S-HERTOGENBOSCH

De zusters van Mariaschoot zijn in heel wat geschillen verwikkeld geweest.
O.a. zijn de volgende gevallen bekend:
Een proces tegen de inwoners van Ommel over goederen in de

dode hand, dat kort vóór de afgifte van de Brieven van Amortisatie in het jaar 1608 schijnt beëindigd te zijn.[204]
Een eis tot terugbetaling van beleende kapitalen die, hangende de kwestie voor de Raad van Brabant te 's-Gravenhage, geen voortgang vond, omdat de partijen einde 1693 een accoord troffen.[205]
Een geschil met de pachter van het Beesten- en Hoorngeld over het in de herfst van 1698 clandestien slachten van 4 varkens en 2 runderen heeft waarschijnlijk voor het klooster geen gevolgen gehad.[206]
De zusters, die samen met de Waegemanssen van Neer het adellijk goed Nunhem bezaten en wel eens van deze familie overlast ondervonden,[207] hadden in 1756 het sedert 1701 aan St. Elisabethsdal beleende cijnsboek van Nunhem in rechte weten terug te krijgen,[208] doch waren in 1792 genoodzaakt ter voorkoming van telkens terugkerende onaangenaamheden het in zijn geheel aan de familie Waegemans te verpanden.[209]
Al deze twisten hebben de kloosterlingen uiteindelijk weinig of niet beroerd: vooreerst omdat zulke zaken doorgaans alleen aan de kloosteroverheid bekend zijn, zodat dergelijke administratieve of juridische aangelegenheden, uiteraard aan de kloosterlijke discipline maar zelden, misschien zelfs nooit afbreuk, zullen doen.
Geheel anders was het met andere conflicten, die het hele convent betroffen.
Gezien in het algemeen tijdsbeeld van onze Nederlandse Kerkgeschiedenis kan een geschil als dat van 1673 tot 1679 niet de minste verwondering wekken.[210] In feite was de strijd reeds in 1665 ontstaan.
Toen tegen het einde van 1665 de seculiere priester, Pater Van den Boomen, dringend een assistent nodig had, werd daarvoor door de bisschop van Roermond aangewezen de seculiere geestelijke, Joannes Haeseldonck. Een half jaar later overleed Rector Van den Boomen. Deze had de zusters herhaaldelijk verzocht na zijn dood een Minderbroeder tot Biechtvader te nemen.[211] Dientengevolge waren de reeds genoemde twee partijen ontstaan: *De Grote Partij* of *De Minderbroedersgezinden en De Kleine Partij* of *De Bisschopsgezinden.*
Bij de voorkeurstemming over de nieuwe rector op 12 augustus

1666, soms ten onrechte als een formele verkiezing beschouwd, kwam nochtans de Eerw. Heer Haeseldonck met de meeste stemmen uit de bus. Met de uitslag dezer verkiezing begaven zich de zusters, Maria van Hijnsbergh, Moeder van het klooster, en Maria van Merode, naar de bisschop van Roermond, omdat deze prelaat als Administrator van het openstaande vicariaat Den Bosch de gedane keuze had te bekrachtigen of te verwerpen. Haeseldonck werd benoemd en in september 1666 door de landdeken van Helmond ingeleid.[212]

Zes jaar later stierf deze rector. Hij wenste ook, dat een Minderbroeder hem zou opvolgen, was zelf tertiaris geworden en had zich de laatste tijd van zijn leven door de Minderbroeder, Pater G. van Bellinghen laten bijstaan.[213] Na zijn dood ontstonden de ergste conflicten.

De aanleiding was het vacant zijn van het rectoraat in het jaar 1673.[214]

De oorzaak lag bij de zusters zelf. Het grootste deel van het convent, $^3/_4$ of meer,[215] meenden om economische,[216] disciplinaire[217] en bovennatuurlijke motieven,[218] dat zij i.p.v. een seculiere geestelijke een Minderbroeder tot rector moesten hebben.[219] Ze steunden daarbij op twee Open Brieven, waarin de zusters het privilegie der exemptie[220] en dat der vrije verkiezing van een biechtvader hadden bekomen.[221] Het overige deel van het convent[222] beriep zich samen met een aantal buurtpastoors,[223] onder wie die van Asten een hoge toon aansloeg,[224] op het feit, dat Mariaschoot als vallend onder de rechtsmacht van de bisschop[225] altijd door een seculiere priester bediend was[226] en zette - wat trouwens geheel lag in de lijn van Vicaris Houbraken - met kracht de benoeming van een seculiere geestelijke door, zelfs onder aanwending van valse documenten[227] en door een verkeerde interpretatie van het begrip „vrije keuze".[228]

Volgens Vicaris Houbraken lag de oorzaak van het geschil niet bij de zusters maar bij de Minderbroeders. Hij verweet hun, dat zij zich op allerlei wijzen van het rectoraat te Ommel poogden meester te maken om vandaaruit in de omtrek de zielzorg te gaan uitoefenen en de pastoors „het brood uit de mond te stoten".[229]

Deze zienswijze van de Vicaris is eensdeels te wijten aan een destijds zeer precaire verhouding tussen seculiere en reguliere geeste-

lijkheid,[230] anderdeels aan een speciale vooringenomenheid tegenover de Minderbroeders.[231] In een niet onbelangrijke mate werd deze zienswijze gevoed door een buitensporige heb- en schraapzucht.[232]
Naarmate dit geding vorderde heeft Vicaris Houbraken door een indiscrete houding,[233] door lasterpraatjes [234] veel kwaad gesticht bij katholieken en protestanten [235] en verontwaardiging gewekt in de onmiddellijke omgeving van de Internuntius te Brussel.[236]
Hier moet tegenover gesteld worden, dat Vicaris Houbraken het goed recht bezat ervoor te werken, dat Mariaschoot, nu het eenmaal onder de jurisdictie van Den Bosch stond, het daaronder te doen blijven. De vicaris is evenwel te laken om de middelen waarmede hij zijn doel trachtte te bereiken.
De conflicten over de „vrije keuze" van de rector vallen in drie perioden uiteen:
De periode van 1673 tot 1675. - De benoeming van Pater Gerard van Bellinghen door de Provinciaal van de Minderbroeders Recollecten en de Apostolische Vicaris Houbraken van het Vicariaat Den Bosch op 26 januari 1673 [237] deed de strijd tussen de twee partijen in het klooster opnieuw en heviger dan ooit ontbranden.[238]
De Grote Partij verzond requesten aan de bevoegde instanties,[239] terwijl de Kleine Partij steun zocht en vond bij de seculiere geestelijkheid, wat een hoogst onvriendelijke correspondentie met Hubertus van den Leemputte te Esch ten gevolge had.[240]
In officiële verklaringen weten de Minderbroedersgezinden deugdelijke argumenten aan te voeren tot steun van hun eisen.[241] De Bisschopsgezinden, gesteund door Vicaris Houbraken, grijpen echter naar de macht en veroorzaken de grootste onrust binnen het klooster.[242]
De strijd die was uitgebroken tussen het Vicariaat van Den Bosch en de Abdij van Postel over de pastoorsbenoeming te Someren,[243] moet zo aanstekelijk gewerkt hebben op het gemoed van de buurtpastoors van Ommel en vooral op die van Asten, dat zij met kracht van argumenten de Kleine Partij wilden steunen om een seculiere geestelijke voor Mariaschoot benoemd te krijgen.[244] De aangevoerde argumenten berustten echter niet op waarheid.[245]
De pastoor van Asten ging zelfs vanaf de preekstoel tegen de Min-

derbroeders zo ver, dat hij hun weldoeners trof met het weigeren van de Sacramenten.[246]
De Internuntius te Brussel, hiervan op de hoogte gebracht,[247] verplichtte Vicaris Houbraken tot maatregelen.[248] Wat de zusters aangaat, zou alleen een kloostervisitatie door een wijs en onpartijdig geestelijke de bestaande onrust hebben kunnen wegnemen.[249]
Ongelukkig genoeg heeft Vicaris Houbraken zelf de kloostervisitatie verricht.[250] In plaats van de partijen tot elkander te brengen en daardoor vrede te stichten heeft de Vicaris, naar het schijnt, in de Meierij tegen Jan en Alleman over de zusters geroddeld en is hij zijn boekje te buiten gegaan door het aanstellen van nieuwe officianten, die erkend zouden worden, als de Internuntius dit verlangde.[251]
Tijdens een afwezigheid van Pater van Bellinghen en terwijl verschillende zusters waren uitgestuurd om advies, hebben de pastoors uit de omgeving de hele dag rond het klooster „gedaasd" met de bedoeling om bij een eventuele ontmoeting met de rector hem een expulsiebrief „onder de neus te duwen"![252] Pater Van Bellinghen was echter naar Brussel en bracht de boodschap mede, dat de Minderbroeders slechts om wettige redenen naar Ommel mogen gaan, maar dat de zusters onder Vicaris Houbraken blijven.[253]
Ofschoon de jurisdictie over hen van Vicaris Houbraken de zusters onaangenaam was,[254] troostten zij zich met het feit dat Pater Van Bellinghen mocht aanblijven[255] en zo blijkt het tot op het einde van 1675 erg rustig te zijn in Mariaschoot.[256]
De periode van 1676 tot het najaar van 1678. - Vroeg in het voorjaar van 1676 zond de Grote Partij wederom aan de bevoegde instanties zeer scherp gestelde verzoekschriften,[257] hetgeen zich de Kleine Partij niet liet welgevallen, want zij roerde zich geweldig door het lanceren van ellendige klaagbrieven, die kant noch wal raakten, en waarvoor zij duchtig diende gestraft te worden.[258] De onrust in Mariaschoot werd, schrijft de landdeken, overdreven voorgesteld,[259] wat echter niet wegnam, dat er toch een en ander diende veranderd te worden.[260]
Ondanks een schriftelijke verklaring van Vicaris Houbraken van 2 april 1677, dat Pater Van Bellinghen inderdaad wettig gekozen was tot biechtvader[261] en krachtens de aan hem verleende facul-

teiten tot 18 augustus 1679 mocht aanblijven[262] was de dreiging, dat hij zou moeten heengaan toch erg groot en ook met het vooruitzicht van onder de jurisdictie van Vicaris Houbraken te blijven konden de Minderbroedersgezinden zich niet verzoenen.[263]

De periode van het najaar van 1678 tot de zomer van 1679. - De poging van Vicaris Houbraken om de Minderbroeder Pater Van Bellinghen op zij te zetten en in zijn plaats Mijnheer Anthonis Bakermans, seculier priester, te benoemen, was voor de Grote Partij aanleiding om doortastend op te treden.[264] Zij verleende Mijnheer Remij, *commissaris ordinaris van Sijne Majesteits monsteringhe* procuratie *of aan iemand die hij goed zal vinden om hen met alle middelen van recht bij te staan bij de hogere oversten,*[265] en buiten hun oversten om wendden de zusters zich in een collectief schrijven tot Vicaris Houbraken om hun verontwaardiging te uiten over zijn willekeurig optreden.[266] De Vicaris reageerde met de afzetting van de Moeder en van Rector Van Bellinghen,[267] welk ingrijpen door Leuvense juristen nietig verklaard werd op grond van het adagium: *Quod nemini jus suum citra causam sit auferendum.*[268]

Ondanks deze uitspraak droeg Vicaris Houbraken aan de landdeken van Helmond en de pastoors van Nunen en Asten op naar het klooster te gaan om te verklaren, dat bovengenoemde personen waren afgezet en tegelijkertijd de zusters te bevelen een nieuwe Moeder te kiezen.

Bij hun bezoek aan het klooster ondervonden zij zulk een tegenstand, dat 32 van de 44 zusters weigerden te stemmen. De Heren droegen toen het bestuur over aan de ondermoeder. Tevens deelden zij de zusters mede, dat zij alleen bij Mijnheer Bakermans mochten biechten.[269]

De Grote Partij wilde het gezag van de ondermoeder niet erkennen, evenmin Mijnheer Bakermans als biechtvader,[270] terwijl de Kleine Partij er zich in schikte.[271] Het moet zeer tegen de zin van Vicaris Houbraken zijn geweest, dat de Internuntius de oude Moeder handhaafde.[272] Voor beide partijen was 't een slag, toen op bevel van de Internuntius niet alleen Mijnheer Bakermans maar ook Pater Van Bellinghen Mariaschoot moest verlaten. Een oude afgeleefde Pater Minderbroeder werd tot biechtvader aangesteld[273]

met als assistent een Mijnheer Peeters.[274] De Minderbroedersgezinden bleven echter Pater Van Bellinghen als hun rechtmatige rector beschouwen.[275]
Ondertussen had Mijnheer Remij de zaak van de zusters omtrent de vrije keuze aanhangig gemaakt bij de Internuntius. De zusters kregen 1 maand tijd om hun documenten te Brussel te deponeren.[276]
De Grote Partij deed de documenten betreffende het recht van vrije keuze vergezeld gaan van requesten, waarin Vicaris Houbraken werd aangeklaagd[277] en met opheffing van het klooster gedreigd, wanneer de Vicaris niet op zijn beslissingen terugkwam.[278]
Moeder Margaretha van Tright en Mijnheer Bakermans waren intussen ook in Brussel geweest om hun partijbelangen te behartigen.[279] De overhandigde documenten werden met een begeleidend schrijven aan Vicaris Houbraken doorgezonden, opdat deze zich zou kunnen verdedigen. De Internuntius en de Definitor der Minderbroeders werkten voor de benoeming van een Recollect, terwijl Vicaris Houbraken zijn handen in onschuld trachtte te wassen en de bemiddeling van een advocaat wenste.[280]
De verzoeken tot terugkeer van Pater Van Bellinghen bleven aanhouden,[281] de biechtvaders tot wie zich de zusters konden wenden, waren of „vijanden" of misten de *scientia competens*.[282] Pater Joannes Pelt werd uit Weert naar Ommel gezonden, maar deze durfde, zolang Vicaris Houbraken het verbod niet had opgeheven, geen biecht te horen.[283]
Te Brussel is men het gekuip van Vicaris Houbraken en asseclae danig moe; tegen hen dient onverwijld stelling genomen.[284] Een uitvoerig request van de Grote Partij gaat naar de Internuntius, nogmaals vergezeld van de gevraagde documenten betreffende de vrije keuze van een biechtvader.[285] De Kleine Partij probeert deze vrije keuze tot een vermeend recht te verlagen.[286] Brussel antwoordt evenwel, dat Pater Pelt mag blijven tot de beslissing valt, maar dat men er ook aan moet denken, dat binnenkort de keuze van een nieuwe Moeder aan de orde is.[287] Vicaris Houbraken die vreest bij deze keuze terrein te verliezen, laat de pastoor van Asten uit zijn naam een nieuwe Moeder aanstellen.[288]
Bij de reeds bestaande spanningen was dit te veel: de oude Moeder wil niet wijken, de nieuwe kan haar bediening niet aanvaarden,

daarom wordt de ondermoeder voorlopig met het bestuur belast.[289] Te midden van deze chaotische toestand brengt men de Internuntius eerbiedig onder de ogen, dat Vicaris Houbraken onmenselijk hard is door zusters in stervensnood een biechtvader op te dringen bij wie zij niet willen biechten [290] en dat het tumult rond de vrije keuze van een Pater en een Mater ook voor Rector Pelt blijkbaar te veel is geweest, zodat hij verkoos heen te gaan.[291]
Nu de nood in Mariaschoot zo hoog gestegen was, kwamen door het ingrijpen van de Internuntius de Grote en de Kleine Partij meer tot elkander en werd een accoord voorbereid. Een schrijven uit Brussel van 8 mei 1679 laat duidelijk zien, hoe beide partijen de zeilen hebben bijgezet om ter vermijding van verdere onkosten en onheilen tot een spoedige oplossing te komen, *salvis tamen utriusque partis juribus et sine praejudicio partium litigantium.*[292]
Uit de hem beschikbaar gestelde documenten heeft de Internuntius zijn conclusies getrokken èn met betrekking tot de persoon van Vicaris Houbraken, die in deze zaak een totaal verwrongen beeld der situatie had gegeven èn met betrekking tot de persoon van Pater Pelt en van Moeder Margaretha van Tright die beide in hun functie bleven gehandhaafd.[293]
Zo verschenen op 14 mei 1679 de twee partijen in de Praemonstratenserabdij van St. Michiel te Antwerpen om ten overstaan van Mgr Di Tanara, abt van St Marie en Internuntius te Brussel, en van Mgr Cools, bisschop van Roermond, het accoord te tekenen, waarbij zowel de vrije keus van een Rector als van een Moeder ten volle gewaarborgd werden. Om tactische redenen mocht echter deze keer de keuze niet vallen op een Minderbroeder-Recollect.[294]
Na dit bereikte accoord werd op 16 juni 1679 de Norbertijn Pater Hugo Kennis van de abdij van Postel met 29 van de 40 stemmen tot rector gekozen.[295] Vicaris Houbraken talmde lang met het verlenen van de bevestiging en toonde zich niet van de beste kant, toen de zusters hem hierom te Antwerpen kwamen verzoeken.[296] De Vicaris wilde blijkbaar de Internuntius te Brussel hierover nog eens spreken en hield de zaak slepende door Pater Kennis aan twee examens te onderwerpen: een te Antwerpen en een te Brussel.[297] Toen eindelijk de benoemingsbrief van Pater Kennis door Vicaris Houbraken werd afgegeven, bleek de inhoud voor de zusters min-

der bevredigend omdat de nieuw gekozen Pater slechts tot deservitor was aangesteld.[298] Correspondentie hierover heeft geen gevolg gehad,[299] want de vaste aanstelling had pas plaats na de dood van Houbraken onder Vicaris Bassery op 11 oktober 1688.[300]

De op 1 augustus 1679 tot Moeder van Mariaschoot gekozen Sr Joanna Verwijst heeft tot 6 september d.a.v. op de confirmatie moeten wachten.[301]

Met het recht keerden de rust en de tucht in het klooster weer. Toch laaide ontevredenheid in Mariaschoot nog een moment op bij de benoeming van Pastoor Houbraken, een neef van de Vicaris, tot buitengewoon biechtvader: er bleek voorkeur te bestaan om ten minste in het stervensuur geestelijke bijstand van een Minderbroeder-Recollect te ontvangen.[302]

Een nieuwe vrij hevige strijd ontbrandde[303] tengevolge van het overlijden van Pater Hugo Kennis op 23 december 1714.[304] Drie partijen betwistten elkaar het patronaatsrecht over Mariaschoot: het Vicariaat van Den Bosch, de Abdij van Postel en de Vrouwe van Asten.

Het verzoek van Moeder Anna van Aelst om de door de Abt van Postel[305] bij het overlijden van Rector Hugo Kennis gezonden Heer Jacobus Spijkermans[306] als biechtvader voor de zusters te mogen hebben tot aan de keuze van een nieuwe rector werd door Vicaris Pieter Govarts[307] met beslistheid afgewezen, daar het bij hem vaststond, dat de seculiere geestelijken, die tijdens de ziekte van de rector in Mariaschoot dienst gedaan hadden, dit moesten blijven doen, totdat in de vacature was voorzien. Om deze keuze geheel vrij te doen zijn verordende hij, dat zich gedurende het openstaan van het rectoraat geen enkele priester, hetzij seculier of regulier, metterwoon in het klooster mocht vestigen.[308]

Bij gelegenheid van een te Ommel gehouden kloostervisitatie ondervroeg Vicaris Govarts elke zuster over het al of niet bereid zijn om bij de aanstaande verkiezing haar stem aan zijn kandidaat te geven. De antwoorden van de zusters heeft Vicaris Govarts als een vrije keuze beschouwd,[309] en dienovereenkomstig Landdeken Andreas de Laure, pastoor van Nunen, Gerwen en Nederwetten benoemd.

Deze benoeming werd door de Vicaris en de Moeder van het

klooster aan de Vrouwe van Asten en haar dochter bekend gemaakt, maar wijl deze zich in het geheel niet met de wijze van benoeming konden instemmen, werd de brief aan Vicaris Govarts, die nog steeds in Ommel was, teruggezonden.[310]
Deze onaangename weigering heeft de Vicaris doen beseffen, dat hij enigzsins gehandeld had in strijd met het recht van genoemde Vrouwe. Om zich uit deze impasse te redden bood hij haar zijn excuus aan en stelde haar in de gelegenheid om voor deze ene keer een priester aan hem voor te dragen. Hij zou dan beslissen of op die voordracht kon worden ingegaan.[311]
Het veroorzaken van dit pijnlijke incident, direct door de Vrouwe van Asten, blijkt een doorgestoken kaart te zijn geweest, want zowel de Abdij van Postel als het Kasteel van Asten wilden hun aanspraken op het recht tot voordracht doen gelden.
De Vrouwe van Asten meende de bevoegdheid tot het doen van een voordracht voor Ommel te bezitten op grond van het feit, dat zij inmiddels zelf eigenares van het klooster was geworden en de zusters het niet dan met haar goedvinden en onder haar voortdurende bescherming konden blijven bewonen. Bovendien prefereerde zij voor haar zieleheil in haar naaste omgeving blijkbaar een reguliere geestelijke boven een seculiere.
De Abt van Postel was van oordeel, nu Ommel zo lange jaren door een abdijheer was bediend, dat hij het recht had, bij het vaceren van het rectoraat, een religieus van Postel voor te dragen. Deze aangelegenheid was voor hem tevens aanleiding om het herhaaldelijk betwiste patronaatsrecht over de kerk van Asten nog eens in het geding te brengen en voor zijn abdij op te eisen.
Nadat de Vrouwe van Asten en de Abt van Postel bovengenoemde aanspraken juridisch op haar deugdelijkheid hadden laten onderzoeken, viel voor de Vrouwe van Asten één advies gunstig en één ander minder gunstig uit,[312] terwijl de Abt van Postel zijn aanspraken op Asten kon handhaven.[313]
Beide partijen werden verrast door het besluit van Vicaris Govarts van 1 september 1715, dat de zusters binnen 8 dagen wel zouden vernemen of Landdeken De Laure de functie van rector al of niet zou aanvaarden en dat in het laatste geval een ander seculiere priester, Mijnheer Bossaerts, voor deze post benoemd was. In hetzelfde

schrijven wordt beweerd, dat aan de Vrouwe van Asten volstrekt geen recht van patronaatsschap of van voordracht kan worden toegekend.[314]
Onmiddellijk pleegden de Vrouwe van Asten en de Abt van Postel overleg met het resultaat dat Postel onder bepaalde voorwaarden bij charter van 3 september 1715 het patronaatsrecht der pastorie van Asten afstond aan de Vrouwe van Asten.[315] Deze politieke zet beoogde niets anders dan bij voortduring zowel in Asten als in Ommel een Witheer de zielzorg te kunnen laten uitoefenen. Daarop verzocht de Vrouwe van Asten, Anna Constantia de Boecop, Barones van Doerne, enz., aan Z.H. Paus Clemens XI om in overleg met de Nuntius van Keulen - zij vertrouwde Vicaris Govarts niet - en met verwijzing naar de kwaliteiten waardoor zij persoonlijk met Mariaschoot verbonden was, een Witheer voor Ommel te benoemen, daar Vicaris Govarts op eigen gezag een rector had aangesteld waartoe hij niet gerechtigd was.[316]
Een merkwaardige dag is 13 september 1715: vooreerst werd op die dag Mijnheer Anselmus Bossers in het bezit van het rectoraat Mariaschoot gesteld[317] en richtte Landdeken De Laure uit zijn pastorie te Nunen een schrijven aan de Moeder van het klooster, dat hij persoonlijke redenen had om het rectoraat niet aan te nemen, te meer daar Vicaris Govarts geen behoorlijke verkiezing had laten houden.[318] De zusters verzochten derhalve en wel onverwijld aan de jonge Vrouwe van Asten om ter voorkoming van verdere verwikkelingen en met goedkeuring van de geestelijke overheid hun een pater te zenden.[319]
Deze brief moet aanleiding gegeven hebben om de kwestie over het benoemingsrecht van een Pater weer opnieuw te onderzoeken, want op 1 oktober 1715 verklaarde Isfridus van den Broeck van de Abdij van Postel, de door de Vrouwe van Asten aangezochte persoon voor het rectoraat te Ommel, zo uit eigen naam als die van zijn abt, dat hij afzag van het voorgestelde rectoraat en dat de Vrouwe bij iedere vacatie van het ambt de vrije beschikking behield om daar te benoemen wie zij wilde.[320] De Vrouwe van Asten liet van haar kant de pas ingeleide rector Bossers, bij een door een notaris verrichte sommatie aanzeggen, dat hij binnen 3 dagen had heen te gaan, hetgeen natuurlijk door genoemde Bossers werd af-

geslagen met een beroep op Vicaris Govarts.[321]
Zowel Postel als Asten bleven met begerige blikken zien naar het patronaatschap over de kerk van Asten en over het rectoraat van Mariaschoot. Op 25 maart 1716 verzekeren de Abt en de overige heren van Postel, dat zij de Vrouwe van Asten steeds schadeloos zullen stellen voor de kosten door haar gemaakt om de abdij in het rustig bezit van de pastoriën van Asten en Someren te stellen, terwijl Postel het collatierecht van Ommel aan de Vrouwe van Asten overlaat om daarin te handelen naar eigen goeddunken.[322]
Het Vicariaat van Den Bosch wist blijkbaar in zake het benoemingsrecht van de rector te Ommel te zegevieren over zijn tegenstrevers, de Abt van Postel en de Vrouwe van Asten. Toch wilde de Abt van Postel nog niet onvoorwaardelijk afzien van zijn aanspraken op het rectoraat van Ommel en schijnt de Vrouwe van Asten zich er ook niet bij neergelegd te hebben.

DE BOUWSTOFFEN DER GESCHIEDENIS VAN OMMEL/NUNHEM

In het begin van de Inleiding zijn enige algemene inlichtingen gegeven over het verzamelde materiaal. Thans worden daaromtrent nadere bijzonderheden meegedeeld in de volgorde van de indeling van het boek.

I. *De Archiefinventaris.* - In de zomer van het jaar 1954 is de Heer J. F. Driessen, toen aan het Rijksarchief te Maastricht verbonden, zo welwillend geweest de inventaris op te maken van HET ARCHIEF VAN HET FRANCISCANESSENKLOOSTER VAN MARIASCHOOT TE OMMEL/NUNHEM.[323]
Dit bescheiden kloosterarchief door Pastoor Koolen bij een particulier losgekregen,[324] berust tot heden in de pastorie van Ommel. Het is niet meer dan een restant van een vrij aanzienlijk archief, dat door de onspoed der tijden erg moet geleden hebben,[325] ook al was een en ander bij instanties ondergebracht.[326]
Het onvolledig Archief van Mariaschoot gaat de omvang van één portefeuille niet te boven, en zou weinig aan omvang of betekenis hebben gewonnen, indien de inventarisatie een eeuw vroeger had

plaats gehad.[327] Het Archief blijkt ook in dit punt geen uitzondering op de regel te zijn, dat de archieven van gewezen geestelijke corporaties doorgaans voor een overgroot gedeelte op tijdelijke aangelegenheden slaan.[328]
Tenslotte zij nog vermeld, dat enige nummers van de inventaris niet in Ommel berusten. Dit is zo met nummer 4, dat thuis hoort op het Provinciaal Archief der Paters Minderbroeders te Weert, en met de nummers 1, 41a en 54a, die op het Rijksarchief in Limburg te Maastricht gedeponeerd zijn.

II. *De Stichtingsdocumenten.* - Documenten worden onderscheiden in Documenten van XV en XVIe eeuw, die worden aangehaald onder de naam van „Stichtingsdocumenten" en in Documenten van later tijd, die in de voetnoten worden aangegeven als „Documenten". Dit onderscheid is gemaakt, omdat bij de door ons genoemde „Stichtingsdocumenten" stukken zijn die strikt genomen geen documenten zijn en waarin bij gebrek aan ander gegevens uit die tijd legendarische verhalen zijn opgenomen.
De aanwezige historische bescheiden handelen alleen over het beneficie, over 't altaar in de Mariakapel en over de rector ervan.[329]
De aangelegenheden van „meer bovennatuurlijke aard", die geleid hebben tot de stichting van Mariaschoot werden door Suster Mariken Joesten van de(n) G(h)oer zelf opgetekend in het jaar 1540[330] en in 1631 door Rector Van den Boomen in het Latijn vertaald[331] met de kennelijke bedoeling om aan een hiertoe door Pastoor Wichmans te Mierlo gedaan verzoek te voldoen.[332]
De materiële ontwikkeling van Mariaschoot is te vinden in het bekende verhaal van 1541, waarvan 2 lezingen en 5 afschriften bekend zijn.[333] Dit relaas handelt niet alleen over de stichting van Mariaschoot maar ook over de oorsprong en de bloei der bedevaart van Onze Lieve Vrouw te Ommel. Omdat de oprichtingsstukken van het convent ontbreken - in 1608 waren ze nog bekend[334] - is het niet mogelijk genoemd verhaal aan een historische critiek te onderwerpen.
De spoedige groei van het ontluikende klooster te Ommel is waarschijnlijk niet zo snel geweest als men graag voorgeeft,[335], maar het conventsgebouw is jaar na jaar een weinig uitgebreid.[336]

Aan het Notariële Instrument van 1583 mag niet de waarde toegekend worden, die het in het oog der pelgrims gehad heeft.[337] Dit document dateert immers bijna 2 eeuwen na de oorsprong van de devotie tot O. L. Vrouw.

III. *Het Memorieboek.* - Deze inlichtingsbron over de personeelsbezetting van het klooster Mariaschoot te Ommel/Nunhem, onder de „Aanwinsten van de Rijksarchieven voor het jaar 1933" vermeld als IX-2,[338] draagt daar tot titel: *Memorieboek van het klooster Maria-Schoot te Nunhem, 1626-1827.*
In feite heeft dit document geen titel, en zou volgens kloosterlijke terminologie eerder de naam van „Register" moeten dragen, omdat dit handschrift een copie is uit het begin van de 18e eeuw van aparte registers van de professies, verkiezingen en overlijdens. De copie is verdeeld in evenveel hoofdstukken als vroeger het aantal der lijsten was.[339]
Dit Memorieboek, dat aan de Rijksarchieven door het kerkbestuur der R.K. Kerk te Nunhem in bewaring werd gegeven, wordt als volgt beschreven:
Het handschrift is van het bekende oblongformaat en meet 320 x 110 mm bij een dikte van 20 mm. De papieren bladen dragen geen watermerk en zijn gevat in een sterk herstelde perkamenten band: voor- en achterplat met papier en de rug met een fragment van een Gregoriaans zangboek. Op de rechterzijde van het eerste schutblad staat met potlood geschreven: „Aanwinsten 1933".
De tekst is op de volgende wijze verdeeld:
p. 1 Verantwoording.
p. 2 Inhoudsopgave.
p. 3 - 20 Volglijst van de (inkledingen en van de) professies.
p. 51 - 57 Stukken over de verkiezing van Rector Kennis.
p. 71 - 76 Verkiezingen van de overige rectoren.
p. 81 - 95 Verkiezingen van de moeders.
p. 119 - 125 Verkiezingen van de ondermoeders.
p. 144 - 165 Volglijst der sterfgevallen sedert 1625.
Het Memorieboek, dat tot en met circa 1710 door eenzelfde hand geschreven is[340] en later door de moeder van het klooster werd bijgehouden, is gepagineerd tot en met 164 en telt bij vergissing

tweemaal 119. De vele blanco's zijn de bladzijden 21 tot 50, 58 tot 70, 77 tot 80, 96 tot 118, 126 tot 143 en 166 tot 185.
De waarde van dit Memorieboek kan niet ontkend worden, daar het in staat stelt de vele kloostervrouwen en andere geestelijke personen die nauw met Mariaschoot verbonden waren te identificeren. Omdat de zusters eerst sedert 1738 'n kloosternaam begonnen aan te nemen, verliep het werk van de identificatie der verschillende religieuzen normaal.

„Hoofdstuk I" of *Volglijst der professies.* - Aan de oorspronkelijke opzet om uitsluitend de professies op te tekenen is niet steeds de hand gehouden; naast vrij veel inkledingen zijn ook enige verkiezingen en overlijdens opgenomen.[341]
Vanaf het begin van het klooster Mariaschoot tot en met het jaar 1789 - in juist twee-en-een-halve eeuw - werden in totaal 222 meisjes door de inkleding in het noviciaat opgenomen; van deze novicen hebben er 219 de kloostergeloften afgelegd, werden er 2 heengezonden[342] en overleed er 1 gedurende het proefjaar.[343] Van het aantal professies is van 46 de datum niet gegeven,[344] terwijl er van de 43 inkledingen slechts één niet gedateerd is.[345]
Sedert de tijd dat het klooster tot uitsterven gedoemd was (1648), hebben in Ommel in totaal nog 73 professies plaats gehad.[346]
Van 202 novicen is de plaats van herkomst bekend[347] en 198 konden geïdentificeerd worden.[348]
De zuster die in het begin van de 18e eeuw „Het Memorieboek" aanlegde heeft zich enkele malen in de juiste volgorde vergist.[349] Misschien beschikte zij niet meer over een volledige lijst.[350]

„Hoofdstuk II" of *Stukken over de verkiezing van Rector Kennis en over de verkiezingen der overige rectoren.* - Over de moeilijkheden met het vicariaat van Den Bosch in zake het recht van vrije keuze van een biechtvader of rector wordt in dit hoofdstuk weinig gezegd. Het bevat alleen de beslechting van het geschil van 1673 tot 1679 neergelegd in het accoord van 14 mei 1679[351] en spreekt niet over de moeilijkheden van 1714 tot 1716.[352]
Omtrent de verkiezingen der rectoren gedurende het tijdperk van 1666 tot 1810 staan de gegevens hier bijeen, terwijl in 5 gevallen

ook het overlijden werd opgetekend.[353] Elders zijn nog enige gegevens over de rectoren van Mariaschoot te vinden.[354]
Met de eerste officiële rector, Mr Dierick van den Seylberch, begint in 1569 een onafgebroken rij van rectoren of biechtvaders, die tot en met 1813 met het „Paterschap" belast werden of door rechtstreekse benoeming,[355] of op voordracht,[356] of door wettige keuze van het kloosterkapittel.[357] Onder deze biechtvaders zijn 10 seculiere [358] en 5 reguliere priesters.[359]
Voor hoelang de rectoren werden aangesteld is niet duidelijk: voor altijd,[360] voor 3 jaren [361] of *usque ad revocationem.*[362] De meeste rectoren hebben aanvankelijk dienst gedaan als assistent of „conrector".[363] Soms hadden zij een kapelaan.[364]
Uit de gegevens is de lijst der rectoren als volgt te reconstrueren:

1	Dierick van den Seylberch	1569—1623
2	Jacobus van den Boomen	1623—1666
3	Joannes Haeseldonck	1666—1672
4	Gerardus van Bellinghen, Recollect	1673—1679
5	Antoni Bakerman	1678—1679
6	Henricus van Dijck, Recollect	1679
7	Joannes Pelt, Recollect	1679
8	Hugo Kennis, Norbertijn	1679—1714
9	Anselmus Bossers	1715—1726
10	Reinier van der Putten	1726—1739
11	Joannes Spirincx	1739—1750
12	Petrus Loyens	1750—1773
13	Balthasar Dierix	1773
14	Petrus Daenen	1773—1810
15	Henricus Nobis, Capucijn	1810—1813

Blijkbaar hebben de zusters van Mariaschoot niet aanstonds na het verkrijgen van het privilegie der vrije keuze van 'n biechtvader in het jaar 1554, een eigen rector kunnen kiezen [365] en waren zij in de beginjaren van hun stichting aangewezen op de hulp van een Minderbroeder en hoogbejaarde seculiere priester, Heer Hendrick van den Ghoer.[366] Na diens overlijden zijn de zusters voor het doen van de kerkelijke diensten voortgeholpen door de Vicaris van Asten, Heer Henrick van Brey (1520-1567), die in zijn laatste levensjaren de zorg voor Mariaschoot overliet aan Henricus van

der Weyden, beter bekend als Henricus a Pascuis.[367]

„Hoofdstuk III" of *Verkiezingen der Moeders.* - Mede uit elders in het Memorieboek opgetekende verkiezingen blijkt, dat in Mariaschoot twee soorten van Moeders „gezeteld" hebben: *„ad vitam"* (1539-1675) en *„pro triennio"* (1676-1811).

Suster Mariken Joesten van de(n) G(h)oer heeft als eerste Mater van het convent van omtrent 1527 tot 1539 *„officieus"* en van 1539 tot 1559 *„officieel"* het bestuur in handen gehad.[368] Het is niet bekend, of zij dit ambt bezat als gevolg van een *„aanstelling"* of van een *„keuze"*.

De overige Moeders zijn het geworden bij canonieke verkiezing.[369] De meeste data zo van de stemming als van de confirmatie zijn bewaard gebleven.[370]

Na het overlijden van de Moeder in het jaar 1676 is op bevel van de vicaris van het Vicariaat van 's-Hertogenbosch Judocus Houbraken te Ommel de praktijk ingevoerd om telkens voor 3 jaar een nieuwe Moeder te kiezen.[371] In 't algemeen heeft men hieraan de hand gehouden.[372] In bijzondere gevallen is er misschien niet gestemd.[373] Van alle verkiezingen is slechts één confirmatie bewaard.[374]

De lijst der Moeders, opgesteld aan de hand van de gegevens van het Memorieboek:[375]

1	Mariken Joesten van de(n) G(h)oer [1] (1527)	1539 — 1559
2	Mariken Jansen [18]	1559 — 1611
3	Catharina Laurens [24]	1611 — 1627
4	Catharina Jans van Aelst [49]	1627 — 1659
5	Mariken Geraerts van Hijnsbergh [61]	1659 — 1676
6	Margareta van Tright [102]	1676 — 1679
7	Margareta Timmermans [107]	1679
8	Margareta Peeters Lambrechts van Basschaert [79]	1679
9	Joanna Aerts Verwijst [104]	1679 — 1682
10	Jenneken Dierckx van Moorsel [129]	1682 — 1685
11	Margareta Timmermans [107]	1685 — 1688
12	Anna Jans van Aelst [125]	1688 — 1715
13	Elisabeth Peeters [161]	1715 — 1720
14	Maria Coppens [163]	1720 — 1732

15	Anna Verdonck[168]	1732—1749
16	Maria Verberne[181]	1749—1752
17	Dorothea van der Heijden[190]	1752—1758
18	Maria Elisabeth van de Weem[187]	1758—1761
19	Maria Teresia Laurentii[196]	1761—1764
20	Aldegondis Geenen[191]	1764—1765
21	Angelina Weelen[199]	1765—1771
22	Maria Joseph Bongaerts[201]	1771—1774
23	Angelina Weelen[199]	1774—1777
24	Barbara Brueckers[200]	1777—1792
25	Dorothea van Loon[210]	1792—1794
26	Maria Rosa Hanegreefs[208]	1795—1811

„Hoofdstuk IV" of *Verkiezingen der Ondermoeders.* - Evenals de meeste Moeders blijken de Ondermoeders van Mariaschoot tot 1676 voor het leven gekozen.[376] Het is niet zonder meer duidelijk, wanneer de zusters in Ommel overgegaan zijn tot het kiezen van „drie-jarige" Ondermoeders: 1676 of 1688.[377] Ook is het niet met zekerheid te zeggen wie de eerste Ondermoeder geweest is. Vermoedelijk hebben de zusters - zeker in de eerste tijd na de stichting - wegens het kleine aantal religieuzen geen behoefte gevoeld aan een plaatsvervangende moeder overste of ondermoeder.

De ondermoeders werden bij canonieke verkiezing aangewezen, maar er was sedert 1755 geen confirmatie van de kerkelijke overheid meer nodig.[378] Om niet te dikwijls een verkiezing te moeten organiseren is in 1735 een begin gemaakt met zo mogelijk de Moeder en de Ondermoeder op dezelfde dag te kiezen.[379]

Sedert 1676 of 1688 is praktisch aan de termijn van drie jaar de hand gehouden; soms gold de keuze voor vele jaren[380] of werd er helemaal niet gekozen.[381]

De lijst der Ondermoeders van Mariaschoot:[382]

1	Jenneken Luycas[20]	1608
2	Christina Berckers	1623—1627
3	Mariken Geraerts van Hijnsbergh[64]	1627—1659
4	Suanna Stoes[72]	1659—1666
5	Aeltien Laures Cock[99]	1666—1670
6	Geertruijt Willem Matthijsen Vogels[112]	1670—1676

7	Margareta Peeters Lambrechts van Basschaert [79]	1676 — 1688
8	Cornelia Slegers [131]	1688 — 1691
9	Margareta Timmermans [107]	1691 — 1698
10	Cornelia Slegers [131]	1698 — 1710
11	Aeleken Verhees [135]	1710 — 1713
12	Maria Sijnnen [149]	1713 — 1724
13	Maria Kennis [165]	1724 — 1734
14	Maria Coppens [163]	1735 — 1738
15	Clara Sijnnen [173]	1738 — 1755
16	Constantia Smolders [174]	1755 — 1767
17	Maria Elisabeth van de Weem [187]	1768 — 1780
18	Angelina Weelen [199]	1780 — 1792
19	Barbara Brueckers [200]	1792 — 1793
20	Angelina Weelen [199]	1793 — 1799

„Hoofdstuk V" of *Volglijst der sterfgevallen sedert 1625.* - In deze onvolledige lijst [383] en niet steeds in strikt chronologische volgorde [384] bijgehouden overlijdenslijst of „Memoriaelboeck" [385] staat het sterven van 182 geprofeste zusters opgetekend. De overledenen konden op 2 na geïdentificeerd worden.[386]
De 19 zusters die het convent telde bij de opheffing [387] zijn op 9 verschillende plaatsen overleden: 10 in Haelen, 1 te Buchten, 1 te Heythuyzen, 1 te Keulen, 1 te Lommel, 1 te München-Gladbach, 1 te Munstergeleen en 1 te Schaesberg. De 2 laatstlevende zusters Constantia van Ophoven en Maria Agnes Roijers in Roermond, resp. op 18 april 1837 en 5 december 1845.[388] Deze 2 overlijdens zijn begrijpelijk niet in het Memorieboek opgenomen.
In het Memorieboek zijn 184 [389] overlijdens geregistreerd, zodat van de 219 geprofeste zusters in totaal 186 sterfdata bekend zijn.[390]
In 1636 maakte de dissenterie, destijds genoemd *„de pest, de haestige sieckte"* of *„de gaeve Godts"*, in Mariaschoot 13 slachtoffers.[391]
Opmerking. - Het overlijden van de Heren Rectoren staat op diverse plaatsen in het Memorieboek opgetekend,[392] soms tweemaal.[393]

IV. *Documenten.* - Hier zijn documenten bedoeld, die buiten de de stichtingsstukken en het Memorieboek een plaats hebben gekregen in deze bronnenpublicatie.

Het woord documenten staat zonder het bepalende lidwoord „de" om aan te geven dat niet alle documenten werden opgenomen. De gedachte om uitsluitend die stukken op te nemen welke voor een belangrijke periode der kloostergeschiedenis van Ommel/Nunhem werkelijk van betekenis zijn, zat hierbij voor. Vandaar dat van overigens voorname gegevens soms relatief weinig gebruikt werd.[394]
Hier volgt de specificatie der 91 documenten, die zijn opgenomen:
42 documenten over de biechtvader.[395]
19 „ „ 't klooster te Ommel.[396]
11 „ „ 't adellijk goed te Nunhem.[397]
7 „ „ de eredienst en de observanties.[398]
6 „ „ de opheffing in de Franse Tijd.[399]
4 „ „ „De Kreppel" te Heythuyzen.[400]
2 „ „ de armoede van het huis.[401]

V. *Het Supplement.* - Naast de bekende voorwerpen van geschiedenis en kunst die nog te Ommel bewaard worden [402] en in 't graafschap Horn de herinnering aan de zusters van Mariaschoot nog levendig houden,[403] worden ook onder de aandacht gebracht zaken die door de jaren heen verbonden zijn geweest met de devotiepraktijk en het misschien heden nog zijn.[404]
In dit illustratief gedeelte is een ruime plaats gereserveerd voor geografisch-historisch materiaal, opdat met behulp van plattegronden en kaarten de lezer zich beter een voorstelling zou kunnen vormen van de plaatsen, waar zich eens het wonderbeeld van Onze Lieve Vrouw bevond en waar de zusters van Ommel vertoefd hebben.

Na de bespreking van archivalische bronnen volgt thans zo ver dit mogelijk is, een beschrijving van de 17de eeuwse publicaties, die door een grotere bekendheid te geven aan de buitengewone gebedsverhoringen te Ommel er veel toe bijgedragen hebben de verering en de roem van het wonderbeeld te verbreiden en te doen toenemen.
't Spreekt vanzelf, dat het geenszins de bedoeling is uitspraak te doen over het al of niet wonderbaar karakter, evenmin als over de historiciteit van de verhaalde feiten. Het is immers algemeen bekend dat auteurs van dergelijke verhalen eerst en vooral willen

stichten en zich vaak weinig bekommeren om de historische waarheid.
Omdat deze publicaties, ofschoon vermeld in de voornaamste bibliografische naslawerken,[405] in geen bibliotheek meer voorhanden zijn, hebben we ons bij het beschrijven er van vaak tot algemeenheden moeten beperken.

a) *„'t Cort Verhael der wonderen"*. - Hiervan bezitten we alleen nog de 3e dr. van 1631,[406] waarin de verhalen uit de eerste druk van 1607 [407] en uit de tweede druk van 1612 [408] zijn opgenomen. De uitgave verscheen *T'Antwerpen bij Guilliam Verdussen/op onse L. Vrouwe Kerckhof/in de X Geboden* en heeft tot titel: *Cort Verhael van de mirakelen die welcke in dese voorleden jaeren/door die intercessie ende voorbidden der H. Maghet ende Moeder Godts MARIA zijn gheschiet in de Capelle van Omel/ daer langhen tijt die memorie der Moeder Godts is gheweest.* Hierop volgt: *Welcke Capelle is gheleghen in Brabandt in 't quartier van Peelandt, onder die Heerlijckheyt ende Prochie van Asten, in 't Bischdom van 'Shertogenbossche"* en verder een tekst uit de lofzang *Magnificat: Lucas in 't eerste capittel 'My sullen salich noemen alle gheslachten, want hij heeft mij groete dinghen ghedaen, die daer machtich is'.*[409] Boven het impressum is een vignet aangebracht met de Pietà.[410]
Het boekje bevat de volgende delen:
I. Opdracht van Moeder *Catharina van Aelst ende religieuse arme susteren van het Convent van Marien-schoot tot Omel aen de Edele eerbare ende seer deuchdenrijcke mevrouwe Adriana Ymmeloot, huysvrouwe van Menheer Cronendael, Ridder, Greffier van de Finantien, etc.* (fol. 1r-4v).[411]
II. *Prologe oft voor-reden aen den Catholijcken Leser* (fol. 5r-20v), waarin is opgenomen a) een authentieke copie der acte van Maria Joesten d.d. 2 mei 1540 (*Copia*, fol. 13r-15r), en b) *Copia van 't Notariael Instrument van welcke dat in dit voorreden verhaelt is, het welcke in een boordeken hanghende is in der Capelle der Moeder Godts Maria* (fol. 17v-20v).
III. *Hier volghen sommighe mirakelen die welcke zijn dese jaeren voorleden gheschiet door aenroepen der Moeder Godts Maria, die*

welcke wort gheert in der Capellen van Omel, ende zijn neerstelijck opgeteeckent ende besschreven door den Eerweerdighen Heer ende M(eester) *Diericken van den Zeylberch Pater ende Biecht-vader des Cloosters van Maria-Schoot, gheleghen by die voorseyde Capelle van Omel* (fol. 21r-47r).

IV. *Hier volghen 36 mirakelen gheschiet door de intercessie oft aenroepen van onse L. Vrouw ende t'besoeck in de Capelle tot Omel, beginnende in den jare 1606 tot 1611 incluys, oock bijeenvergadert by den Eerweerdighen Heere ende Meester Dierick van den Zeylberch. Pater des Convents tot Omel. Nu eerstmael in druk ghecomen* (fol. 47v-57v). - *Tot den Leser* (fol. 65v-67r).

V. Mirakelen gheschiet binnen Omel in Marienschoot van het jaar 1611 tot 1630 (fol. 58r-65r).

VI. *Godt-vruchtigen Leser ende in sonderen Lief-hebber van Maria de Moeder Godts* (fol. 67v-68v).

VII. *Cort Verhael van den eersten oorspronck, groot zielenprofijt ende geestelijcke oeffeninghen om godtvruchtelijck alle weken den Saterdach ter eeren van de ghebenedijde Maghet te vieren* (fol. 69r-74r).

VIII. *Approbatie* (fol. 74v).

Het boekje was eigendom van H. Gooris te Mierlo (fol. 1v, 57v en de binnenzijde van het achterschutblad) in het jaar 1870 (fol. 74v). In de margine van fol. 49v schreef hij bij mirakel 85: *Mierlo op 't Hout H.G.* en op fol. 57v achter mirakel 112: *Deze naar volgende Mirakelen zijn goedgekeurd door Michael Ophovius Bis*(c)*hop te s Bosch, zijn verblijf houdende te Geldrop tijdens de beeldstormerij.*[412]

De binnenzijde van het achterschutblad geeft de volgende nota: *Dit arm clooster heeft ten langen leste moet*(en) *vertrekken vijt Omel ende is nede*(r)*geslaegen in het Ghoor-tot-Neer in de Luijksche Kempen (Vide: Hist*(oria) *Episcopatus Sijlvaeducensis pag. 321. Wigmans Brabantia Mariana pag. 391 en 902).*

Op de buitenzijde van hetzelfde schutblad staat: *Author hujus opusculi est R*(everendus) *Dominus Henricus van der Weyden oriundus ex Asten in Peelandia, virginum conventus in Omel confessarius, obijt Pastor-Pro-Curatus Begginasii Silvaeducensis*[413] en daaronder in een andere hand: *Anno 1782 obijt in Asten 20 Xbris*

Chirurgus famosus Henricus Halbersmit aetatis suae centum annorum trium mensium trium dierum.[414]
Het verhaal van de 121 mirakelen is geleidelijk ontstaan. Van die geschied zijn in de jaren 1597-1606 verscheen het verhaal in 1607: *Deze voorschreven 71 mirakelen zijn anno 1607 oock ghedruckt gheweest* (fol. 47r).
In werkelijkheid zijn toen 76 mirakelen uitgegeven. De nummers 1 t/m 70 en 72 bestrijken het tijdvak 1597-1606. In de nummers 73, 74, 75 en 71 vinden we wonderen, respectievelijk geschied in 1556, 1574, 1585 en 1607. Van nummer 76 is geen tijd aangegeven.[415]
Aan deze buitengewone gunsten werden tesamen 89 personen deelachtig. Voor deze editie heeft Pater Van den Zeylberch de stof bijeengebracht en door Pastoor Henricus van der Weyden werd de volgorde bepaald.[416]
Het aantal wonderen, die tussen de jaren 1606 en 1611 te Ommel geschied zijn, bedraagt 34 en niet 36, zoals de titel onder IV zegt, daar de nummers 88 en 89 zijn uitgevallen.[417] In totaal hebben 40 personen Maria's voorspraak ondervonden.
De groepen III en IV zijn gezamenlijk uitgegeven in 1612. Weer bracht Pater Van den Zeylberch het materiaal bijeen en zorgde Pastoor Hendrik Van der Weyden voor de ordening en hij voorzag het *Cort Verhael der mirakelen* van een proloog en epiloog.[418]
Gisbert Coeverinckx heeft het werkje van de Ommelse rectoren als *censor librorum* goedgekeurd en Bisschop Masius verleende op 29 juli 1612 het *Imprimatur.*[419]
Zoals hiervoor is vermeld verscheen in 1631 het volledige verhaal van de wonderen, te Ommel geschied (groep III, IV en V), voorzien van een voorrede (II) en een opdracht (I).
Hieraan heeft Pater Van den Boomen toegevoegd het tractaatje van Prelaat Wichmans van Tongerlo, destijds pastoor te Mierlo, „*Sabbatismum Marianum*" of „*Cort Verhael . . . om alle weken den Saterdach te eeren*".[420] Pater Van den Boomen had reden om dit te doen: „*aenghesien het quartier van Peelandt besondere devotie ende eerbiedinghe tot de Aller-heylichste Maghet Maria alle Saterdagen in hare kercken ende capellen is bewijsende / ende dat namentlijck in de vermaerde mirakeleuse Capelle van Omel / al*

waer wekelijck op dien dach soo groote devotie ende toe-loop des volcx is / als in andere ghemeyne kercken oft capellen / op Sondagen ende hooge Feestdaghen kan ghevonden worden".[421]
De editie van *'t Cort Verhael der wonderen* uit het jaar 1631 werd kerkelijk goedgekeurd. De clausule van deze approbatie is tekenend voor de toestand van Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch: *Actum in Geldorp loco residentiae nostrae 16 Martii 1631. Frater Michael Episcopus Buscoduc*(ensis).[422]
Het Cort Verhael der mirakelen van 1631 is in latere tijd meermalen herdrukt. In 1843 werd het met 2 belangrijke documenten vermeerderd; het mirakel in nummer 31 van de editie van 1631 was evenwel niet opgenomen; het Nederlands is gemoderniseerd.[423] In 1889 en 1912 gaf wijlen Pastoor Koolen een gehele omwerking.[424] De latere processieboekjes van Ommel steunen min of meer op de editie van 1631.[425]
De verhalen van de genezingen te Ommel betreffen *creupelheyt,*[426] *lammicheyt,*[427] *gescheurtheyt,*[428] *blintheyt*[429] *besiecktheyt,*[430] *periculeuse wonden,*[431] *stommicheyt*[432] en velerlei andere kwalen.

b) Van de hand van Gerardus Jacobs, pastoor te Someren en landdeken van het district Helmond,[433] verscheen in 1607: *Historia miraculosae Imaginis D*(ivae) *Virginis in Omel, Veraciter complectens inventionem Imaginis, Erectionem Conventus Sororum tertiae Regulae S*(ancti) *Francisci, Constructionem Sacelli et Signa ibidem per intercessionem Beatissimae Virginis edita. Expressa Carmina Numerali, includente inprimis Annum 1598 quo fere scriptum est, deinde Miraculorum, eum nempe quo quodlibet contigit.*[434] Volgens Wichmans werd dit boekje gedrukt bij *Gerard Rivius te Leuven* en bevat 83 wonderbare genezingen.[435] Dit werkje moet identiek zijn met *Diva Virgo Ommelensis, ejusque miracula.*[436]
Of Pastoor Jacobs oorspronkelijk werk heeft geleverd, kan betwist worden: Kronenburg ontkent het,[437] Cunen meent 't te moeten bevestigen[438] en Welvaerts spreekt er zich niet over uit.[439]

c) Vermoedelijk is een ander werkje van Pastoor Jacobs: *Exercitium pium in vitam et gloriam B*(eatae) *Virginis Mariae per cujus unumquodque distichon litteris numeralibus includit annum 1598,*

in 1608 bij *Scheffer te Den Bosch uitgegeven,*[440] een gebedenboekje dat aansluit bij het werk van 1607.
Van de *Historia miraculosae Imaginis,* waarin de wonderen van Ommel in strofen bezongen worden, getuigt Wichmans in zijn Brabantia Mariana:

Ut res sunt mirae, sic est mirabile carmen,
Quale prior populo non dedit ulla manus.[441]

Vrij vertaald:

De stof is wondervol en wonderlijk het gedicht,
Nog bij geen enkel volk kwam zulk een vers in het licht.[442]

De lof die Jacobs hier wordt toegezwaaid, vinden anderen erg overdreven.[443]

d) Het werk van de Oratoriaan Jan Jacobs: [444] *De miraculis Deiparae Ommelensis,* in 1650 posthume verschenen,[445] is wellicht geschreven op aansporing of in navolging van zijn oom, Gerardus Jacobs.

**
*

Een enkel woord over de uitgave van het Memorieboek en de Documenten is hier op zijn plaats, doch allereerst deze algemene opmerking: De teksten zijn nauwkeurig weergegeven en waar dit nodig bleek, werd het ontbrekende eraan toegevoegd; aan de spelling werd niets veranderd,[446] tenzij het Latijnse stukken betrof; we hebben ons aan de moderne orthografie gehouden.
Het *Memorieboek* is voorzien van twee soorten aantekeningen. De eerste reeks heeft betrekking op de tekst en herstelt deze waar zulks nodig is. Deze tekstcritische nota's zijn gecursiveerd.
De tweede reeks legt de tekst verder uit, tracht de personen te identificeren en geeft de gebeurtenissen op, waarin ze een rol gespeeld hebben en wijst op hun kwaliteiten.
De Documenten zijn vergezeld van een korte redactie en op het einde wordt telkens aangegeven met wat voor een document men te doen heeft, b.v. met een origineel, met een afschrift, enz. In het algemeen zijn de in deze stukken vermelde personen niet geïdentificeerd.
Om de bruikbaarheid van deze publicatie te verhogen zijn de ge-

wone indices opgenomen, die het werk zijn van de Heer J. Becx, assistent van de Gemeente-archivaris van Tilburg.

Sedert 13 april 1939 bezit Ommel weer een nieuw Mariaschoot, dat door de Missiezusters van de H. Antonius van Asten gesticht werd.[447] De laatste overblijfselen van het oude Mariaschoot waren op 1 april 1923 in vlammen opgegaan.[448]
Bij het slopen der vernielde kerk kwamen niet alleen funderingen van de oude Lieve-Vrouwekapel en van de oude Kluis der zusters maar ook nog de graven der gezusters Mariken en Jutken Joesten van de(n) G(h)oer en van Broeder Jan van Reest of van Rector Van den Zeylberch vrij.[449]
Jammer genoeg, laat de nieuwe kerk, waarnaar de inwoners van Ommel zozeer verlangen, vooralsnog op zich wachten. Mede naar aanleiding van de ruilverkaveling van 1954 heeft de pastoor voorshands kans gezien de „Kerkakkers" zo in het centrum, bij kerk en pastorie, te groeperen, dat iedereen - ook zelfs bij een massale opkomst - aan de godsdienstplechtigheden in de openlucht zal kunnen deelnemen.[450]

AFKORTINGEN

BADAB	Bisschoppelijk Archief Den Bosch
GAB	Gemeente Archieven Born
GAD	Gemeente Archieven Dessel
GAH	Gemeente Archieven Haelen
GAHE	Gemeente Archieven Heythuizen
GAL	Gemeente Archieven Lommel
GAM	Gemeente Archieven Munstergeleen
GAO	Gemeente Archieven Overpelt
GAR	Gemeente Archieven Retie
GAS	Gemeente Archieven Stavelot
GASC	Gemeente Archieven Schaesberg
GAT	Gemeente Archieven Thorn
HW	Familie Archieven van Hövell tot Westerflier te Roermond
KKE	Kadasterkantoor Eindhoven
KKR	Kadasterkantoor Roermond
PAA	Parochie Archieven Asten
PAFST	Provinciaal Archief der PP. Franciscanen te Sint-Truiden
PAFW	Provinciaal Archief der PP. Franciscanen te Weert
PAG	Parochie Archieven Gratem
PAH	Parochie Archieven Haelen
PAN	Parochie Archieven Noorbeek
PANW	Personenstandarchiv I des Landes Nordrhein-Westfalen
PAO	Parochie Archieven Ommel
PAP	Parochie Archieven Postel
PAR	Parochie Archieven Roermond (St. Christoffel)
PHN	Papieren Hamilton Nijmegen
RADB	Rijksarchief Den Bosch

RAL	Rijksarchief Luik
RAM	Rijksarchief Maastricht
SAA	Stadsarchief Antwerpen
SAAa	Stadsarchief Aken
SAH	Stadsarchief Helmond
SAHA	Stadsarchief Hasselt
SAM	Stadsarchief Mechelen
SAMA	Stadsarchief Maastricht
SAMG	Stadsarchief München-Gladbach
SAR	Stadsarchief Roermond
SAU	Stadsarchief Utrecht
SAW	Stadsarchief Weert

ARCHIVALIA

PAROCHIE ARCHIEVEN ASTEN:
Portefeuille: Het Klooster Ommel.
BISSCHOPPELIJK ARCHIEF DEN BOSCH:
Asten.
Collectie Parochieregisters.[1]
RIJKSARCHIEF DEN BOSCH:
Asten, Rechterlijk Archief, nrs 28, 93, 95, 97, 98, 104, 116, 121, 164 en 165.
Collectie Cuypers van Velthoven, nr. 130 (Asten).
Collectie Parochieregisters.[1]
Helmond, Schepenprotocol.[2]
RIJKSARCHIEF HASSELT:
Domeinen, nrs LXXXI-LXXXII.
STADSARCHIEF HELMOND:
Stadsrekeningen.[2]
RIJKSARCHIEF LUIK:
Conclusiones Capitulares, nrs 73 en 74.
RIJKSARCHIEF MAASTRICHT:
Aanwinsten 1933, IX-2: Memorieboek van het klooster Maria-Schoot te Nunhem, 1626-1827 (hs).
Collectie Goossens.
Collectie Parochieregisters.[3]
Collectie Registers van de Burgerlijke Stand.[1]
Departement van de Nedermaas, nrs 1041, 1221, 1274, 1282, 1290, 1291 en 2000.
Graafschap Horne, nrs 85, 86, 87 en 525.
Nunhem nrs 3037 en 3038.
PAPIEREN HAMILTON NIJMEGEN:[4]
Stukken betreffende de stichting van een altaar ter ere van O. L. Vrouw in de kapel van Ommel 1444.
PAROCHIE ARCHIEVEN OMMEL:
Archief van het Franciscanessenklooster Mariaschoot te Ommel/Nunhem, 17e-19e eeuw.

FAMILIEARCHIEF VAN HÖVELL TOT WESTERFLIER ROERMOND:
Mr C. Baron van Hövell tot Westerflier, Geschiedenis van de Heeren, de Heerlijkheid en de Dorpen van Asten en Ommel, dl IV, p. 1575-1588; dl V, p. 1691-1714; dl VI, p. 2171-2175, s.l.n.l. (hs, 20e eeuw).

PROVINCIAAL ARCHIEF PATERS FRANCISCANEN ST-TRUIDEN:
Tabulae Capitulares Provinciae Germaniae Inferioris.

PROVINCIAAL ARCHIEF PATERS FRANCISCANEN WEERT:
Brievenboek „De Patre Confessario Sororum in Omel".
Liber Recommendationis Werthensis (I en II).

GEDRUKTE BRONNEN EN LITERATUUR [5]

AKEN A. VAN. t'Spieghel der liefde, waerinne haar representeert de claere kennis van wat de liefde is... t'Shertogenbos, 1617.

Bibliotheca Catholica Neerlandica impressa 1500-1727. 's-Gravenhage, 1954.

BIBLIOGRAPHIE NATIONALE, t.X. Bruxelles, 1888-1889.

BUSSELS, L., O.F.M., Pater Willem Herincx (1626-1678) in *FRANCISCAANSCH LEVEN,* jrg XXIV, p. 298-307. Tilburg, 1941.

CORNELISSEN, Dr J., „Relationes Status" van het bisdom Roermond (PUBLICATIONS DE LA SOCIETE HISTORIQUE ET ARCHEOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG, t. LXIV, p. 37-120. Maestricht, 1928)

Id., „Relationes Status" van het bisdom 's-Hertogxbosch in de eerste helft der zeventiende eeuw (BOSSCHE BIJDRAGEN, dl. IX, p. 129-194).

Id., Verslagen over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch in de tweede helft der zeventiende eeuw (BOSSCHE BIJDRAGEN, dl XI, p. 18-92).

CORNELISSEN, P., zie *WELDERING, L. G. VAN.*

GRASSIER, L. BARON DE, Comte de Hornes (PUBLICATIONS DE LA SOCIETE HISTORIQUE ET ARCHEOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG, t. LXV, p. 315-450).

1 Voor een gespecificeerde opgave van ook elders berustende registers verwijzen we naar de voetnoten.
2 Aantekeningen hieruit werden mij medegedeeld door Z. E. Heer A. Frenken te Zeelst, die thans ook nog andere *„Aanvullingen op Schutjes Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch"* laat verschijnen in *Bossche Bijdragen,* dl XXIII, p. 46-166.
3 Zie voor de aangehaalde nummers *J. VAN DE VENNE, Bechrijving van de Doop- Trouw- en Begraafboeken, dagtekenend van vóór de invoering van de Burgerlijke Stand.* 's-Gravenhage 1953.
4 Nalatenschap van P. Hamilton te Asten thans in het bezit van Mevr. Wed. A. Hamilton-Sengers, Fretstraat 26, Nijmegen.
5 Slechts eenmaal geciteerde werken zijn niet opgenomen.

Id., Dictionnaire historique du Limbourg Néerlandais de la période féodale à nos jours (*PUBLICATIONS DE LA SOCIETE HISTORIQUE ET ARCHEOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG*, t. LXVII, p. 138-141; t. LXIX, p. 369-374, 382-386. Maestricht, 1931 en 1933).

DARIS, J., Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liege (1724-1852) 4t. Liége, 1868-1873.

DEURNE, H. VAN, zie *OUWERLING, H.*

ELSEN, G. VAN DE, ORD. PRAEM. & HOEVENAARS, W., ORD. PRAEM., Analecta Gijsberti Coeverincx. 2 dl. ('s-Hertogenbosch), z.j.

EMONTS, J., „Keijserbosch" het adellijk convent te Neer in *LIMBURG. BISDOM ROERMOND*, jrg II (1948), p. 49.

ERVEN, A. VAN, Onze L. Vrouw van Ommel Troosteres in elken nood Geschiedenis, gebeden en gezangen, s.l., 1934.

Id., 2e vermeerderde druk, 1938.

FOPPENS, J. Historia episcopatus Silvaeducensis. Bruxellis, 1721.

FRENKEN, A., Het Dagboek van Michael Ophovius (*BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl XV, p. 1-340).

Id., Memoriaal der dorpen en parochies Gerwen, Nuenen en Nederwetten. 's-Hertogenbosch, 1948.

Id., Henricus Hurkmans, pastoor van Leende 1694-1723, en de strijd om de bediening van enige parochies in het Bossche Vicariaat (*BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl XXI, p. 260-352).

Id., Documenten betreffende de kapitels van Hilvarenbeek, Sint Oedenrode en Oirschot. 's-Hertogenbosch, 1956.

GELOVEN, R. VAN (*F*(rater) *Roeland*), *De Madonna van Ommel in V. SCHRIJVERS „Mariahulde"*, dl I, p. 13-21, 22-26, 42-50 en 79-83 1e druk), verscheen afzonderlijk onder eigen titel te Tilburg (2e en 3e dr.).

HABETS, J., Geschiedenis van het tegenwoordige Bisdom Roermond. 4 dl. Roermond, 1892-heden.

HANEWINKEL, ST., Reize door de Majorij van 's-Hertogenbosch in den jare 1798. Amsteldam, 1799.

HENCKENS, L., Onze Lieve Vrouw te Ommel (Overdruk uit: *CARMELROZEN*, jrg VI, p. 256-264, 271-276).

HEUGTEN, W. VAN, De Maria-verering rond Helmond (*HELMONDSE COURANT*, 1 mei 1954).

J. J., Vragen (*DE MAASGOUW*, jrg I, p. 8. Maastricht, 1879).

JONG, D. DE, O.C.R., Kronijk of aantekening der merkwaardige voorvallen binnen de gemeente Heeze en eenige omliggende dorpen en enkelden welken algemene belangstelling verdienen door H. G. van Moorsel. Achelse Kluis, 1953.

K., Ommel (*EDELE BRABANT*), jrg. III (1949), nr. 17.

KEMP, P. Limburgs Sagenboek Maastricht, 1925.

KOK, D. DE O.F.M., Monasticon Batavum, dl I (Supplement). Amsterdam 1942.

KOOLEN, D., O. L. Vrouw van Ommel onder Asten. Geschiedenis en handboekje voor de pelgrims. Asten, 1912 (2e verb. uitg.).

KRONENBURG, J. C.SS.R., Maria's Heerlijkheid in Nederland, dl VI, p. 320-344. Amsterdam, (1909).

KUYPERS, J., Lieve Vrouwkes van Brabant. p. 105-112. Maastricht, 1940.

MAGNUM BULLARIUM, t. I. Luxemburgi, 1727.

MEIJER, A. (ps.: RAMO: Rector Alph. Meijer Oostrum), De Zusters van O. L. Vrouw van Ommel te Nunhem (LIMBURG'S JAARBOEK, dl XXVII, p. 4-8. Sittard, 1921).

Id., Dienstdoende geestelijken van de parochie Haelen en Nunhem (LIMBURG'S JAARBOEK dl XXXI, p. 151-156. Sittard. 1925).

MUNSTERS, A. M.S.C., De verkiezing der landdekenen in het Aartsdiakonaat Kempenland in de 17e en 18e eeuw (PUBLICATIONS DE LA SOCIETE HISTORIQUE ET ARCHEOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG dl LXXXV, p. 413-448. Maastricht, 1949).

NIEUW NEDERLANDSCH BIOGRAFISCH WOORDENBOEK 10 dl. Leiden, 1911-1939.

ONSTENK, N., M.S.C. De Constitutione S. Pii V „Circa pastoralis" super clausura monialium et tertiarium (PERIODICA, fasc. IV (1950) p. 317-363).

OOMS, H., O.F.M. & HOUBAERT, A., O.F.M., Lijst van de provinciale oversten der Minderbroeders in België (1217-1955) in *FRANCISCANA,* jrg X, p. 26-83. Mechelen, 1956.

OUWERLING H., (ps. Hendrik van Deurne), Jan van Haven in *TIJDSCHRIFT VOOR NOORDBRABANTSCHE GESCHIEDENIS TAAL- EN LETTERKUNDE,* jrg III, col. 173-174. Helmond, 1886 en in *P. CORNELISSEN (ps. L. VAN WELDERING), „Schoon Roomsch Brabant",* p. 74-75. 's-Hertogenbosch. 1934.

Id., Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden. Helmond, 1933.

PAS, P. VAN DE, Handboekje voor de pelgrims naar het genadeoord Ommel. Asten 1914.

Id., De bedevaartsplaats Ommel met het genadebeeld van O. L. Vrouw „Troosteres in elke nood" (SINT JANSKLOKKEN jrg II (1924), p. 592-593; jrg III (1925) p. 8, 80-81, 129-130, 140-141, 151).

POLMAN, Dr P., O.F.M. Romeinse Bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden onder Apostolische Vicarissen 1592-1727, dl IV: 1706-1727. 's-Gravenhage 1955.

PONCELET, E., Liste des vicaires-généraux et des scelleurs de l'evéché de Liège (BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ D'ART ET D'HISTORIQUE DU DIOCÈSE DE LIÈGE; t. XXX p. 46-64. Liège, 1939).

POST, Dr R., Romeinsche Bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de Apostolische Vicarissen 1592-1727. dl. II: 1561-1686, 's-Gravenhage 1941.

Id., Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie van ± 1500 tot ± 1580. Utrecht-Antwerpen, 1954.

RAMO zie MEIJER, A.

ROELAND, F(rater), zie *GELOVEN, H. VAN.*

SASSE VAN YSSELT, JHR. MR A., De heerlijkheid Asten (TAXANDRIA, jrg XXII, p. 3-9; 65-73; 121-129).

Id., De uitoefening van den katholieken godsdienst in de stad en meierij van 's-Hertogenbosch in 1672 (TAXANDRIA. jrg XLV, p. 105-129. Bergen op Zoom, 1915 en 1938).

SAUMERY, P., Les Délices du Pais de Liège. t. IV. Liége, 1744.

SCHOENGEN, Dr M., Monasticon Batavum. dl I. Amsterdam, 1941.

SCHRIJVERS, V., zie *GELOVEN, R. VAN.*

SCHUMMER, DRS G., O.M.CAP., Geschiedenis der Penitenten-Recollectinen van Dongen. Tilburg, 1940.

SCHUTJES, L., Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch. 5 dl. St. Michiels-Gestel, 1870-1876.

SICKING, J., De contra-reformatie en de Maria-devotie (BRABANTS HEEM, jrg VIII, p. 116-117. Eindhoven 1956).

SLANGHEN, E., Bijdragen tot de Geschiedenis van het voormalige graafschap Horne (PUBLICATIONS DE LA SOCIETE HISTORIQUE ET ARCHEOLOGIQUE DANS LE DUCHE DE LIMBOURG. t. XVI, p. 3-49 Ruermonde, 1879).

SLOOTS, C., O.F.M., Een Helmondse bisschop Mgr Gulielmus Herincx O.F.M. (TAXANDRIA, jrg L, p. 118-122. Bergen op Zoom, 1950).

Tienduizenden pelgrims zullen in de meimaand weer naar Ommel trekken (OOST-BRABANT, 1 mei 1952).

VERZIJL, J., Uit de geschiedenis van Limburg. Het voormalig Norbertinessenklooster Keizerbosch onder Neer (DE NEDERMAAS, jrg VIII, p. 125-126 136-137. Maastricht, 1930-1931).

Id., Het huis Warenberg te Haelen (SIBBE, jrg I, p. 35-40).

Voorlopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, dl VIII: *De Provincie Limburg.* 2 afl. 's-Gravenhage, 1926; dl X: *De Provincie Noordbrabant.* 's-Gravenhage, 1931.

WELDERING, L. zie *OUWERLING, H.*

WELVAARTS, TH., Postel's Biograpisch Woordenboek van de XII tot de XIX eeuw. Brecht-Tilburg, 1892.

WILTENS, N., Kerkelijk Plakaat-boek, 4 dl. 's-Gravenhage, 1722-1735.

WOLTERS, M., Notice historique sur l'ancien comté de Hornes. Gand, 1850.

ZANDEN, P. VAN DER, De slag om de Peel. Asten, 1949.

Id., Uit Astens Verleden (PEELBELANG jrg 34 (1956), nrs 41 t/m 46).

1 *J. KRONENBURG C.SS.R., Maria's Heerlijkheid in Nederland.* dl VI, p. 339-344. Amsterdam, (1909).
2 *Zie* de bijgevoegde Bibliografie, p. 80-84.
3 *Zie D. KOOLEN, O. L. Vr. van Ommel onder Asten,* p. 4. Tilburg, 1889.
4 *H. G. VAN MOORSEL. Kronijk of Aantekening der merkwaardige voorvallen binnen de gemeente Heeze en eenige omliggende dorpen en enkelde welken algemene belangstelling verdienen.* Achelse Kluis, 1953.
5 *Zie* Inleiding, p. 69-72.
6 *LIMBURG'S JAARBOEK,* dl. XXVII, p. 4-8. Sittard, 1921.
7 Dl IV, p. 1575-1588; dl V, p. 1691-1714 en dl VI, p. 2171-2175.
8 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 4, Aantekening.
9 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 4.
10 Schrijven van J. Leeuwenberg aan Pastoor Vogels d.d. 11 mei 1942 en van Prof. Dr W. Vogelsang aan dezelfde d.d. 20 juni 1944.
11 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 4.
12 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 5.
13 *J. GRAMAYE, Antiquitates illustrissimi Ducatus Brabantiae;* Taxandria p. 22. Leuven en Brussel, 1609; *J. VAN OUDENHOVEN, Silva-Ducis aucta et renata of Een Nieuwe ende gantsch vermeerderde Bechrijvinge van de Stad van 's-Hertogen-Bossche,* p. 23. 's-Hertoghen-Bossche, 1670.
14 *Zie* Supplement.
15 *Zie L. SCHUTJES, Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch,* dl III, p. 151/152. St. Michiels-Gestel, 1872.
16 Over deze reorganisatie zijn voor deze streek veel gegevens voorhanden.
17 Niet in *U. BERLIERE O.S.B., Les évêques auxiliaires de Liége.* Brugge-Rijssel-Parijs, 1919.
18 *J. HABETS, Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond,* dl. I, p. 271-272. Roermond, s.d.
19 *Zie* voor deze stukken de Stichtingsdocumenten, nr 1.
20 *Zie Cort Verhael van de mirakelen,* nr 52; cfr de nrs 53, 55, 66, 98, 101, 109, 112 en 118.
21 Als getuige vermeld in de Stichtingsstukken nr 1.
22 *Zie A. FRENKKEN, Aanvullingen op Schutjes „Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch", (BOSSCHE BIJDRAGEN,* dl XXIII, p. 94-95).
23 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr. 4.
24 *A. J. MERTENS & J. HENKENS, Schetsen uit de geschiedenis van het Land van Weert,* p. 61-63. Weert, 1956.
25 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr. 1.
26 *A. WICHMANS, Brabantia Mariana,* p. 123-124. Antwerpen, 1632.
27 *A. WICHMANS, Brabantia Mariana,* p. 393. Antwerpen 1632.
28 *Cort Verhael van de Mirakelen,* fol. 15v.
29 *Zie* Documenten, nr 4.
30 *Zie* Documenten, nr 12.
31 *Zie* Documenten, nr 29.
32 *Zie* Documenten, nr 49.
33 *J. KRONENBURG C.SS.R., Maria's Heerlijkheid in Nederland* dl VI, p. 337-338. Amsterdam, (1909).
34 HW., dl VI, p. 2171-2172; cfr Inv. nr. 4: document 20.
35 Waarschijnlijk betreft 't de verbouwing der kapel van 1753 (*A. FRENKEN, De St. Antoniuskapel te Milheeze* in *BOSSCHE BIJDRAGEN,* dl XVI, p. 234); vergelijk de afbeeldingen van de kapel uit de 17e en de 18e eeuw in het Supplement.
36 *Zie* Documenten, nr 66.
37 *P. NOORDELOOS, De restitutie der kerken in den Franschen Tijd.* p. 10 en 517. Nijmegen-Utrecht, 1937.
38 *Zie* Documenten, nr 85.
39 *Korte Beschrijving van de wonderen en mirakelen,* p. 104. St. Michiels-Gestel, 1843.
40 *Zie* Documenten, nr 91; PAA., Map Ommel, kapelrekening 1818-1821.
41 PAA., Map Ommel, Mgr Den Dubbelden aan pastoor van Asten dd. 13 december 1839.
42 *D. DE JONG O.C.R., Kronijk etc.,* p. 100. Achelse Kluis, 1953.
43 *Korte Beschrijving van de wonderen en mirakelen.* St. Michiels-Gestel, 1843.

44 PAO., brieven van 1856 april 12, 14, 28, 30 en mei 4, 8 en 26.
45 *Zie* Aantekening 162.
46 *Zie* voor het Program der feestelijkheden: *W. POULISSE. Kroniek van Onze Lieve Vrouw van Ommel en aandenken aan het 500-jarig jubile.* Weert, (1900).
47 *P. VAN DER ZANDEN, De slag om de Peel*, p. 38-44. Asten, 1949. cfr *K., Ommel* (*EDELE BRABANT*, jrg III (1949), nr 17, p. 7).
48 In de zaal van de pastorie, in 'n herberg en op Oostappen.
49 *Memorieboek*, p. 3. Cfr *ELSEN G. VAN DE. ORD. PRAEM. & HOEVENAARS. W., ORD. PRAEM., Analecta Gijsberti Coeverincx* dl II, p. 381/382. ('s-Hertogenbosch), z.j.
50 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 2 t/m 5.
51 *D. KOOLEN, O. L. Vr. van Ommel onder Asten.* p. 52. Asten, 1912. 2e dr.
52 *RAMO, De Zusters van O. L. Vrouw van Ommel te Nunhem*, in *LIMBURG'S* JAARBOEK, dl XXVII, p. 8. Sittard, 1921.
53 Sommigen menen, dat zij uit Heeze stamden en op het kasteel van Asten in dienst waren.
54 Ongetwijfeld is hier bedoeld de Provinciaal van de Provincia Flandriae en waarschijnlijk Pater Joannes de la Haye (Haya) die 3 x Provinciaal is geweest (*P. H. OOMS O.F.M. & P. A. HOUBAERT O.F.M., Lijst van de provinciale oversten der Minderbroeders in België*, in *FRANCISCANA*, jrg X, (1955), p. 55. Sint-Truiden, 1956).
55 *DR R. R. POST, Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie van ± 1500 tot ± 1580*, p. 146-225 *passim*. Utrecht/Antwerpen, 1954.
56 Wolfart van Brederode, Heer van Cloetingen en Swammerdam, was de tweede en jongste zoon van Walraven van Brederode Reinoutszoon, Heer van Brederode en Vianen, en van Margareta van Borssele, erfdochter van Cloetingen. Hij huwde Vrouwe Adriana Back, Vrouwe van Asten, Weduwe van Jan van Arkel, Heer van Heukelom, Waardenburg en Ammerzoden, kinderloos overleden anno 1512, dochter van Jan Back, Zwanenbroeder, overleden anno 1507, en van Vrouwe Adriana van Wijlick. Zeer waarschijnlijk is Heer Wolfart van Brederode na overlijden zijner echtgenote Adriana Back - welke voorviel in of kort voor den jare 1535 - hertrouwd met zekere Anna van Elderen. Heer Wolfart van Brederode overleed in 1548 op den huize Durendael bij Oisterwijk en werd begraven te Vianen. (*Mededeling van wijlen Mr C. E. A. Baron van Hövell tot Westerflier te Roermond* dd. 3 oktober 1953). *Zie* ook *TH. BOEREE. De Kroniek van het geslacht Backx*, p. 502-503. Wageningen, 1943. Cfr. *JHR MR A. F. O. VAN SASSE VAN YSSELT. De heerlijkheid Asten* in *TAXANDRIA*, jrg XXII, p. 70, Bergen op Zoom, 1915; *A. HUIJBERS. Oud Oisterwijk* p. 134. Oisterwijk, (1923).
57 Henricus van Bree, pastoor van Asten (1520-1567), kan geen kanunnik van de St Jan in Den Bosch zijn geweest op 12 januari 1490 (*L. SCHUTJES, Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, dl III, p. 152; dl IV, p. 247. St. Michiels-Gestel, 1872 en 1873).
58 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 4.
59 *Zie* Aantekening 54.
60 D. Koolen in zijn *O. L. Vr. van Ommel onder Asten* p. 22 (2e dr) is de enige die Hoogstraten noemt. Dit is onwaarschijnlijk omdat het dan zusters Clarissen geweest zijn uit het klooster O. L. Vrouw der Kroon (*P. GOETSCHALCKX. Geschiedenis der parochie van Hoogstraten* in *BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS BIJZONDERLIJK VAN HET ALOUDE HERTOGDOM BRABANT*, jrg VIII, p. 287-291. Eekeren-Donk, 1909).
61 Memorieboek, Hfdst. I, volgnummer 5.
62 Memorieboek, Hfdst. I, volgnummer 8.
63 Memorieboek, Hfdst. I, volgnummer 12.
64 Dit document nog niet gevonden.
65 Zij was overste van 1539 tot 1559.
66 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 4.
67 *Zie* Inv. nr. 56.
68 *Zie* Inv. nrs 12 en 54.
69 *A. WICHMANS, Brabantia Mariana*, p. 905/906. Antwerpen, 1632.
70 *Zie* Inv. nr 59.
71 *Audivimus relata quorumdam probatae vitae virorum qualiter praefatae sorores laudabiliter aliquamdiu juxta professionem seu regulam praefatam Divi Francisci*

vixerint sub cura seu regimine Reverendi Patris Ministri Fratrum Minorum regularis Observantiae necnon sub cura seu disciplina Parochi Ecclesiae eiusdem Asten sibi a praedicto subdelegata seu commissa (Inv. nr. 4: documenten 69 & 69).

72 *Zie* Documenten, nr 1.

73 *Zie* voor Del Rio *(P. DE RAM, Synopsis Actorum Ecclesiae Antverpiensis*, p. 146 & 151. Brussel, 1856; cfr aantekening 71).

74 Cfr *Vrijheid aan de Run*, p. 14. *Eersel*, (1948).

75 *L. SCHUTJES, Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, dl III, p. 145. St. Michiels-Gestel, 1872.

76 *A. WICHMANS, Brabantia Mariana*, p. 906. Antwerpen 1632.

77 *Zie* Documenten, nrs 1 & 2.

78 *Zie* Documenten, nr 3.

79 Cfr *L. SCHUTJES, Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch, dl* III, p. 158. St. Michiels-Gestel, 1872.

80 *Zie Cort Verhael van de mirakelen*, fol. 3r & 15v.

81 *Zie* Inleiding, p. 74-77.

82 *Zie* Inleiding, p. 77-78.

83 *A. WICHMANS, Brabantia Mariana*, p. 163-154. Antwerpen, 1632.

84 *DR J. CORNELISSEN, „Relationes Status" van het Bisdom 's-Hertogenbosch in de eerste helft der zeventiende eeuw (BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl. IX, p. 162).

85 *A. FRENKEN, Het Dagboek van Michaël Ophovius (BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl XV p. 109, 145, 154 en 189).

86 *Zie* afbeelding in Supplement.

87 *A. WICHMANS Brabantia Mariana*, p. 395. Antwerpen, 1632.

88 Vrij vertaald: Deze plaats is honing zoet / Honing druipt in overvloed / Uit Maria's woning / zeer bekwaam / Luidt haar naam. / Dus Omel, o honing. / *(D. KOOLEN, O. L. Vr. van Ommel onder Asten)*, p. 7. Asten, 1912, 2e dr.

89 *Zie* Bijlage I.

90 De titel luidde: *„Het register der renten ende incompsten des cloosters"* in 1632 aangelegd *(D. KOOLEN, O. L. Vr. van Ommel onder Asten, p. 30. Asten, 1912* 2e dr.).

91 Pater Van den Zeylberch heeft de zusters goed bedacht. Enige door hem getroffen schikkingen laten we hier volgen:
Alle die achterstellen van dese voorgenoemde thienden, naer vermellen ende uutwijsen des registers laet ick testateur ende make die Religieusen van Marienschoot binnen Ommell ende daerenboven alle restante pachten naer inhoudt des registers van het beneficium des altaers onser L. Vrouwen in de capelle van Ommell late ende make die voorsz. susteren. Item laete ende make die voorsz. susteren twee hondert R(ijnse) *gul*(dens) *eens met alnoch een ackerken geleegen op die Stockackers te Ommell. alles om redenen mij testateur daertoe moverenden . . Item late ick testateur ende make die voirsz. susteren alle mijn houdtwerck, als coetsen, tresooren, stoelen, etc. ende alnoch mijn theenwerck, liewat ende boeken niet ewech gemaeckt. . . .* (Inv. nr 3).
Ook plebaan Del Rio van Antwerpen trof in dezelfde tijd enige schikkingen ten gunste der zusters van Ommel: 2° *Den Eerw. Heer Canonisus en Choordeken van de cathedraele kercke binnen Antwerpen gelt jaarlijxs aan het clooster tot Omel nu tot Nunhem de somme van 6 gulden Brabants voor een jaergetijt gefondeert door den Eerw. Heer Joannes Delrio saliger memorie gewesene choordeken van Antwerpen dat jaertijen in ons clooster gehouden wordt den intrest is betaalt tot den 1772 toe incluis, dus 1772 en verder regelmatig tot en met 1794* (RAM., Nunhem nr 3038).

92 *Zie* Memorieboek, hfdst. I.

93 *Zie* Aantekening 79.

94 *G. JUTEN, De Katholieken in Zevenbergen (TAXANDRIA*, jrg XLIX, p. 166-167. Bergen op Zoom, 1942). *Zie* ook *Supplement.*

95 *DR V. BEERMANN, Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1648.* Nijmegen-Utrecht, 1940.

96 *DR V. BEERMANN, Stad en Heierij van 's-Hertogenbosch van 1648 tot 1672.* Helmond, 1946.

97 *DR J. CORNELISSEN, Verslagen over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch in de tweede helft der zeventiende eeuw (BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl X, p. 56/57).

98 *A. VAN SASSE VAN YSSELT, De uitoefening van den katholieken godsdienst*

in de stad en meierij van 's Hertogenbosch in 1672 (*TAXANDRIA*, dl XLV, p. 118. Bergen op Zoom, 1938).

99 *L. HOUBEN, Geschiedenis van Eindhoven*, dl II, p. 153. Turnhout, 1890.

100 *Zie* Aantekening 98. (p. 122-128).

101 *L. HOUBEN*, Geschiedenis van Eindhoven dl II, p. 155. Turnhout, 1890.

102 *Zie* inv. nrs 43 t/m 51.

103 Gewoonlijk bedroeg de dot 1000 gulden of meer (cfr Inv. nr 44). Over de aankoop van terreinen in het Limburgse wordt later gesproken.

104 Vooral de Heren en Vrouwen van Asten, o.a. Everard van Doerne (Inv. nr 4; document 61) en Cecile Isabelle, Prinses van Gonzague, als Vrouwe van Helmond (Inv. nr 4: document 48) - cfr *J. HEEREN. Geschiedenis van het Kasteel-Raadhuis en de Heren van Helmond*, p. 228-243. Helmond, 1938)

105 *Zie* Documenten, nrs 5 & 14.

106 *Zie* aantekening 97.

107 *Zie* voor het inkomen der zusters aantekening 72. cfr Documenten, nr 41.

108 *Zie* Documenten, nr 42.

109 Memorieboek, Hfdst. V, 13 april 1706.

110 HW., dl IV, p. 1585.

111 Zie Documenten, nr 43.

112 *Zie* Documenten, nrs 43 t/m 45.

113 *Zie* Documenten, nr 59.

114 *Zie* Bijlage II.

115 *Zie* Documenten, nrs 47 en 48; Uit folio 269 van de rekening van de rentmeester der geestelijke goederen in Peelland over 1738 bleek, dat het klooster reeds op 12 maart 1707 ('s-Hertogenbosch R 1695, folio 223 verso) werd verkocht aan de toenmalige vrouwe van Asten voor 3700 ponden, waarvan 2700 in contanten en een obligatie voor 1000 ponden *(Mededeling van de Heer J. A. ten Cate te 's-Hertogenbosch).*

116 *Zie* Documenten, nr 48; cfr nr 45.

117 *Zie* Documenten, nr 59.

118 *J. FOPPENS, Historia episcopatus Silvaeducensis*, p. 321-324; *A. VAN SASSE VAN YSSELT, De uitoefening van den katholieken godsdienst in de stad en meierij van 's-Hertogenbosch in 1672* (*TAXANDRIA*, dl XLV, p. 122-128. Bergen op Zoom, 1938).

119 *KERKELIJK PLACAATBOEK*, dl II, p. 543-556. 's-Gravenhage, 1735.

120 I.v.m. de Resolutie van 19 juli 1731.

121 *Zie* Documenten, nr 59.

122 *Zie* Documenten, nrs 61 en 62.

123 *Zie* Documenten, nr 63.

124 *Zie* Documenten, nr 64.

125 *Zie* Documenten, nr 65.

126 *Zie* Bijlage II.

127 *J. HABETS. Geschiedenis van het tegenwoordig Bisdom Roermond*, dl III, p. 709. Roermond, 1892 - cfr *D. KOOLEN, O. L. Vr. van Ommel onder Asten*, p. 40. Asten, 1912. 2e dr.

128 Het kasteel is zeker niet ouder dan Aldenghoor van Haelen (*L. BARON DE CRASSIER, Comte de Hornes* (*PUBLICATIONS DE LA SOCIETE HISTORIQUE ET ARCHEOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG* t. LXV, p. 428-429. Maestricht, 1929).

129 Een patacon is omtrent *f* 2.50.

130 *Zie* Inv. nr 19.

131 RAM., Graafschap Horn, nr 85, fol. 136v, 138r, 139v-140v, 143v-144v. - cfr Documenten, nrs 68 t/m 71.

132 *Zie Cartularium van Keizerbos* (RAM.).

133 Otgerus Rosmeer (1726-1754) was een goede bekende in Mariaschoot.

134 Suster Maria Coppens, moeder van 1720-1732.

135 *J. HABETS, Geschiedenis van het tegenwoordig Bisdom Roermond*, dl III, p. 709. Roermond, 1892.

136 *Zie* Inv. nr 60.

137 RAL., Conclusiones capitulares 1730-1733 (nr 73).
Feria quarta 13 februarii 1732 (*in margine: Moniales Ord. S. Fran*(isc)*i in Omel*). *Habita lectura supplicis libelli a monialibus tertii ordinis s*(anct)*i Francisci in*

Omel territorio Buscoducensi antehac stabilitis sed nuper de mandato Ordinum Foederatorum Belgii expulsis Celsissimo pro obtinenda monasterium in pago de Hesthuysen Comitatus Hornensis exstruendi facultate porrecti Dominisque meis a generoso Domino in Spritualibus Vicario Generali una cum avisu Synodus juncto excommunicati. iidem Domini mei desuper deliberatione habita considerantes hac in patria erecta esse sufficienter monasteria petitam facultatem supplicantibus non esse annuendam sed in alium eiusdem Ordinis conventum eas transferri posse censuerunt (fol. 134v) - cfr *J. DARIS, Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liége 1724-1852,* t. I, p. 160. Liége, 1868.

138 *Zie* Documenten, nr 60.
139 *Zie* Inv. nr 16.
140 *Zie* Documenten, nr 69.
141 *Zie* Documenten, nr 73 - cfr nr 70 -.
142 *Zie* Documenten, nr 80.
143 *Zie* Documenten, nr 67.
144 RAM., Graafschap Horn, nr 85, fol. 19v-21r. - 1721 juni 14.
145 *Zie* Documenten, nr 67.
146 *Zie* Documenten, nr 68.
147 *Zie* Inv. nr 28.
148 *Zie* Documenten nr 71.
149 *Zie* Documenten, nr 72.
150 RAL., Conclusiones capitulares 1733-1736 (nr 74, fol. 159v) *1735 januari; 19: Messeigneurs apprenant que des religieuses auroient fait construire nouvellement un couvent à Halen dans le comté de Horne, sont d'avis qu'on devra s'informer si elles ont eu la permission de s'établir au dit lieu.*
151 *Zie* Documenten nr 72.
152 *Zie* Documenten, nr 74. Verschillende acten welke verband houden met gemelde transactie zijn bewaard gebleven. J. Philipsen is huurder van 't Clooster sedert 18 november 1743 tegen een jaarlijkse pacht van 55 gulden 5 stuivers (groespacht) en van 50 vaten koren (koornpacht) en mag met het Patershuis doen naar believen (RADB., Asten R 119, fol. 38v-40r; op 11 mei 1751 zijn de kooppenningen betaald (RADB., Asten R 95, fol. 177r-182r). Na het overlijden van Jan Fransen van de Loverbosch komt het voormalige klooster via verschillende erflatingen, scheidingen en delingen tenslotte weer in één hand, te weten aan Dirk van de Loverbosch (RADB., Asten R 121, fol. 38v-53r: 1758 januari 5; R 97, fol. 135v-136r: 1758 januari 5; R 28, fol. 34r-38v: 1759 januari 29; R 121, fol. 80r-95r: 1759 januari 19; *Ibid.,* fol. 95v-96r: 1759 januari 26; R 97, fol. 168v-173r: 1759 maart 12; *Ibid.,* fol. 173v; 1759 maart 12; R 121, fol. 118r-119r: 1759 december 21; R 164, fol. 6r-11v; 1760 juli 24; R 121, fol. 146v-151r: 1760 november 8; *Ibid.,* fol. 151v-152r: 1760 december 27; Ibid., fol. 152v-153v: 1760 december 29; R 98, fol. 65r-67r: 1762 september 20 (*Ibid.,* fol. 67r-67v: 1762 september 17); R 164, fol. 28r-29r: 1762 oktober 30; R 98, fol. 73r-75v: 1762 december 10; *Ibid.,* fol. 76r: 1768 december 13; R 164, fol. 34r-36v: 1763 oktober 7; R 98, fol. 224r-224v: 1766 oktober 9.
153 *Zie* Documenten, nr 75.
154 *Zie* Documenten, nrs 76 t/m 78.
155 *Zie* Documenten, nr 79 - cfr nr 78 -.
156 RAM., Graafschap Horn, nr 77, fol. 38v, 99v, 103v en 132v; nr 78, fol. 5r, 57r en 81r. - cfr Documenten, nr 82.
157 Cfr Documenten, nr 81.
157a RAM., Departement de la Meuse-Inférieure, nr 2000: Nunhem, nrs 7, 9, 12 en 13. *J. DARIS. Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liége (1724-1852),* t. III, p. 80-86. Liége, 1873.
158 *J. DARIS. Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liége (1724-1852),* t. III, p. 80-82. Liége, 1873.
159 RAM., Département de la Meuse Inférieure, nr 1212, p. 380-382 - cfr. Documenten, nr 84, art. 3.
160 *Zie* Documenten, nr 83.
161 *Zie* Documenten, nr 84 - cfr *J. DARIS, Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liége (1724-1852),* t. IV, p. 18. Liége 1873.
162 *J. DARIS. Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liège (1724-1852),* t. IV, p. 52. Liège, 1873.

163 RAM., Departement de la Meuse-Inférieure, nr 1221: Nunhem, Mariaschoot, nrs 1-10.

164 RAM., Departement de la Meuse-Inférieure, nr 1221: Nunhem, Mariaschoot, nr 7. - *De Kreppel* kwam achtereenvolgens in handen van De Borman op 1757 april 12, van Prummer 1771 december 17, van Pierre Charles Parseval van Briou & diens echtgenote Alexandrine Marie Gabriele Moracin 1792 november 25, en werd in de Franse Tijd Domein als goed ener émigré (RAM., Graafschap Horn, nr 86, fol. 36v-37v - cfr fol. 104r-104v -; fol. 137v-138r; nr 87, p. 193-197).

165 RAM., Departement de la Meuse-Inférieure, nr 1221: Nunhem, Mariaschoot, nr 7 - cfr nr 6 -.

166 *Zie* Documenten, nrs 86 & 87 en RAM, Departement de la Meuse-Inférieure, nr 1274.

167 *Zie* Documenten, nrs 88 & 89 - cfr *J. HABETS. Geschiedenis van het tegenwoordige Bisdom Roermond*, dl III, p. 170. Roermond, s.d.

168 De stamboom van deze familie is opgemaakt door Z. E. H. M. Keizer van het Missiehuis „St. Joseph" (Aldenghoor) te Haelen.

169 12 zusters trokken naar De Waerenberg; de overige naar elders. Cfr de overlijdenslijst van 1798 en volgende jaren.

170 RAM., Graafschap Horn, nr 87, p. 43.

171 *Zie* Documenten, nr 90.

172 Soms vindt men andere namen voor de langstlevende zusters *D. KOOLEN. O. L. Vr. van Ommel onder Asten*, 1889, p 39 en 1912, p. 42).

173 *Zie* Documenten, nr 66.

174 *Zie* Documenten, nr 90.

175 *A. WICHMANS, Brabantia Mariana, p. 900.* Antwerpen 1632; *J. FOPPENS, Historia episcopatus Silvaeducensis*, p. 324. Brussel, 1721; *D. DE KOK O.F.M., Monasticum Batavum*, dl. I Supplement, p. 125. Amsterdam, 1942.

176 *DRS P. G. SCHÜMMER, O.F.M.CAP., Geschiedenis der Penitenten-Recollectinen van Dongen*, p. 17. Tilburg, 1940 - *Dat de Franciscanessen van Ommel oorspronkelijk tot het Kapittel van Zepperen behoorden, zal ik waarschijnlijk gevonden hebben in de Kronieken en archieven die in ons klooster te Weert bewaard worden. Ik heb mij nog tot Pater D. van Heel gewend over de kwestie. Aanvankelijk meende ook hij, dat de zusters tot het Kapittel van Zepperen behoorden, maar thans houdt hij, dat zij van den beginne af onder de rechtsmacht der Weerter Minderbroeders vielen. Hij heeft er echter geen verdere studie van gemaakt, schrijft hij! (D. de Kok O.F.M., brief van 20 januari 1954).*

177 De Observantenbeweging officiëel erkend op het Algemeen Concilie van Constanz (1415) en die der Recollectie in 1670 *(P. H. OOMS O.F.M. & P. A. HOUBAERT O.F.M., Lijst van de provinciale oversten der Minderbroeders in België (1217-1955)* in *FRANCISCANA*, jrg X, p. 32 en 36. Sint-Truiden, 1956.

178 *DRS P. G. SCHÜMMER O.F.M.CAP., Geschiedenis der Penitenten-Recollectinen van Dongen*, p. 10-11. Tilburg, 1940.

179 In 1544 verklaarde Cornelius a Bergis, prinsbisschop van Luik: „*Audivimus relata quorumdam probatae vitae virorum qualiter praefatae sorores laudabiliter aliquamdiu juxta professionem seu regulam praefatam Divi Francisci vixerint sub cura seu regimine Reverendi Patris Ministri Fratrum Minorum Regularis Observantiae necnon sub cura seu disciplina parochi Ecclesiae ejusdem Asten sibi a praedicto subdelegata seu commissa.* (Inv. nr 4: documenten 68 & 69).

180 *DRS P. G. SCHÜMMER O.F.M.CAP., Geschiedenis der Penitenten-Recollectinen van Dongen*, p. 10-20. Tilburg, 1940.

181 *FR G. VAN DEN ELSEN ORD. PRAEM. & FR W. HOEVENAARS ORD. PRAEM., Analecta Gijsberti Coeverincx*, dl I, p. 55. 's-Hertogenbosch, 1907.

182 Als voorgaande aantekening, doch p. 37-38.

183 20 januari 1521: *Institutio Tertiae Regulae pro Fratribus et Sororibus Tertii Ordinis S. Francisci Assisiensis de Poenitentia nuncupatis, sub tribus votis essentialibus in communi viventibus*, cap. V (*MAGNUM BULLARIUM ROMANUM*, t. I. p. 616. Luxemburgi, 1727).

184 Van deze verandering was in 1674 geen archiefstuk meer aanwezig (Inv. nr 4: documenten 24 & 41).

185 Te rekenen van omtrent 1600 tot 1637.

186 *Zie* Documenten, nr 1.

187 *DR J. CORNELISSEN, „Relationes Status" van het Bisdom 's-Hertogenbosch in de eerste helft der zeventiende eeuw* (*BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl IX, p. 147).

188 *L. SCHUTJES, Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, dl III, p. 158. St. Michiels-Gestel, 1872.

189 *Zie* Aantekening 187, doch p. 174.

190 *A. FRENKEN, Het Dagboek van Michaël Ophovius (BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl XV, p. 109, 145, 154 en 189).

191 *Zie* Documenten, nr 11.

192 Als voorgaande - Tijdens het Administratorschap van Bisschop A. E. d'Allamont van Roermond heeft genoemde kerkvorst Ommel eens bezocht (*DR R. POST, Romeinsche Bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de Apostolische Vicarissen 1592-1727*, dl II, p. 684. 's-Gravenhage, 1941.

193 *Zie* Documenten, nrs 8, 11 en 21.

194 *Zie* Documenten, nrs 6 & 11; en Inv. nr 4: document 18.

195 *Zie* Documenten, nrs 8, 10, 41, 56, 66, 67, 72 en 86; en Inv. nr. 4: documenten 9, 20, 24, 28, 34, 40, 48, 51, 53, 61, 73, 87 en 117.

196 *Zie* Documenten, nr 13.

197 Inv. nr 4: document 46.

198 *Zie* Documenten, nrs 11 & 12.

199 Rector Hugo Kennis Ord. Praem. regeerde van 1679 tot 1714.

200 *Zie Inleiding: Moeilijkheden met het Vicariaat van 's-Hertogenbosch.*

201 *Zie* Documenten, nr 1.

202 *Zie* Documenten, nrs 3 & 5.

203 *RAMO, De zusters van O. L. Vrouw van Ommel te Nunhem (LIMBURG'S JAARBOEK*, dl XXVII, p. 8. Sittard, 1921).

204 *Zie* Documenten, nr 1.

205 HW., dl IV, p. 1580 t/m 1583.

206 HW., dl IV, p. 1584/1585.

207 *Zie* Documenten, nr 81.

208 Inv. nr 34.

209 *Zie* Documenten, nr 82; Inv. nr 36.

210 *Zie* voor dit tijdsgewricht *DR R. POST, Romeinse Bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de Apostolische Vicarissen 1592-1727*, dl II, *passim*. 's-Gravenhage, 1941.

211 Inv. nr 4: document 20.

212 Inv. nr. 4: document 104; cfr *Ibid*, de nrs 34 t/ 38.

213 *Zie* Memorieboek, Hfdst. II.

214 De gewelddadige verwijdering van Pater van Bellinghen heeft zeker geleid tot het bekende geschil, doch dit gebeurde eerst in 1678 toen de onenigheid over het al of niet behouden van een Minderbroeder-Recollect als rector reeds 5 jaar aan de gang was.

215 *Zie* Documenten, nrs 8, 20 en 22; Inv. nr 4: documenten 9, 18, 31, 39, 55, 61, 82, 83 84, 104 en 105.

216 *Zie* Documenten, nr 10; Inv. nr 4: documenten 11 t/m 14 en 107.

217 *Zie* Documenten, nrs 6 & 21; Inv. nr 4: documenten 15, 20, 34, 40, 48, 50, 51 en 67.

218 *Zie* Documenten, nrs 8, 10 en 21; Inv. nr 4: documenten 15, 28, 34, 40, 48 50 en 51.

219 Vooral door bemiddeling van Pater G. Herincx, Commissaris-Generaal, Provinciaal en later Elect van Yperen. Talrijke documenten van Inv. nr 4 bewijzen dit. Zie voor hem (*L. BUSSELS O.F.M., Pater Willem Herincx (1621-1678)* in *FRANCISCAANSCH LEVEN*, jrg XXIV, p. 298-307. Tilburg, 1941; en *C. SLOOTS O.F.M., Een Helmondse bisschop Mgr Guliëlmus Herincx O.F.M. (TAXANDRIA*, jrg L, p. 118-122. Bergen op Zoom, 1950).

220 *Zie* Aantekening 179.

221 *Monasterium A litteras habet tenoris sequentis: Georgius ab Austria episcopus Leodiensis etc. Supplicationi hujusmodi favorabiliter inclinati quod liceat vobis habere altare portatile super quo in praedicto monasteriolo extra turbam hominum rusticorum cum debitis honore et reverentia etiam antequam elucescat dies missas aliaque divina officia per presbyterum unum honestum nulloque crimine notatum per vos eligendum et assumendum, qui vobis venerabile Eucharistiae Sacramentum in diebus et stationibus in dicta regula vestra praescriptis ac ordinatis ministrare valeat, celebrari facere libere possitis et valeatis auctoritate nostra ordinaria per modum salutaris provisionis tenore praesentium liberum vobis concedimus facultatem, etc.* (Inv. nr 4: documenten 68 & 69).

222 *Zie* Documenten, nrs 8 en 22; Inv. nr 4: documenten 55, 61, 81, 89, 94, 104 en 105.
223 *Zie* Documenten, nrs 7, 8, 22, 25 en 26; Inv. nr 4: documenten 15, 25, 28, 30, 32 en 44.
224 *Zie* Documenten, nrs 12, 22, 25 en 32; Inv. nr 4: documenten 4, 15, 20, 25, 99 en 111.
225 Sedert 1596.
226 d.i. vanaf 1569 tot 1672.
227 Inv. nr 4: documenten 34 t/m 38, 52, 102 en 104.
228 Inv. nr 4: document 104.
229 *DR R. POST, Romeinsche Bronnen voor den Kerkelijken toestand der Nederlanden onder de Apostolische Vicarissen 1592-1727*, dl II, p. 654 's-Gravenhage, 1941.
230 Als voorgaande, *passim*.
231 Als voorgaande, p. 264-265.
232 Inv. nr 4: document 102.
233 Als voorgaande.
234 *Zie* Documenten, nr 35.
235 *Zie* Documenten, nr 27; Inv. nr 4: documenten 28 en 94.
236 *Zie* Documenten, nr 35; Inv. nr 4: document 102.
237 Inv. nr 4: document 117
238 Inv. nr 4: document 104.
239 Aan de prelaten: Inv. nr 4: document 48; aan de provinciaal der Minderbroeders-Recollecten *ibid.*, documenten 3 en 15; aan Vicaris J. Houbraken, *ibid.*, document 19; aan de Internuntius Octavius Falconieri, *ibid.*, documenten 25, 28 en 42; aan Z. H. de Paus, *ibid.*, document 24.
240 *Zie* Documenten, nrs 7 t/m 9.
241 *Zie* Documenten, nr 10; Inv. nr 4: documenten 9, 11, 13, 14 en 18.
242 Inv. nr 4: documenten 18 en 23.
243 Inv. nr 4: document 16.
244 Inv. nr 4: document 20, cfr *ibid.*, document 28.
245 Inv. nr 4: documenten 21 en 22.
246 Inv. nr 4: document 25, cfr *ibid.*, document 4.
247 Inv. nr 4: document 25
248 Inv. nr 4: document 30.
249 Inv. nr 4: document 17.
250 *Zie* Documenten, nr 11.
251 *Zie* Documenten, nr 12; Inv. nr 4: document 42.
252 Inv. nr 4: document 44.
253 Inv. nr 4: document 45.
254 Inv. nr 4: documenten 50 en 51. Wegens de overplaatsing van Octavius Falconieri, abt van St. Girolamo, internuntius te Brussel (1673-1675) had de procedure geen verdere voortgang.
255 Inv. nr 4: document 49.
256 Inv. nr 4: document 50
257 Aan Pater G. Herincx, Inv. nr 4: document 52; aan Z. H. de Paus, *ibid.*, document 53.
258 *Zie* Documenten nrs 16 en 18.
259 *Zie* Document, nr 17 (inv. nr 4: documenten 57 t/m 59) en 19.
260 Inv. nr 4: document 62.
261 Inv. nr 4: document 55.
262 Inv. nr 4: document 75.
263 Inv. nr 4: document 54.
264 *Zie* Documenten, nrs 20 en 21.
265 *Zie* Documenten, nr 20.
266 *Zie* Documenten, nr 21.
267 *Zie* Documenten, nr 70.
268 Inv. nr 4: documenten 68 en 69.
269 *Zie* Documenten, nr 22.
270 *Zie* Documenten, nr 23; Inv. nr 4: document 76.
271 *Zie* Documenten, nr 23; Inv. nr 4: document 81
272 Inv. nr 4: document 76.
273 *Zie* Documenten, nrs 25 en 26, cfr Inv. nr 4: document 78. P. Henricus van Dijck overleed 11 februari 1679 in het klooster te Weert: *Obijt in hoc con-*

ventu . . . Venerandus Admodum Pater Henricus van Dijck, Lector jubilatus, qui ob humilitatem et pacificam conversationem doctrinae junctam omnibus exstitit gratus cujus anima requiescat in pace. Amen. (Lib. Rec. Wetrh. I en II. - II: extitit *charus*).

274 Inv. nr 4: document 78.
275 *Zie* Documenten, nrs 24 en 27; Inv. nr 4: document 82 - cfr Documenten, nr 28, Inv. nr 4: documenten 87, 90 en 93.
276 *Zie* Documenten, nr 25.
277 Inv. nr 4: documenten 82 en 83 - cfr *Ibid.*, 84 -.
278 *Zie* Documenten, nr 27
279 Inv. nr 4: document 88.
280 Inv. nr 4: document 94 - cfr *Ibid.*, documenten 95 en 99.
281 Inv. nr 4: documenten 97, 98 en 100.
282 Inv. nr 4: document 99.
283 *Zie* Documenten, nr 30. - Joannes Pelt geboren te Eindhoven in 1654, deed zijn professie in 1659 en werd tot priester gewijd in 1661. -
284 Inv. nr 4: document 102.
285 Inv. nr 4: document 102 - cfr *Ibid.*, document 129 -.
286 Inv. nr 4: document 104.
287 *Zie* Documenten, nr 30.
288 *Zie* Documenten,nr 108; Inv. nr 4: document 115.
289 Inv. nr 4: documenten 109 en 111; *zie* Documenten, nr 34.
290 *Zie* Documenten, nr 31; Inv. nr 4: document 113.
291 *Zie* Documenten, nr 34.
292 Inv. nr 4: document 117.
293 *Zie* Documenten, nr 35.
294 *Zie* Memorieboek, Hfdst. II en III; Documenten, nr 36; en Inv. nr 4: document 117.
295 *Zie* Documenten, nr 38.
296 *Zie* Documenten, nr 39.
297 Inv. nr 4: documenten 121 en 123.
298 *Zie* Documenten, nr 40.
299 Inv. nr 4: documenten 125, 126 en 127.
300 *Zie* Memorieboek, Hfdst. II.
301 *Zie* Memorieboek Hfdst. III.
302 Inv. nr 4: document 128.
303 *Zie* voor de omgeving o.a. *A. FRENKEN, Henricus Hurkmans, Pastoor van Leende 1694-1723, en de strijd om de Bediening van enige Parochies in het Bossche Vicariaat (BOSSCHE BIJDRAGEN,* dl XXI, p. 260-362).
304 *Zie* Memorieboek, Hfdst. II.
305 *Zie* voor Hieronymus Raveschoot (1702-1726) *TH. WELVAARTS, Postel's Biographisch Woordenboek,* p. 178-183. Brecht-Tilburg-Brussel, 1892.
306 *Zie* voor J. Spijkermans *ibid.*, p. 205
307 Vicaris van 1701 tot 1726.
308 *Zie* Documenten, nr 50.
309 *Zie* Documenten, nr 55.
310 *Zie* Documenten, nr 51.
311 *Zie* Documenten, nr 52.
312 HW., dl V, p. 1707 t/m 1712.
313 HW., dl V, p. 1697 t/m 1699.
314 *Zie* Documenten, nr 53.
315 HW., dl V, p. 1702.
316 HW., dl V, p. 1704-1705; cfr *Mag. Dr. P. POLMAN, Romeinse Bronnen voor de Kerkelijke toestand der Nederlanden onder de Apostolische Vicarissen 1592-1727,* dl IV, p. 44. 's-Gravenhage, 1955. De auteur dateert de suppliek verkeerd en meent dat de witheer P. Isfridus van den Broeck dezelfde persoon is als Gilbertus Vincqx en Ambrosius Swinckels. Zie voor deze namen: *Postel's Biographisch Woordenboek.*
317 *Zie* Memorieboek, Hfdst. II.
318 *Zie* Documenten, nr 54.
319 *Zie* Documenten, nr 55.
320 *Zie* Documenten, nr 56.
321 *Zie* Documenten, nr 57.

322 *Zie* Documenten, nr 58.
323 Is opgenomen verder in de tekst.
324 *Zie* Aantekening 3.
325 *DR. J. CORNELISSEN, „Relationes Status" van het Bisdom 's-Hertogenbosch in de eerste helft der zeventiende eeuw* (*BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl IX, p. 145).
326 o.a. wat gedeponeerd was bij de Generaliteitsrekenkamer (*De Rijksarchieven in Nederland*, p. 7. 's-Gravenhage, 1953).
327 „Onder de aanwezige archieven in het jaar 1866 worden in dit verslag genoemd: *„Slechts enige registers van ontvangst van geen of luttel belang, zijn voorhanden alle van het klooster Marienschoot te Nunhem"* (*Verslag van de toestand van het Hertogdom Limburg over 1866*, p. 112).
328 Omtrent alles beweegt zich op 't stoffelijk niveau; de stukken die op Ommel betrekking hebben, bedragen ongeveer het 2/5, die over Nunhem 3/5.
329 Het zijn de stukken van 1444.
330 *Zie* Stichtingsdocumenten nr 2.
331 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 3.
332 *A. WICHMANS, Brabantia Mariana*, p. 902. Antwerpen, 1362.
333 1 ex. in PAO; 1 ex. in PAA; en 3 ex in PHN. Het exemplaar van Ommel en dat van Asten verschillen van elkaar; het zijn 18e eeuwse afschriften. De drie exemplaren die in Nijmegen thuis horen hebben we niet kunnen controleren op de tekst: het zijn copies uit de 18e en 19e eeuw. Een is ondertekend: 1755 *„Soeur Marie Marie Terese Laurentij"*.
334 *Zie* Documenten, nr 1.
335 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 4.
336 Blijkens een slecht en gedeeltelijk afschrift van een overigens ongedateerd stuk waarvan het opschrift luidt: *Ad illustrissimas Celsitudines* (PHN).
337 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 5.
338 Bedoeld zijn de Aanwinsten van het Rijksarchief te Maastricht.
339 *Zie* Memorieboek, Verantwoording.
340 Dezelfde hand in Hfdst. I tot 19 augustus 1709; in Hfdst. II tot 23 december 1714; in Hfdst. III tot 28 juli 1712; in Hfdst. IV tot 21 december 1713 en in Hfdst. V tot 27 september 1710 of 25 februari 1712.
341 De verkiezingen en overlijdens worden behandeld bij de respectieve hoofdstukken van het Memorieboek.
342 *Zie* Memorieboek, Hfdst. I, volgnummers 174a en 186a.
343 *Zie* Memorieboek, Hfdst. I, volgnummer 39.
344 *Zie* Memorieboek, Hfdst. I, volgnummers 1 t/m 46.
345 De gedateerde inkledingen *Zie* Memorieboek, Hfdst. I, volgnummers (62); 175 t/m 196; 201 t/m 219. Niet gedateerde kleding, *ibid.*, volgnummer 337.
346 *Zie* Memorieboek, Hfdst. I, volgnummers 112 t/m 184.
347 De herkomst is als volgt verdeeld: Aken 1, Amsterdam 1, Antwerpen 4, Asten 25, Bakel 2, Berlicum 1, Best 1, Beveren-Waes 1, Blaarthem 1, Buchten 1, Boxtel 4, Breda (omgeving) 1, Braunsrath 1, Brussel 1, Buggenum 1, Deurne 6, Dremmen 1, Eindhoven 4, Erp 1, Esch 3, Gangelt 3, Gemert 2, Heeze 9, Helden 3, Helmond 10, 's-Hertogenbosch 3, Heusden 1, Hilvarenbeek 2, Knechsel 1, Leende 1, Lierop 10, Liessel 4, Lommel 5, Made 1, Mechelen 1, Meijel 1, St. Michiels-Gestel 1, Middelburg 1, Mierlo 3, Munchen-Gladbach 3, Munstergeleen 1, Nederweert 1, St. Oedenrode 4, Oirschot 1, Ommel 11, Ophoven 3, Oss 1, Overpelt 1, Postel 2, Roermond 1, Roggel 2, Schaesberg 1, Schijndel 1, Schoonderwoerd 1, Someren 21, Stavelot 1, Sterksel 1, Tongeren 1, Utrecht 2, Valkenswaard 1, Vechel 5, Venlo 1, Vlierden 5 en Weert 7.
Herkomst onbekend. *Zie* Memorieboek, Hfdst. I volgnummers 1 t/m 10, 12, 16 t/m 18, 54, 58 en 59, 120, 136 en 174a.
348 Niet geïdentificeerd *Zie* Memorieboek, Hfdst. I, volgnummers 3 t/m 5, 7 t/m 17, 21 t/m 23, 26, 30, 35, 37, 39, 43 en 59.
349 Zij verwisselde de volgnummers 56 en 57, 127 en 128, 138 en 139, 154 en 155, terwijl het volgnummer 73 komt na 58 en 105 na 102.
350 Men heeft het soms laten voorkomen dat Mariaschoot aanstonds goed bevolkt was, terwijl men van de andere kant beweert dat het klooster zo klein bleef (cfr o.a. Documenten, nr 1). De zusters die Bisschop Ophovius op 27 oktober 1630 tot de professie heeft toegelaten zijn in de volglijst onvindbaar (*BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl XV, p. 154).
351 *Zie* Memorieboek, Hfdst. II, p. 51 t/m 57 (hs).

352 Waarschijnlijk omdat de correspondentie over deze aangelegenheid via het Kasteel van Asten liep. Vandaar de aanwezigheid van vele documenten in het Huisarchief van Asten.

353 Het zijn de overlijdens van de rectoren: Van den Boomen 13 juli 1666, Haeseldonck 30 december 1672, Kennis 23 december 1714, Van der Putten 9 juni 1739, Spirincx 31 juli 1750.

354 In Memorieboek Hfdst. I staan het overlijden van Rector Van den Seylberch op 24 februari 1624 en de komst van diens opvolger Pater Van den Boomen op 24 juni 1623. In Memorieboek Hfdst V eveneens het overlijden van Rector Haeseldonck 30 december 1672 en van Rector Daenen op 29 september 1810.

355 Zoals in 1569?, 1623?, 1678, 1679, 1715 en 1773?

356 Zoals in 1666, 1673?, 1726, 1739, 1750, 1773 en 1810.

357 Zoals in 1679.

358 *Zie* Lijst der Rectoren de nrs 1 t/m 3, 5, 9 t/m 14.

359 *Zie Lijst* der Rectoren: Minderbroeder-Recollecten de nrs 4, 6 en 7, Norbertijnen nr 8 en Capucijnen nr 15.

360 Zoals in 1569, 1623, 1666, 1715 en 1726.

361 Zoals in 1673 en 1676. Sedert de dood van Rector Van der Putten in 1739 blijkt dat de biechtvader telkens voor 3 jaar gekozen werd.

362 Zoals in 1679 bij de confirmatie van Pater Kennis.

363 Zoals de Paters Van den Boomen, Van Bellinghen en Spirincx (Inv. nr 5).

364 Zoals de Paters Van den Seylberch, Van den Boomen in de persoon van Gheraert van Brey 1598 t/m 1631 *(Cort Verhael der mirakelen, passim).*

365 BADB., Portefeuille Asten: *1569 pro primo rectore conventus de Omel institutus fuerit R*(everen) *dus Theodorus van den Zeylberch, qui mortuus est 24 febr*(uarii) *1624.*

366 *Zie* Memorieboek, Hfdst. II, nr 4.

367 Henricus van der Wey(d)en, geboortig van Asten, en zoon van Bonaventura en Mariken, was volgens *'t Cort Verhael der mirakelen* (fol. 47r en 66r) de voorganger te Ommel van P. Van den Seylberch en sedert dien 33 jaar pastoor van 't Groot Begijnhof te 's-Hertogenbosch. Hij is niet zo lang in Den Bosch geweest, daar hij van 1574 tot 1582 pastoor was te Hamont (*BUSSELS, DR M., De Parochie Hamont vanaf haar ontstaan tot aan de Franse Omwenteling* (*Gedenkboek St Laurentiuskerk te Hamont,* p. 24, Hamont, 1954). In welke kwaliteit hij dienst deed bij de zusters van Marienschoot is niet duidelijk.

368 Zij werd eerst officiëel Moeder bij de canonieke oprichting van Mariaschoot.

369 Behalve de zusters Margareta Timmermans en Margareta Peeters, die tijdens de moeilijkheden over de vrije keuze van een biechtvader in het jaar 1679 het moederschap even bediend hebben.

370 Van de verkiezingen in 1559 en 1611 is geen datum bekend. De data der confirmaties lopen vanaf 1756.

371 *Zie* Memorieboek, Hfdst. III.

372 De keuze van Anna van Aelst tot Moeder van het convent op 13 november 1691 werd aanvaard *usque ad revocationem;* bij de eerstvolgende verkiezing op 28 juli 1712 werd zij herkozen. (*Zie* Memorieboek, Hfdst. III).

373 Zo in de jaren 1786, 1798 en 1801.

374 dd. 13 april 1795 (Inv. nr 2).

375 De gegevens zijn genomen uit de Hfdst. I, III en V. Het getal achter de namen der Moeders verwijst naar de volgnummers van Hfdst. I van het Memorieboek.

376 Dat is tot en met Sr Geertruijt Willem Matthijsen Vogels 1670-1676.

377 Misschien eerst in 1688, omdat 't hoofdstuk over de verkiezingen der ondermoeders met 1688 begint.

378 *Zie* Memorieboek, Hfdst. IV.

379 Vergelijk vanaf die datum de tijden der verkiezingen van de Moeders en de Ondermoeders (*Zie* Memorieboek, Hfdst. III en IV).

380 Zoals bij Sr Margareta Timmermans 1691-1698.

381 Zodat er geen ondermoeder was van 30 januari 1734 tot 8 juni 1735 en sedert het overlijden van Sr Angelina Weelen op 30 juni 1799.

382 De getallen achter de namen verwijzen naar het volgnummer van Hfdst. I van het Memorieboek. Van Sr Jenneken Luycas weten we alleen dat ze in 1608 in bediening was.

383 Vóór 1625 geen overlijdens bekend, tenzij 'n paar in Hfdst. I van het Memorieboek.

384 De overlijdens van 25 april 1628, 3 februari 1646, 30 december 1667; 9 oktober 1707, 27 december 1762 en 2 mei 1794 staan niet chronologisch in de lijst.
385 *Zie* Memorieboek, Hfdst. V (titel).
386 Nl. de zusters Maria Maes van Asten overleden op 17 april 1627 en Christina Berckers, ondermoeder, overleden op 7 oktober 1636.
387 RAM., Departement de la Meuse-Inférieure, nr 1041: Nunhem, en nr 1221: 2.
388 SAR., Overlijdens van 1837 en 1845. Of beide zusters samenwoonden aan de Meelwaag nr 392???
389 d.i. 182 in Hfdst. V van het Memorieboek, en 2 in Hfdst. I, van de 1e moeder indirect, van de 2e moeder direct, in 1650 na volgnummer 50 - cfr Aantekening 342.
390 *Zie* Aantekening 388.
391 *Zie* Memorieboek, Hfdst. I (overlijden van 1636).
392 *Zie* Memorieboek, Hfdst. I, II en V.
393 De dood van Rector Haeseldonck in Hfdst. II en V.
394 Zo van Inv. nr 4, dat 130 documenten bevat, slechts 32, t.w.: 3, 5, 7 en 8, 10, 41, 43, 56, 58, 60, 64, 66, 67, 70 t/m 72, 75, 79 en 80, 85 en 86, 91, 106, 108, 114 t/m 116, 118 t/m 120, 122 en 124. In evenredigheid geldt dit ook voor HW., dl IV-V-VI.
395 *Zie* Documenten, nrs 6 t/m 12, 15 t/m 40 en 50 t/m 58.
396 *Zie* Documenten, nrs 1 en 2, 41 t/m 48, 59, 61 t/m 65, 74, 80 en 85.
397 *Zie* Documenten, nrs 67 en 68, 71 en 72, 75 t/m 79, 81 en 82.
398 *Zie* Documenten, nrs 3 en 4, 14, 49, 66, 90 en 91.
399 *Zie* Documenten, nrs 83 en 84, 86 t/m 89.
400 *Zie* Documenten, nrs 60, 69, 70 en 73.
401 *Zie* Documenten, nrs 5 en 14.
402 Het reliëf der „Troosteres in elke Nood" en de Kruislievenheer die bij de stichting van Mariaschoot zou gesproken hebben tot de stichteres.
403 Zoals Mariaschoot te Nunhem, Ghoor en Keyserbos te Neer.
404 Schilderij van Jan ten Haven en de afbeeldingen van de aangeklede O. L. Vrouw van Ommel.
405 *Zie Bibliotheca Catholica Neerlandica impressa 1500-1727*. 's-Gravenhage, 1954.
406 o.a. te 's-Hertogenbosch (Prov. Genootschap en Mgr Th. Goossens), te Nijmegen (Nebo) en te Wijchen (Alverna). Voor de beschrijving volgen we het exemplaar van het Genootschap.
407 *Zie J. KRONENBURG C.ss.R., Maria's Heerlijkheid in Nederland,* dl VI, p. 340. Amsterdam, (1909).
408 Als voorgaande, doch p. 341.
409 Lucas I, 48-49.
410 Vermoedelijk naar aanleiding van het kloosterzegel dat de naam „In Mariënschoot" verzinnebeeldt.
411 Onbekend.
412 Bedoeld: *Tijdens de Reformatie.*
413 *Zie* Aantekening 367.
414 23 december 1782 begraven (RADB., Asten, Begraafboek 1771-1806).
415 Er staat bovendien 67 i.p.v. 76.
416 *'t Cort Verhael van de mirakelen*, fol. 66v.
417 *Ibid.*, fol. 50v.
418 *Ibid.*, fol. 66v.
419 *Ibid.*, fol. 67r.
420 *Ibid.*, fol. 69r-74r. Verscheen in het Latijn in 1628 (*Bibliotheca Catholica Neerlandica impressa 1500-1727*, nr 8031), in het Nederlands in 1633 (*Ibid.*, nr 8675) en in 1639 (*Ibid.*, nr 9212). We mogen met Frenken niet aannemen, dat Wichmans de auteur is van *'t Cort Verhael van de mirakelen* (*Zie* Aantekening 416), maar Wichmans kan Ophovius uit naam van Pater Van den Boomen de goedkeuring gevraagd hebben omdat hij in zijn plaats voor de druk te zorgen had (*BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl XV, p. 194 en 310/311).
421 *'t Cort Verhael van de mirakelen*, fol. 67v.
422 *Ibid.*, fol. 74v, - cfr Aantekening 420 -.
423 *Korte beschrijving van de wonderen en mirakelen, welke in vroeger jaren .... in de kapel van Ommel geschied zijn ...* St. Michiels-Gestel, 1843. De aanvul-

lende documenten zijn die van 1732 januari 30 en 1813 mei 5 (*Zie* Documenten, nrs 66 en 90).

424 D. *KOOLEN, O. L. Vr. van Ommel onder Asten:* 1e ed. 1889, 2e ed. 1912 - cfr. 2e ed., p. 4 -.

425 *P. v. d. PAS, Handboekje voor de pelgrims naar het genadeoord Ommel,* p. 8-13. Asten, 1914; A. VAN ERVEN, *Onze L. Vrouw van Ommel Troosteres in elken nood:* 1e ed. 1934, 2e ed. 1938.

426 *'t Cort Verhael van de mirakelen,* nrs 1 en 2, 4 en 5, 10, 14, 16, 30, 54 en 55, 60, 66, 75, 97, 112, (118) en 122.

427 *Ibid.,* nrs 9 en 10, 12, 15 t/m 18, 32, 35, 43, 57, 69, 81, 83, 85, 99, 102, 122 en 124.

428 *Ibid.,* nrs 13, 19 tm 23, 31, 33, 44, 50, 53, 67, 78, 80, 82, 84, 87, 90, 92, 95, 101, 103, 105, 108 en 109, 115, 120 en 123.

429 *Ibid.,* nrs 3, 6 en 7, 51 en 52, 59, 73, 75, 77, 86 en 107.

430 *Ibid.,* nrs 34, 36, 40, 65, 70, 100, 110 en 111, 116, 119 en 121.

431 *Ibid.,* nr 72.

432 *Ibid.,* nrs 26, 56, 74 en 75.

433 *J. CUNEN, Inventaris van het archief der Gemeente Someren,* p. 132/133. Asten, 1940.

434 *J. KRONENBURG C.ss.R., Maria's Heerlijkheid in Nederland,* dl VI, p. 341. Amsterdam, (1909).

435 *A. WICHMANS, Brabantia Mariana,* p. 394-395, Antwerpen, 1632.

436 *A. JOURNEZ, Gérard Jacobs (BIOGRAPHIE NATIONALE,* t.X., col. 30/31. Brussel, 1888-1889).

437 *Zie* Aantekening 434.

438 *J. CUNEN, Inventaris van het Archief der Gemeente Someren,* p. 133. Asten, 1940.

439 *TH. WELVAARTS, Zomeren naar de Archieven van Postel's Abdij,* p. 20. Helmond-Turnhout, 1892.

440 *Zie* Aantekening 436.

441 *A. WICHMANS, Brabantia Mariana,* p. 395. Antwerpen, 1632.

442 *J. KRONENBURG C.ss.R., Maria's Heerlijkheid in Nederland,* dl VI, p. 328. Amsterdam, (1909).

443 *Jacobs écrivit dans cette forme bizarre les ouvrages suivants (A. JOURNEZ, Gérard Jacobs (BIOGRAPHIE NATIONALE,* t.X., col. 31. Brussel, 1888-1889).

444 *E. VAN ARENBERGH, Jean Jacobs (BIOGRAPHIE NATIONALE,* t. X., col. 31-32. Brussel, 1888-1889); cfr *L. SCHUTJES, Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch,* dl III, p. 149-150. St Michiels-Gestel, 1872.

445 *Zie* Aantekening 444 *(BIOGRAPHIE NATIONALE,* t. X.), cfr. *Bibliotheca Catholica Neerlandica Impressa 1500-1727,* nr 10625. 's-Gravenhage, 1954.

446 De jongste veranderingen in de Nederlands spelling zijn doorgaans niet toegepast, omdat het handschrift toen reeds bijna voltooid was.

447 Bisschoppelijke Goedkeuring van 18 mei 1938; Oprichting der Burgerlijke Rechtspersoonlijkheid 9 oktober 1938 (Staatscourant 7 & 8 oktober 1938, nr 194 (814).

448 HW., dl XI, p. 2172.

449 *Zie* Stichtingsdocumenten, nr 4 en inv. nr. 3.

450 *Tienduizenden pelgrims zullen in de Meimaand weer naar Ommel trekken (OOST-BRABANT,* 1 mei 1952).

FRANCISCAANSE KLUIZENAARS

DOOR P. DR. WILLIBRORD LAMPEN O.F.M.

Sint Franciscus was gewoon zich nu en dan af te zonderen van de wereld, die hij wilde bekeren, om dan in de eenzaamheid te bidden en te vasten. Zo lezen wij in de *Fioretti* I, 7, dat een weldoener hem op zijn verzoek met een bootje bracht naar een eiland in het meer van Perugia, dat door niemand bewoond was en hij nam alleen twee broodjes mee. En tot de vriend, die naar huis terug wou keren, zeide hij, aan niemand te vertellen, dat hij daar op het eiland was om er de Vasten door te brengen en dat ook hij niet moest komen dan alleen op Witte Donderdag! „En zo vertrok hij en Franciscus bleef alleen." De H. Vader maakte er uit takken en bladeren een hutje en daar gaf hij zich over aan het gebed en de beschouwing der hemelse dingen. En daar bleef hij de hele Vasten zonder te eten dan alleen een half broodje.

Sint Clara en Broeder Silvester overtuigden hem nochtans, dat hij niet altijd als kluizenaar moest leven, maar door zijn prediking de wereld bekeren. Hij verenigde dan ook het beschouwende met het werkende leven

Dom H. van Boven O.S.B. merkt daarom terecht op, dat de volgelingen van Franciscus zochten het contemplatieve met het actieve leven overeen te brengen. „Deze afwisseling van beschouwend eremietenleven met het apostolaat," zegt hij, „lijkt een zeer gelukkige en vruchtbare formule voor onze tijd. Ze ligt trouwens in de lijn van de meeste apostolische orden, als men de Dominikanen uitzondert. De Minderbroeders hebben altijd het systeem gehad om beide levens samen te combineren: ook nu tracht hun Franse provincie aan deze tendens weer tegemoet te komen. Andere orden pogen hetzelfde te bereiken door het leven van rondtrekkend apostel te combineren met bepaalde maanden van verblijf in de afzondering. Zo, oorspronkelijk, de Kapucijnen en de Passionisten".[1]
P. Gratien[2] meent, dat het woord „conventuelen" oorspronkelijk in tegenstelling met „kluizenaars" werd gebruikt. Door de bulle

Cum tanquam veri van 5 april 1250 stond Paus Innocentius IV de titel „conventualis" toe aan de kerken van alle residenties, waar een voldoend aantal Minderbroeders zouden zijn om de goddelijke diensten te verrichten en kapittel te houden. Het woord „conventueel" ging over van de woningen op de bewoners, zodat er weldra twee soorten Minderbroeders ontstonden, zij, die in conventen woonden en zij, die in kluizen verbleven. Beurtelings konden de broeders ook in conventen of in eremitages wonen en van deze mogelijkheid is lange tijd gebruik gemaakt.
Wij zullen overeenkomstig het karakter van deze *Bijdragen* hier niet alle of zelfs maar enige Heiligen der Orde vermelden, die korter of langer als kluizenaar geleefd hebben, maar willen aan de hand van het mooie boekje van Ad. Welters, *Kluizenaars in Limburg* (Heerlen 1950), alleen hen aanvoeren, die als kluizenaar tot de eerste of derde Orde behoorden.
De kluizenaars van *Vaesrade* volgden volgens Habets de regel van S. Franciscus, blijkbaar van de Derde Orde. Zij waren meestal twee in getal. Hun kluis stond naast de kapel van Sint Servaas, in 1596 gesticht door Martinus Snijders, schout van Geleen en Amstenrade. Zij verzorgden de kapel, bezochten zieken en gaven onderricht aan de jeugd van Vaesrade. Zij leefden van de giften en gaven der weldoeners, maar namen geen geld aan. De laatste kluizenaar was broeder Michiel Hellerfort, lid der Derde Orde. Hij overleed in 1867, oud 85 jaren. Hij was geboortig van Kapel bij Aubel in België. Van de andere bekende kluizenaars, Willem Thele, Nicolaas Lambert, Joannes Nutten en Br. Benedictus Lisens staat het niet vast, maar kan men wel aannemen, dat zij Tertiarissen waren. In 1855 werd de kluis afgebroken en door de woning van de rector van het rectoraat Vaesrade vervangen.
Of er onder de kluizenaars van de *Schaelsberg* in de gemeente Valkenburg Tertiarissen waren, weet ik niet, maar wel was er een grote vereerder van de H. Antonius van Padua, die zelf ook een tijd lang kluizenaar geweest was in Monte Paolo. Die kluis van Schaelsberg lag in de parochie van Schin-op-Geul bij de Sint Antoniuskapel. In het Reglement, door bisschop Reginaldus van Roermond in 1692 goedgekeurd, staat het woord „Padua" bij de naam van Antonius, anders zou men natuurlijk aan de heilige

Antonius de Eremijt denken. Arnoldus Maesen, die zich noemt „Eremijt van Sint Antonius Kapel op den Schaelsberg", verlangt bij testament in die kapel begraven te worden. Hij legateert aan dezelfde kapel 300 gulden voor vijf leesmissen, voorts op de feestdag van de H. Antonius van Padua een plechtige Hoogmis met preek en bovendien eenzelfde op dinsdag na het feest. Arnold overleed 13 maart 1764. Dat hij Tertiaris was, zou ik willen opmaken uit het woord „frater", dat op zijn graftombe voorkomt. Wat er niet bijstaat, is dat hij tweemaal slachtoffer van de bokkenrijders is geweest. Zelfs de schoenen en de leren broek van de kluizenaar werden toen meegenomen.

Na het vertrek van Henri de Lidt, die in begin 1779 compagnon werd van Arnold, doch het niet met hem kon vinden en einde van hetzelfde jaar vertrok, kwam Broeder Petrus Haenen, die Broeder was bij de Minderbroeders van Maastricht, zijn geboorteplaats. Hij overleed in de kluis 25 april 1816, oud 65 jaar.

Sedert 19 maart 1831 werd de kluis bewoond door Joannes Willem Smitsmans, die 13 april 1832 in de O. L. Vrouwekerk van Maastricht zijn professie deed in de Derde Orde van de H. Franciscus. Aldus vermeldt zijn bidprentje, uitgegeven na zijn dood op 23 juni 1871.

23 maart 1856 werd te Maastricht als Tertiaris gekleed en 13 april 1857 in het Minderbroedersklooster geprofest Joannes Hendricus Weerts, geboren te Berg en Terblijt 25 november 1827. Volgens de *Sint Servatiusklok* van 23 maart 1889 was hij „een eenvoudig, braaf, verstorven man, maar wakker toch naar lijf en ziel. Geen gemakzucht of lichamelijke gebreken dreven hem naar de pij, maar een erkende zeldzame roeping, een ware geest van strenge boetvaardigheid. In zijn enig kamertje met open haard bevonden zich buiten enkele godsdienstige boeken en schilderijtjes niets anders dan een bank, een tafel en een harde en ongemakkelijke eikenhouten leuningstoel. In die stoel sliep de kluizenaar negen en twintig jaar; hij had bed noch strozak, noch enig verzachtend kussentje. Telke middernacht onderbrak hij zijn slaap, stak een kaars op bij het Christusbeeld in de kapel en ging er twee uren bidden; nachtelijke voorbijgangers hadden het bespeurd aan het schijnsel des lichts en hem meermalen in het geheim bespied; hij

zelf verborg zijn gestrengheid. Nooit at hij vlees; nooit heeft hij zich enig maal bereid; in zijn kluis was vork noch pan; daar dronk hij niets dan water, at niets dan brood en dat brood bedelde hij". Hij bedelde ook voor de bevrijding van de slaven. Misschien dat daardoor het gerucht ontstond, dat er in de kluis wel wat te halen was. Er werd dan ook prompt ingebroken en in de lade van zijn arme tafel vond men de schat: een geselroede. In het register van het archief van Schaloen staat aangetekend: „Voornoemde broeder is de 1ste april 1866 als Pauselijk zouaaf vertrokken naar Rome en de twaalfde augustus 1870 wederom op de Schaesberg teruggekeerd, na een afwezigheid van vier jaren, vier maanden en elf dagen. In welke tussentijd, te weten de 12de maart 1869, met permissie uit de Pauselijke dienst gereisd naar het Heilig Land, om Jerusalem en de overige H. Plaatsen te gaan bezoeken en vereren; en na een maand aldaar vertoefd te hebben, te weten van de 29ste maart tot de 29ste april, wederom terug naar Rome, gearriveerd aldaar de 2de mei 1869".

De familie Villers-Masbourg te Valkenburg bewaart nog de twee Pauselijke decoraties, die „de heilige zouaaf" in Rome ontving, de gouden medalje derde klas en het herinneringskruis van 1867. Op een schilderij in het bezit der genoemde familie komt hij voor als zouaaf samen met Graaf de Villers van Schaloen. Joannes Weerts overleed in zijn leunstoel ten gevolge van een longontsteking 18 maart 1889 en werd begraven op het kerkhof van Schin-op-Geul, waar zelfs geen simpel kruisje het graf van „de heilige zouaaf" aanduidt.

De opvolger van Weerts was de Tertiaris Nicolaas Vitalis Laurent. Hij was geboren te Villers-sous-Coutances (Fr.) 22 april 1822. Voor hij de kluis betrok was hij gehuwd geweest en woonde hij al 17 jaar te Margraten, een afgezonderd leven leidend. In Frankrijk was hij onderwijzer geweest; men zegt, dat hij van adel was. Misschien kwam de Graaf van Villers, die de begeving van de kluis had, in Villers met hem in kennis. Na een ziekte van twee maanden, die hij op het kasteel te Schaloen mocht doorbrengen, overleed hij daar op het feest van O. L. V. Geboorte 1889, zoals hij acht dagen tevoren voorzegd had en verlangd. Hij werd begraven op het kerkhof van Oud-Valkenburg.

Als laatste kluizenaar wordt een zekere Broeder Lutgerus genoemd, maar deze verliet de Schaelsberg in 1930. Sindsdien en ook al eerder werd de kluis meer een bezienswaardigheid voor toeristen dan een plaats van gebed, zodat de kerkelijke overheid geen nieuwe kluizenaar meer verlof gaf tot bewoning van deze kluis.
In het boekje van Welters staat een afbeelding van Kluizenaar Weerts. Hij draagt het groot habijt der Orde, maar zonder kap, rechts de rozenkrans en in de linkerhand een zwarte hoed, zoals de clerus die in Limburg draagt. In het koord, dat links afhangt zoals bij de oude Recollecten, ziet men knopen. Sweerts had als Tertiaris recht op deze kleding, hoewel in het algemeen de kluizenaars geen koord mochten dragen om hen van de Minderbroeders te onderscheiden. Daarom mochten zij ook niet barrevoets gaan, doch moesten schoenen en kousen dragen en om het middel een gordel of riem. Weerts had een baard en dat zullen de meeste eremieten wel gehad hebben. Overigens was dit in het bisdom Luik voorschrift, terwijl elders weer andere regels golden. Sweerts droeg meestal een grote stok, die niet alleen als steun diende, maar ook de kwade honden en misschien dieven op een afstand moest houden.
Een andere Tertiaris bewoonde de kluis te *Bemelen*. In een gichtregister van Steyn, door Welters aangevoerd, lezen wij: „Den 7 April 1745 verschijnt voor Notaris Gulielmus Philippus te Houthem den eersamen en discreten broeder Jan van Mulcken, Eremyt geprofest onder de ordre van den H. Vader Franciscus, woonende in de cluys te Bemelen".
Deze eremiet, geboortig van Stein, verkocht aan de echtelieden Matthis Vaessen en Ida Peters drie grote roeden weide, gelegen onder de heerlijkheid Stein. Deze Broeder Jan was weduwnaar, toen hij het kluizenaarsleven begon. De laatste kluizenaar van Bemelen was Engelbert Boeker uit Munster, die 10 juli 1804 overleed.
Over de tragische dood van de Tertiaris Broeder Hendrik Cloots vertelt Jos. Habets in zijn *Geschiedenis van het Bisdom Roermond* (III, 728). De eremiet van Schaelsberg kwam zijn medebroeder in de kluis van Geleen-Krawinkel Broeder Hendrik op een januaridag

van 1868 een bezoek brengen, maar hij vernam van inwoners der buurt, dat de kluis al enige dagen gesloten was. Op aandringen van de bezoeker werd de deur met geweld geopend en daar zag men de arme Broeder, in het habijt van S. Franciscus, dood op de grond liggen. Op het lijk zat de huiskat, die reeds een gedeelte van het hoofd des gestorvenen had afgekloven, terwijl de hond dood op de grond lag aan de voeten van zijn meester, beide waarschijnlijk van honger omgekomen.
Uit de geschiedenis van de kluis te *Geul*, gebouwd in 1476, vermelden wij alleen, dat zij in bezit genomen werd door een Broeder Bouwen, bij welke plechtigheid ook een Minderbroeder, Tilman genaamd, aanwezig was, hetgeen er misschien op wijst, dat Br. Bouwen Tertiaris was.
Te Neer woonde ook een kluizenaar-Tertiaris, geboortig van Maasniel, van wie wij verder niets vonden dan de datum van overlijden: 8 november 1784.
Volgens Baron van Geusau[3] was het klooster *Slavante* (Observanten) te Maastricht oorspronkelijk een kluizenarij, waar zich langzamerhand meer broeders verenigden om samen de Regel van Sint Franciscus te volgen. Paus Callixtus III gaf hun in 1456 het recht te delen in de voorrechten der Mniderbroedersorde. In 1489 liet de bisschop van Luik een klooster met kerk oprichten voor de Observanten. Door verbastering in „Op Slavante" kreeg het klooster de naam Slavante. Met de bewoners van de kluis te Sint-Pieter kregen de Recollecten omstreeks 1680 een conflict, waarover P. Donatus van Adrichem destijds rapporteerde.[4]
Volgens het rekwest van de Minderbroeders bedelden de kluizenaars van Sint Pieter vele dorpen in de buurt af (oneerlijke concurrentie?) en vroegen zelfs aalmoezen van voorbijgaande schippers, zodat zij meer tolbeambten dan kluizenaars leken. De kluizenaar Broeder Nicolaas had tegen het verbod van de Luikse bisschop Ferdinand van Beieren drie of vier gezellen aangenomen. Hij had de pelgrimsstaf opgenomen om in Rome zijn goed recht te verdedigen. Of hij daarin geslaagd is, kan ik niet zeggen.
Een bijzonder soort kluizenaars waren de reclusen of ingemetselden. Zij woonden meestal in een kluis tegen een kerk of klooster gebouwd. Met plechtig ceremonieel werden zij daarin geslo-

ten, de deur van de cel werd toegemetseld, zodat de inwoner alleen door twee kleine vensters nog met de buitenwereld in verbinding stond. Door een raampje ontvingen zij maandelijks de H. Communie, door het andere levensmiddelen.
Mannelijke reclusen zijn mij in ons land niet bekend. Onder de vrouwelijke is de meest beroemde Suster Bertken Jacobs van Utrecht, die in 1457 met toestemming van bisschop David van Bourgondië in een kluis tegen de Buurkerk te Utrecht werd ingemetseld en daar 57 jaar in afzondering en boete heeft geleefd. Zij stierf 87 jaar oud in 1514, kostbare gedichten en werkjes nalatend. Zij behoorde tot de kring der Moderne Devoten.[5]
Te *Maastricht* woonde een recluse bij de Maria-Minorkerk ten Oever, nu S. Josephskerk. Volgens het Jaargetijdenboek van het Bogaardenklooster stierf 6 maart 1526 de recluse Mary van den Berge „van de eerste(?) regel van de H. Franciscus".[6]
Het spreekt van zelf, dat sommige reclusen een andere regel volgden dan die van Sint Franciscus. Zo leefden sinds 1380 buiten de Opperpoort van Roermond enige maagden in kluisjes volgens de regel van de H. Dominicus.[7] De vrome, eerbiedwaardige Tertiaris Elisabeth Strouven te Maastricht meende een tijd lang geroepen te zijn om „ervens in een huysken alleen" te gaan wonen en een beschouwend leven te leiden, maar zij koos tenslotte het actieve leven en werd de onvermoeide moeder der zieken en armen.[8]
De reclusen te 's-Hertogenbosch, Oss en Driel stonden, voor zover wij weten, niet in verbinding met onze Orde, maar met de Predikbroeders. Evenmin is ons wat bekend over De Cloese bij Lochem, oorspronkelijk zoals de naam aangeeft, de woning van een kluizenaar.
Wat de bezigheden der reclusen betreft, hebben wij reeds gezien, dat zij godsdienstles gaven en zelfs de schrijfveer hanteerden, maar zij onderhielden ook de paramenten der aangrenzende kerk en deden de kerkwas, herstelden kleren en breiden kousen voor de armen. Velen kwam tot hen om raad, soms te veel, en voor de weldoeners was er dan een rozenkrans of scapulier of een gevlochten mandje of matje, dat zij gemaakt hadden. Bij het primitieve kaarslicht heeft menige recluse de ogen bedorven.
Elisabeth Strouven verhaalt ons, hoe zij met andere meisjes naar

het huis van een „geestelijke dochter" gingen, „opdat zij ons zou vertellen van de levens der Heiligen en ons zou leren, hoe men God moet dienen". Welters meent, dat verschillende volksdevoties aan die reclusen hun verbreiding of zelfs hun ontstaan danken, maar hij overdrijft misschien, wat het „ontstaan" betreft.

1 *Benedictijns Tijdschrift*, 1958, 7 (Jaargang is niet aangegeven).
2 *Histoire de l'Ordre des Frères Mineurs au XIIIe siècle*, Paris, 1928, 172.
3 *Korte geschiedenis der kloosters te Maastricht, in: Publ. . . . de Limbourg*, 31 (1894) 17.
4 *De Maasgouw*, 1918, 37.
5 J. Snellen, *Een boexken gemaket van Suster Bertken* . . . Utrecht 1924; A. Ampe, *De geschriften van Suster Bertken* in O.G.E., 30 (1956) 281-320.
6 Ad. Welters, 149.
7 Ad. Welters 156. Andere voorbeelden in *Analecta Gijsbert Coeverincx*, Pars II, pag. 71 en 76 sub III.
8 Haar autobiografie werd uitgegeven door P. Olaf Timmers O.F.M. in *Sint Franciscus* 44 (1929) 183 vv tot en met jaargang 49.

EEN MINDERBROEDER GESCHAPEN UIT NIETS!

DOOR BERTILO DE BOER O.F.M.

Men kent het niet onaardige gegeven over de kunstige preekstoel, die voor de oude Haarlemse Sint Bavo of Grote Kerk in 1432 klaargekomen zou zijn, doch waarop eerst in 1461 een niet genoemde Amsterdamse minderbroeder de eerste preek zou gehouden hebben.

Een aardig nieuwtje, maar overigens van zo weinig waarde, dat het overbodig schijnt te zijn, de oorsprong er van na te gaan. Gemakkelijk is men immers geneigd, het zonderlinge verschil in de datum te verwaarlozen als een schrijffout. Dat ik toch naar de oorsprong er van gezocht heb, vindt zijn verklaring voornamelijk hierin, dat de eerste predikant een *Amsterdamse* minderbroeder geweest zou zijn. Immers, over een minderbroedersklooster te Amsterdam bezit men slechts één enkel, geïsoleerd bericht, gedateerd op 1304.[1] Daarna hoort men er niet eerder iets over dan 1462 toen de minderbroeders-observanten te Amsterdam een nieuwe kloosterstichting begonnen.[2] Zou het eigenaardige bericht over de Haarlemse preekstoel dan misschien een eerste schakel zijn tussen 1304 en 1462? Hiermee was mijn nieuwsgierigheid gewekt, terwijl de archiefstudie over de Haarlemse minderbroeders mij in staat stelde, de oorsprong van het vreemde gegeven over de Haarlemse preekstoel tamelijk gemakkelijk na te gaan. Dit onderzoek vernietigde echter volkomen niet alleen mijn hoop, een schakel te vinden tussen 1304 en 1462, maar ook de minderbroeder die de eerste predikant op de Haarlemse preekstoel geweest zou zijn. Laten we maar even de verspreiding van het eigenaardige bericht nagaan, te beginnen met onze tijd.

In ons lijfblad[3] werd het bericht opgediept uit de Kerkgeschiedenis van W. Moll uit de vorige eeuw,[4] waar verder verwezen wordt naar het bekende werk van Van Rijn, *Oudheden van Kennemerland,* uit de 18de eeuw.[5] Kort vóór W. Moll had J. Wolff, in zijn beschrijving van de oude Sint Bavo te Haarlem, verschenen in

1845 het nieuwtje opgenomen, echter zonder vermelding van zijn bron.[6] Een stapje verder komen we met Mathias Grouwels O.F.M.[7] die twee werken van H. F. van Heussen citeert, nl. *Batavia sacra*[8] en *Historia episcopatuum foederati Belgii.*[9] Evenmin als J. Wolff, geeft Van Rijn aan, waaruit hij zijn kennis put. Van Heussen verwijst in *Batavia sacra* (t. II, p. 190, col. 2) naar Th. Schrevelius. Naar Schrevelius verwijst ook handschrift 39 van het Haarlemse stadsarchief.[10] Met Schrevelius zijn we beland aan het jaar 1647, toen hij het Latijnse werk *Harlemum* publiceerde, dat in 1648 in de Nederlandse vertaling verscheen, in 1754 herdrukt. Voorzover mij bekend, is Schrevelius de eerste geweest die het bericht over de Haarlemse preekstoel vermeldde. Schrevelius verzuimt eveneens, zijn bron aan te geven. Over zijn tekst straks meer.

Bij het bestuderen van de Haarlemse Kerkrekeningen (HKR) in het voorjaar van 1957 werd het mij duidelijk, dat in dit handschrift de enige oorsprong van het bewuste nieuwtje gevonden wordt, en bovendien, op welke wijze het nieuwtje onjuist werd doorgegeven. Want wat zeggen de Haarlemse Kerkrekeningen? In het rekenboekje van Palmzondag 1434 tot Palmzondag 1435 (dus niet 1432!) vinden we op blad 12b tot blad 13a een groep rekeningen, verenigd onder de titel: *Van nuwe predicstoel:*

> Item Thomas van die doer te hanghen ende dat slot ende anders
> iiij Philippus scild(en).
>
> Item Jacop, die beeldesnider. . . . (4 regels) . . . . tezamen
> xix Philippus scilden(?)
>
> Item Ot, die smit, van anckers, daer men die stoel meed vast maect — een gulden.
>
> Item Jan Meintsz. van die stoel te setten — een gulden.
>
> Item Dirc Heynenzoen van die trap te maken, ij daghen
> iij gulden.
>
> Item Jacop ende Wouter noch gegeven van den stoel op te preken — ix gulden.[11]

Dus waarschijnlijk in de loop van 1434 - onmogelijk de datum nauwkeuriger te bepalen - werd er in de Sint Bavo een nieuwe preekstoel geplaatst, die kort daarna geïnaugureerd werd door 2

predikanten, met name Jacob en Wouter. Wie deze twee predikanten waren, is niet uit te maken. Het kunnen wereldheren geweest zijn, of Karmelieten, Dominikanen of Johannieters, er kan ook een Utrechtse minderbroeder [12] bij geweest zijn, want Haarlem bezat nog geen kloosterstichting van de minderbroeders, doch de minderbroeders van Utrecht bezochten Haarlem zo nu en dan, om er termijn te houden.

Het is echter wel zeker dat geen van beide genoemde predikanten bedoeld werd in het bericht, het eerst verspreid door Schrevelius. Deze moet wel bedoeld hebben een post uit het rekenboekje van de Haarlemse kerkrekeningen, lopend over het jaar 1461, want daar lezen we:

> Item doe Brugman preecte op die Paesdach, die minrebroeders geschenct IX menglen malevizey ende zoet wijn, enz.[13]

Welnu, Schrevelius heeft deze twee gegevens aaneengekoppeld tot één bericht, zoals blijkt uit zijn Latijns werk,[14] aangevuld door zijn eigen fantazie in dezer voege:

> Et cum aedes sacrae (*Sancti Bavonis Harlemensis*) jam formam haberent & strata jam pavimenta essent, *suggestum concionatorium erectum* sublime & operosum, anno 1432 *(sic)*, nec siletur nomen artificis, Iacobus statuarius cognomento; *in quo primum concionem habuit de Dominica passione minorum fratrum monachus Amstelodamensis gloriosus anno 1461*. (p. 20,1 col.)

Dus er werd in 1432 (lees 1434) een preekstoel opgericht, waarop in 1461 een beroemde minderbroeder de eerste preek hield over het lijden van Onze Heer (Christus). Fantazie van Schrevelius is hierbij, dat die beroemde minderbroeder van 1461 (Brugman!) over het Lijden van Christus preekte, alsook dat dit tevoren nooit gebeurd was, tenminste niet op die preekstoel. De minderbroeder Pieter Wale [15] preekte tot 1444 bijna om de twee jaren te Haarlem over het lijden van Christus, en al kunnen we niet bewijzen dat dit nooit gebeurd is vanaf de preekstoel van de Sint Bavo, wij vragen toch, waaruit Schrevelius besluit dat dit voor het eerst gedaan werd door die beroemde minderbroeder?

De Latijnse tekst is ongelukkig gesteld; op zich laat ze ook een andere vertaling toe, waarin de eerste preek (primam concionem)

slaat op de inauguratie van de preekstoel. En waarachtig, Schrevelius is de eerste geweest om deze kolder-vertaling te leveren. In de Nederlandse vertaling van 1648 lezen we namelijk:

> - en soo haest het ghebouw van de kerck (*van Sint Bavo*) eenigh fatsoen kreegh / en de vloeren nu geleyt waren / soo is daer een predick-stoel omhoogh op-gherecht / vol wercks en kunst / in den jare 1432 (*sic*) / de naem wort oock niet verswegen van de meester / heette Iacob de Beeldesnyder. *Op welcke gestoelte / d'eerste predicatie gedaen heeft* / van 't lijden ons Heeren / een moedighe monick van Amsterdam / uyt het Clooster van de minnebroers / in 't jaer 1461 (blz. 23).[16]

De Latijnse tang-konstruktie rond het werkwoord (*primam concionem* habuit *de Dominica passione*) mag geen moeilijkheid geven. Doch wie gelijke konstruktie in het Nederlands volgt en daarbij bovendien *van 't lijden ons Heeren* tussen schuinstaande streepjes zet, wekt positief de veronderstelling dat *van 't lijden ons Heeren* slechts een onbelangrijke bijstelling is en dat *d'eerste predicatie* betrekking heeft op de ingebruikstelling van de preekstoel, alsof daarop, bijna 30 jaren na de oprichting, voor het eerst gepreekt werd. De zinsnede *van 't lijden ons Heeren* behoort dus direkt bij *d'eerste predicatie* en is geen losse appositie bij *gedaen heeft.*

Van Heussen treft geen blaam, hij doet niets anders dan de Latijnse tekst van Schrevelius overnemen. De eigenlijke schepper van een Amsterdamse minderbroeder is Van Rijn, omdat deze would-be historicus het jaartal 1461 weglaat, zodat alles gebeurd schijnt te zijn in 1432:

> In 't jaer 1432 is'er een hooge en kunstrijke preekstoel gezet: en heeft'er een Minderbroeder van Amsterdam de eerste predikaatzie op het Lijden des Heere gedaan (blz. 6).[17]

De schrijver van handschrift 39 uit het Haarlemse stadsarchief heeft heel aardig zitten puzzelen over de twee jaartallen (1432 en 1461) en komt er toe, een gissinkje te wagen: de preekstoel zou wel in 1532 klaargekomen zijn, want in het jaar 1461 *hadden de franciscaner monniken ... nog geen klooster te Amsterdam.*

De Nederlandse vertaling van Schrevelius en vooral Van Rijn zijn dus de oorzaak er van geweest dat het malle bericht over de Haar-

lemse preekstoel steeds weer opduikt. We kunnen derhalve de imaginaire minderbroeder van 1432 veilig weer terugverwijzen naar het niets.

Toch heeft deze zielige schepping nog een klein staartje, namelijk door de waarderende vermelding van Brugman door Schrevelius. Want dat Schrevelius wist, wie die minderbroeder van 1461 was, is wel zeker. Waarom vermeldt hij dan de naam Brugman niet? Wellicht omdat de stadshistorici van Amsterdam van de eerste helft van de 17de eeuw gebeten waren op Brugman, die ze een *valse dweperige monnik* noemden.[18] Waarom Schrevelius echter Brugman een *beroemde* (monachus Amstelodamensis *gloriosus*) of *een moedighe Monick* noemde, is mij niet duidelijk, aangezien Schrevelius niets meer zegt over de bekende predikant, Jan Brugman O.F.M.

BGPMN = Bijdragen voor de geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden.
HKR = Haarlemse kerkrekeningen.

1 Zie M. Schoengen - P. C. Boeren. Monasticon Batavum. Deel I, 1941, blz. 22, en David de Kok O.F.M., Monasticon Batavum. Supplement, 1942, blz. 17.
2 Zie dezelfde auteurs, resp. 23-25 en 18, alsook Gijsbertus Hesse O.F.M., De minderbroeders te Amsterdam, (1916), blz. 3. (Eerst verschenen in De Tijd als feuilleton.)
3 BGPMN 4. 1952. 283.
4 W. Moll, Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de hervorming. 2e dl. 3e stuk, 1869, blz. 180. Bij de latere Haarlemse stadshistorici, Oosten de Bruyn en C. de Koning, vond ik het bericht niet. F. Allan zal het zeker wel noemen, maar zijn vierdelig werk heb ik niet tot mijn beschikking.
5 H. v(an) R(ijn), Oudheden en gestichten van Kennemerland, enz. Leiden, 1725/26, blz. 6.
6 J. Wolff, Beschrijving der Groote of St. Bavo-kerk te Haarlem, alsmede van het beroemde orgel in dezelve. Met platen. 1846, blz. 140-141.
7 Mathias Grouwels O.F.M., Historia critica sacrae indulgentiae B. Mariae Angelorum, vulgo de Portiuncula, etc. 1726, p. 119.
8 (H. F. van Heussen), Batavia sacra, sive Res gestae apostolicorum virorum, qui fidem Bataviae primi intulerunt, etc. 1754, t.II, p. 290, col. 2.
9 H. F. van H(eussen), Historia episcopatuum foederati Belgii, etc. Antverpiae, 1733, p. 9, col. 2.
10 Hs 39 van het Haarlemse stadsarchief werd in *Haerlem, Jaarboek 1940*, blz. 108-110 besproken door Mej. Dr. G. H. Kurz. De auteur is onbekend. Mogelijk is Pieter Langendijk er de schrijver van. In ieder geval is het zeker van na 1721, want a) op blz. 38 blijkt dat de auteur het werk van Van Heussen kende, nl. Historia episcopatuum, en dat hij wist dat Van Heussen gestorven was. Uitgave en dood vielen beide in 1719. b) Op het bijvoegsel tussen bl. 76 en 77 zegt de auteur: „Mits mij zoo ter hand komt het boekje *desolata Batavia dominicana* door pater B. de Jonghe (OP) in het iaar 1717 uitgegeven, enz." c) De auteur gebruikt zeer dikwijls het werk van H. van Rijn, Oudheden en gestichten van Kennemerland, in de 8°-uitgave van 1721, bijv.: bl. 32b, 37a, 42b, 54b, 55a, 59b et passim. Zie ook B. de Boer O.F.M., Het Heiligland te Haarlem, in BGPMN 5. 1954. blz. 357, n. 9.
11 HKR 1434-35, bl. 12b-13a. - De bewuste passage werd reeds gepubliceerd door J. J. Graaf in Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem 4. 1876.

blz. 99. Daaruit blijkt, dunkt mij, dat Graaf het bericht van Schrevelius niet kende.

[12] In HKR 1485-86, bl. 51b en 1487-88, bl. 40b wordt inderdaad een *broer Wouter* genoemd, een termijnganger van de Utrechtse minderbroeders, maar dan zijn we alweer ruim 40 jaren verder. Zie B. de Boer O.F.M., Observanten en gaudenten te Haarlem, in BGPMN 9. 1957. 265 en 266.

[13] Reeds gepubliceerd in mijn artikel over de observanten en gaudenten te Haarlem, in BGPMN 9. 1957. 250-251.

[14] Theodorus Schrevelius, Harlemum, sive urbis Harlemensis incunabula, etc. Lugduni Batavorum, Sev. Matthaei, 1647, p. 20, col. 1.

[15] B. de Boer O.F.M., Observanten en gaudenten te Haarlem, in BGPMN 9. 1957. 243-246.

[16] Theod. Schrevelius, Harlemias, of, om beter te seggen, De eerste sttichtinghe der stad Haerlem, enz. t'Haerlem, Thomas Fonteyn, 1648, blz. 23. - Of de herdruk van 1754: Harlemias, of Eerste stichting der stad Haarlem, enz. Te Haarlem, Joannes Marshoorn, 1754, blz. 22.

[17] H. v(an) R(ijn), Oudheden en gestichten van Kennemerland, enz. Leiden, 1725/26, blz. 6.

[18] Zie F. A. H. van den Hombergh, Vijf eeuwen verering en verguizing van Jan Brugman, in BGPMN 9. 1957. 333. - Gijsbertus Hesse O.F.M. haalt de volgende passus aan van een gelijktijdige(?) auteur: Brugman was „een woelig hersenbekken en bedrieger", die „hardt van voorhoofd, stijf van kaaken en gladt van tong zijnde, de goede Gemeente krachtig wist te beleesen." Zie G. Hesse O.F.M. De minderbroeders te Amsterdam, (1916), blz. 3-4, of in Neerlandia Seraphica 11. 1937. blz. 298. (In Neerl. Seraph. 12-13. 1937-38 werd het boekje van pater Gijsbertus Hesse herdrukt, echter zonder de 3 eerste bladzijden).

TWEE STICHTINGEN VAN TERTIARISSEN TE SLUIS

DOOR P. DRS. ALBERTUS FICK O.F.M.

In het pas verschenen deel van de Resolutiën der Staten-generaal en wel het dertiende, lopend over de jaren 1604-1606, dat na jaren consciëntieuze voorbereiding door Mej. H. H. P. Rijperman op voorbeeldige wijze is uitgegeven, staan enkele gegevens, die voor onze Bijdragen van belang zijn. De verovering van de belangrijke havenstad Sluis door de Staatse troepen in de augustusmaand van 1604 is wel de belangrijkste gebeurtenis van dat oorlogsjaar. Bij de overgave werd overeengekomen, dat „alle Geestelijcke persoonen met haer kerckelijcke gereetschappen, haer goederen en huysraet zouden vertrekken".[1] Hoewel van Meteren geen uitzondering op deze regel vermeldt, vinden we toch een clausule bij Krueger „dat de Religieusen van het Magdalena-klooster als van den gasthuize zouden vermogen te blijven wonen in haarluiden kloosters of konvent".[2] Deze kerkhistoricus heeft dit gegeven van Van de Aa; waar deze 't vandaan heeft, heb ik niet gevonden; [3] in elk geval blijkt dat de feitelijke situatie na de capitulatie der stad in 1604 met de bepalingen van het door van Meteren gepubliceerde verdrag, noch met de clausule die Krueger vermeldt, overeenkwam.

In deze clausule is er sprake van twee soorten religieuzen n.l. van het Gasthuis en van het Sint-Magdalenaklooster.

HET GASTHUISCONVENT

Hier werkten de z.g. *Grauwzusters*, die door Mich. Schoengen in het Monasticon Batavum[4] en door Pater David de Kok in het Supplement daarop[5], vermeld worden.

In de vijftiende eeuw was er reeds een stichting van de Grauwzusters in Sluis, door Henri Lemaître in zijn boeiend artikel in Archivum Franciscanum Historicum IV[6] *Soeurs Grises Hospitalières* genoemd. Deze grauwe Gasthuiszusters waren reguliere Derdeordelingen van Sint Franciscus. Zij brachten reeds in de 15e eeuw de idealen van een Sint Vincentius à Paulo in praktijk. Zij hadden

als hun voornaamste doelstelling: de verzorging der zieken zowel in de hospitalen als thuis. Zonder iets er voor te vragen, louter uit liefde tot God en tot de naaste, moesten zij zich aan dit liefdewerk wijden en daarbij hun plichten als kloosterlingen niet verwaarlozen. Wanneer de ziekenverpleging dit eiste, mochten zij zelfs met hun tweeën in particuliere huizen waken en aldaar ook iets gebruiken. Op het tegenwoordige Nederlandse grondgebied hadden zij slechts één nederzetting en wel te Sluis. Willem van Namen had dit gasthuis al vóór 1418 gesticht. Isabella van Portugal, hertogin van Bourgondië had het aanzienlijk uitgebreid.[7]

We weten dat het gasthuis aan Maria gewijd was, n.l. uit een bulle van Paus Paulus II van 12 september 1465 die onder de gasthuizen van de „Sorores Tertii Ordinis Hospitalis" ook noemt dat *„beatae Mariae de Slusius"*.[8] Lemaître spreekt van *Maison Notre Dame*[9] en ook Krueger van *„Stede- of Mariagasthuis"*.[10] Krueger zegt er bij: „Het werd in de 15de eeuw door Nonnen bewoond, die er eene kerk hadden en de zieken verpleegden, en wier hoofd zich „religieuse en moeder van den convente en klooster van den Gasthuize" noemde".[11] Ik stel me voor dat het klooster door een gang met het gasthuis verbonden was. Deze zusters woonden in de parochie van O. L. Vrouwe, die volgens Beekman[12] de oudste was van Sluis (daarnaast was (en is) er een parochiekerk van St. Jan de Doper).

Dit Mariagasthuis in de Kapelstraat, bediend door de Grauwzusters, had terecht een grote vermaardheid en kende een behoorlijke bloei. Maar na 1570 braken donkere dagen aan. Volgens Schoengen zou het in 1580 door de zusters verlaten zijn,[13] maar Krueger bewijst al dat het reeds in september 1578, het jaar waarin ook de Observanten het beroemde door Joannes van Capistrano gestichte klooster in ballingschap moest vertrekken,[14] door de zusters ontruimd moest worden.

Over dit jaar geeft Krueger interessante bijzonderheden: In Sluis werd op 22 september 1578 het volgende bekend gemaakt: „voorts zoo last men al degenen die eenige goederen, hoedanige die zijn, gekocht hebben of in hunne bewaring genomen, of helpen uitvoeren of dragen, toebehoorende *het gasthuis of deszelfs klooster,* dat die daarvan kennis zullen komen geven aan mijne Heeren van

de wet, op peine van gestraft te worden als dieven en onthouders van de goederen den armen toekomende".[15] Duidelijk blijkt, dat in Sluis, dat door Rogier „een centrum van Calvinistische conspiratie"[16] genoemd wordt, streng opgetreden werd tegen diegenen die eigendommen van de zusters in bewaring hadden genomen of gekocht hadden om ze te redden van de algehele confiscatie door de „heeren van de Wet".

Joxijne Rijck moeder van het Gasthuis kreeg met ingang van september 1578 een jaargeld, maar stierf al in februari 1579. *Catherijne van der Haghe,* sinds meer dan 16 jaar de mede-overste, kreeg op haar verzoek ook een lijfrente.[17] Meer bijzonderheden geeft Krueger niet, vandaar dat Schoengen meende, dat de zusters rond 1580 voorgoed het klooster (en het gasthuis) verlaten hadden.[18]

Maar evenals de Minderbroeders[19] kwamen na de verovering van Sluis door Parma in augustus 1587 de Grauwzusters naar hun gasthuis terug.

De Grauwzusters waren gelukkiger dan de Observanten, want zij konden hun oud klooster betrekken, de Paters echter vonden een ruïne: in 1579 had men hun klooster voor het grootste deel gesloopt. Gelukkig kregen de Minderbroeders een woning van *Jan Breijdel,* zodat de zusters de zieleleiding der Paters niet hoefden te ontberen.

In 1604 vlak vóór Ostende in de handen van Spinola viel, werd Sluis door Prins Maurits genomen. De Prins kon terecht een herdenkingsmunt laten slaan: *Jehovah plus dedit, quam amisimus*"[20] want Sluis was een uiterst belangrijke vesting. Nu kwam er weer een zware tijd voor de katholieken van Sluis. De Minderbroeders werden nu voorgoed verdreven. Volgens de tekst die Krueger aanhaalde, mochten de Grauwzusters en de Zusters van het Sint-Magdalenaklooster in hun kloosters blijven wonen, doch dit is niet het geval, zoals we uit de bovengenoemde uitgave van de Resolutiën vernemen. Mej. Rijperman vermeldt n.l. in een noot - door sterke bezuiniging gedwongen moest zij veel in noten verwerken, waarvan ze de tekst graag in extenso of in regest had afgedrukt - dat in het jaar 1605 aan *Neelken Caron, moeder, Betgen van der Wee en Jacommijnken van de Vucht,* religieuzen van het

Gasthuis en aan *Joosyntgen Blocx*, religieuze van de „Magdaleenen" te Sluis, *f* 200 per jaar werd toegekend voor huishuur voor de tijd, dat hun „huysingen" in beslag waren genomen (3 mei post prandium).[21]

Hetgeen dus voor Joxijne Rijck en Cath. van der Haghe gebeurd was in 1578, geschiedde nu ook voor drie andere religieuzen van het convent der Gasthuiszusters, die tezamen met een zuster van Sinte-Magdaleenen een woning betrokken, waarvan de regering de huur betaalde als schadevergoeding voor de onteigende gebouwen.

Over de naam van deze stichting der Grauwzusters heerst grote verwarring zowel in het Mon. Bat. en zijn supplement als bij Beekman [22]). Deze spreken n.l. van *het klooster van Sinte Catharina op de Zuidkeure.* Maar zoals in het vervolg blijkt, is dit een andere naam van de tweede stichting van Tertiarissen te Sluis n.l. van het Sint Magdalena-convent.

HET SINT MAGDALENACONVENT

Van het tweede tertiarissenconvent te Sluis weten we minder als van de stichting der Grauwzusters. *Het Penitenten- of Magdalenaklooster* „besloeg met kerk en school eene groote uitgestrektheid gronds" zegt Krueger.[23] Opvallend het woord school hier te vinden, we mogen dus niet, zoals in Zelandia Illustrata [24] gebeurt, dit klooster identificeren met de stichting van de Grauwe Gasthuiszusters. Schoengen en Beekman doen dit dan ook niet. Een belangrijk bericht hierover geeft Krueger: [25] Den 9 febr. 1572 werd aan *Tanneken van der Woude*, „moeder van den convente van *Sint Catherijne, gezeijt de Magdaleene*" verlof gegeven een kapelletje af te breken. Volgens deze tekst heette het Penitentenklooster in de volksmond, *Sinte Magdaleene*, maar was het eigenlijk toegewijd aan *Sint Catharina,* een passender patrones voor een stichting waarin onderwijs gegeven wordt, dan Sint Magdalena. Het klooster had eerst op de Zuidkeure gelegen en droeg van ouds de naam *Sint Catherine,* 't was echter in de 15e eeuw naar een andere plaats verhuisd.[26] De naam Magdalene komt nu nog voor in Sluis en duidt de wijk aan, waar het klooster gelegen heeft. Catharina is

dus niet de patrones van het Gasthuisconvent.
Deze reguliere tertiarissen zullen ook wel rond 1580 hun klooster hebben moeten verlaten, maar dan zijn ook zij na de herovering van Sluis door Parma in 1587 weer spoedig teruggekeerd.
De vreugde was, helaas, van korte duur, want ook voor hen betekende de val van Sluis het einde van hun verblijf in Sinte-Magdaleenen. We weten dit nu met zekerheid - ondanks het anders-luidende bericht bij Krueger - uit een rekening, die Mej. Rijperman in haar uitgave van de Resolutiën vermeldt. Daar staat dat op 31 mei 1606 aan *Jacob Drabbe,* burger te Sluis, de jaarlijkse huur van het klooster „Sinte Magdaleenen" aldaar, dat hem toebehoorde en „by het lant" gebruikt werd, uitgekeerd werd.[27] Het klooster was tot 1604 door de zusters gehuurd. De eigenaar, Jacob Drabbe, is wellicht dezelfde als de gelijknamige persoon, die op 24 sept. 1604 gecommitteerd werd tot licentmeester als er te Sluis een „comptoir" zou worden opgericht.[28] De vader van deze Jacob Drabbe was oud-burgemeester van de stad en mogelijk ook Jacob geheten. Daarom is het wellicht niet te gewaagd te zeggen, dat deze oud-burgemeester de eigenaar van het klooster was. Dit gebouw werd nu gevorderd en waarschijnlijk als kazerne gebruikt. Men achtte zich verplicht de bezitter ervan huur te betalen. Waar de zusters gebleven zijn, weten we niet, slechts één ervan wordt genoemd n.l. *Joosyntgen Blocx,* die vergoeding kreeg in de vorm van huur voor de nieuwe woning, die zij tezamen met drie Grauwzusters had betrokken. Het is mogelijk dat zij nog de enige overlevende zuster van het convent was, maar veel waarschijnlijker lijkt 't te veronderstellen, dat zij alleen in de stad heeft willen blijven.
We hoeven niet aanstonds te veronderstellen, dat deze vier zusters in strijd met de kerkelijke overheid in Sluis achterbleven. Wel vraagt men zich af, hoe zij een religieus leven konden blijven leiden, nu alle priesters verdreven waren. Konden zij nu en dan over de grens de sacramenten ontvangen? Kon nu en dan een priester daar doordringen? Het laatste is zeer onwaarschijnlijk, het toezicht was te streng. Toch hebben de zusters gepoogd hun religieuze levenswijze voort te zetten. De formulering „religieuzen" in 1605 wijst er op, dat ze niet als apostaten beschouwd werden,

zoals wel duidelijk is bij de twee te Keulen uit de orde ontvluchte Minderbroeders, *Franciscus Vallerius* of *Villerius* en zijn metgezel *Adolf*, die asyl en ondersteuning kregen en in Leiden onderdak vonden.[29]

Veel weten we nog niet van deze twee stichtingen van de reguliere Derde Orde te Sluis, maar iets wijzer zijn we toch wel geworden.

1 Emm. van Meteren, *Historie der Nederlanden ende haerder naburen, oorlogen en geschiedenissen tot de jare 1612,* Adam 1663, fol. 477 r.

2 J. B. Krueger, *Geschiedenis van het bisdom van Breda,* Roosendaal 1872-1878, deel IV p. 590-591.

3 A. J. van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden,* deel X, Gorinchem 1847, p. 467.

4 Mich. Schoengen, *Monasticon Batavum,* Deel I, *De Franciscaansche Orden.* Verh. Ned. Akad. van wet., afd. letterk. Nw. Reeks XLV, A'dam 1941 p. 176.

5 Pater David de Kok O.F.M., *Monasticon Batavum, Deel 1, Supplement.* Verh. Ned. Akad. van Wet., afd. Letterkunde, Nw. Reeks XLV, A'dam 1942, p. 143.

6 Henri Lemaître, *Statuts des Religieuses du Tiers Ordre Franciscain, dites Soeurs Grises Hospitalières (1483).* Arch. Franc. Hist. IV (1911) p. 713-731. Hierbij ook, Jerôme Goyens O.F.M., *Chapitres des Soeurs Grises Hospitalières en Flandre 1483-1528,* Arch. Franc. Hist. XIV (1921) p. 199-208. De statuten, die Henri Lemaître liet afdrukken, waren samgesteld op een kapittel te Brugelette-Wysbeke in augustus 1483, waarbij ook de moeder van de Grauwzusters van Sluis, *Catharina Delmotte,* aanwezig was (aldaar p. 202).

7 Lemaître, *Statuts* p. 717.

8 Lucas Wadding, *Annales Minorum,* T. XIII (1457-1471), Quaracchi 1932, p. 638-641, hier p. 639.

9 Lemaître, *Statuts* p. 717.

10 Krueger IV p. 602.

11 Krueger IV p. 602.

12 *Geschiedkundige Atlas van Nederland, de kerkelijke indeeling rond 1550,* deel III, *Het Bisdom Doornik* door A. A. Beekman, Den Haag 1923, p. 106.

13 *Mon. Bat.* p. 176.

14 Anonymus (P. Silverius Breidfeldt O.F.M.) *Pater Franciscus Penneman, gardiaan te Sluis* (± 1575) in *Sint Antonius* jg. 8, p. 210 noot 2.

16 L. J. Rogier, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw,* A'dam 1946, deel I, p. 414.

15 Krueger IV p. 602-603.

17 Krueger IV p. 603 noot a.

18 *Mon. Bat.* p. 176.

19 Aldus de mededeling van de genoemde anonymus in Sint Antonius jg. 8 p. 268. In een noot verklaart hij, dat hij dit gevonden heeft in een handschrift te Weert. Schoengen haalt deze artikelenreeks wel aan, maar heeft ze niet benut, hij zegt dat de Minderbroeders in 1587 weer in hun oude klooster konden intrekken (Mon. Bat. p. 176).

20 *Groot Algemeen Historisch, Geographisch, Genealogisch en Oordeelkundig Woordenboek,* A'dam 1732, deel IX, onder het woord, Sluis.

21 *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609,* deel XIII (1604-1606) bewerkt door Mej. H. H. P. Rijperman, Rijksgeschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 101, p. 485 noot 8.

22 Gesch. Atlas III p. 106.

23 Krueger IV p. 594.

24 M. F. Lantsheer en F. Nagtglas, *Zelandia Illustrata.* Middelburg 1879-88 deel II, p. 480.

25 Krueger IV p. 590.

26 Krueger IV p. 590.

27 Resolutiën p. 796 noot 3.

28 Resolutiën nummer 136, p. 185.

29 Resolutiën p. 114, 228 en 516.

MOEILIJKHEDEN OM DE DERDE ORDE IN 1859

DOOR P. CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M.

Op 10 februari 1859 richtte Mgr. J. Zwijsen tot zijn clerus het volgende schrijven omtrent de vrouwelijke Tertiarissen:

Proposito in S.C.C. Mazariens. 10 Maji 1727 dubio, quaenam sint conditiones requisitae, ut Regulares, habentes facultatem dandi habitum suae religionis mulieribus non collegialiter viventibus, dictum habitum dare possint, et an examen dictarum facultatum pertineat ad Episcopum?

Propositum est: Examen facultatum concedendi habitum pertinere ad Sedem Apostolicam, examen conditionum quoad mulieres vestiendas et licentiam vestiendi, pertinere ad Ordinarium, et conditiones vestiendarum esse expressas in decretis generalibus alias editis et haec decreta omnino servanda.

Hujusmodi decreta praescribunt nonnisi foeminas probatae vitae, bonis moribus praeditas, ac in aetate 40 saltem annorum constitutas admittendas, quae de propriis habeant, unde sufficienter vivere possint, et non cum aliis viris, quam consanguineis vel affinibus in primo tantum gradu sibi conjunctis cohabitent, et ab Ordinarii loci licentia prius impetrata, qui non aliter eam concedat, nisi de praedictis praevio examine diligenter sibi constiterit.

Non sunt exemptae a jurisdictione Episcopi, neque etiam a jurisdictione Parochi, et habendae sunt non tamquam religiosae sed tamquam piae parochianae.

Omnes in admittendis tertariis mulieribus ad habitum praecitatis decretis sese conforment, nisi valeant probare se in iis non esse obstrictos.

Uiteraard hebben de Minderbroeders zich over dit rondschrijven verwonderd.

Om de kwestie op te lossen wendde zich de Provinciaal Pater Joannes Dominicus de Bruin tot Pater Bernardus van Loo, procurator generalis te Rome, eertijds visitator apostolicus van de

Nederlandse Provincie. Deze schreef als antwoord de volgende brief:

Rome, 29 maart 1859.

Zeereerw. Pater Provinciaal,

Door dezen laat ik UHEerw. weten, dat ik heden aan het Definitorium generaal, onder de Praesidentia van den Rmus P. Generaal wettiglijk vereenigd, de twee volgende vragen heb voorgesteld, welke volgens de circulaire van Monseigneur Zwijsen van den 10 Februarij 1859 dienen opgelost te worden door de religieuzen van onze Orde, welke zonder bijzondere permissie van den Bisschop het habijt van de 3de Orde geven aan vrouwspersonen, welke al de hoedanigheden niet hebben, door het decreet van 1727 10a Maji vereischt.

1a Quaest. De quibus mulieribus tertiariis intelligenda sunt decreta apostolica, quibus memoratae conditiones quoad vestitionem praescribuntur?

2e Quaest. An illa decreta applicanda sunt mulieribus, quae tertio Ordini adscribuntur in Hollandia, ubi nonnisi parvum scapulare et chordam sub vestibus gestant et votuum castitatis vi professionis non emittunt?

Responsum fuit a Rmo Definitorio ad 1am:

De his mulieribus tertiariis, quae habitum Ordinis Religiosi *exterius* portant et votuum perpetuae virginitatis aut vidualis castitatis emittunt.

Ad 2am: Negative. Nam ut recte advertit Cl. Kerckhove (Comment. in Statuta generalia cap. VII § 25), in his partibus (Belgii scilicet et Hollandiae) nullae tales tertiariae reperiuntur, (quae scilicet juxta decretum Concilii Lateranensis V et Constitutiones Leonis X *Dudum* et *Nuper in Sacra Lateranensi Concilio* expresso voto castitatis *sub habitu Ordinis* vitam traducunt in saeculo) sed in (in Hollandia) omnest nisi collegialiter vivant et tria vota essentialia emittant, censentur mere saeculares, Ordinariis et juribus parochialibus ac legibus civilibus subjectae sive castitatem voveant sive non.

Om verder allen twijfel weg te nemen, is het genoeg de resolutie te lezen der Congregatie Reg. et Episcop, welke aangehaald wordt

door Ferraris verbo *Tertiarii* n. 51, welke is als volgt:
An liceat regularibus Observantiae admittere Tertiarias ad habituam sine votis irrequisito Ordinario, et an illarum admissio facta irrequisito Episcopo subtineatur in casu?
S. Congregatio respondit: Affirmative, absque tamen ulla exemptione.
Verder het Definitorium belast mij kenbaar te maken, dat in gansch Italië en in Rome de Tertiarissen gekleed worden zonder kennis van den Bisschop, ja het manueel te Rome gedrukt en goedgekeurd, bepaalt, dat volgens de Constitutien der Orde niemand van den 3den Regel mag professen, vooraleer zij 16 jaren oud zijn, waaruit nog eens blijkt, dat er van onze Tertiarissen gene questie is in die decreten.

Hopende enz.

(was get.) fr. Bernardus van Loo
Proc. Gen.

N.B. Deze tekst is ontleend aan Register 1844 van de Derde Orde te Venray, waarbij fr. Dominicus, Director Tertiariorum getuigt, dat het origineel bewaard wordt in het archief van de Provincie. Als gewoonlijk wijkt het afschrift in schrijfwijze hier en daar af van de oorspronkelijke tekst. Een zinsnede echter ontbreekt geheel. Voor: Om allen twijfel weg te nemen, moet tussengevoegd worden: Het Definitorium Generaal heeft mij belast aan zijn Hoogwaardigheid Mgr. Zwijsen te schrijven en hem te bidden van aan Zijne Geestelijkheid de noodige inlichtingen te willen geven over den zin van de antwoord der Congregatie in zijne circulaire aangehaald. Uwe Hoog-Eerwaarde kan reeds gebruik maken van dezen mijnen brief: en om allen twijfel enz.

PATER BERNARDINUS KLUMPER O.F.M.

ZIJN NAGELATEN NEDERLANDSE GESCHRIFTEN

DOOR P. BERTILO DE BOER O.F.M.

Pater Bernardinus Klumper werd op 3 oktober 1882 te Maastricht ingekleed in de Minderbroedersorde en het volgende jaar op 4 oktober 1883 deed hij zijn eenvoudige geloften. In het begin van 1884 werd hij met pater Dorotheus Cornelisse O.F.M. († 1940) door de provinciaal, pater Joannes Trix O.F.M († 1897), naar Rome gezonden om daar filosofie en theologie te studeren. Daar

deed hij de plechtige geloften op 4 oktober 1886 en ontving hij de priesterwijding op 22 september 1888; daar ook doktoreerde hij *summa cum laude* in de theologie op 13 juli 1889. Spoedig hierna keerde hij terug naar Nederland, waar hij op 13 augustus 1889 benoemd werd als leraar aan het gymnasium te Venray en als lector en instructor (= magister clericorum) van de fraters aldaar. In

deze hoedanigheden bezocht hij op 21 juni 1890 Tienray tijdens het 450-jarig jubilé van het heiligdom, genaamd Klein-Lourdes, met de studenten van het gymnasium, met 18 fraters en met pater Pacificus Pieters O.F.M., toentertijd gardiaan te Venray, alsmede met pater Dorotheus Cornelisse O.F.M., die toen ook lector te Venray was.[1] Op 20 september 1892 riep de provinciaal, pater Anselmus Ebben O.F.M. († 4 jan. 1893), hem naar Weert, waar pater Bernardinus behalve lector en instructor bovendien *secretarius ministri provincialis* werd. Op 14 september 1895 werd hij gekozen tot definitor, terwijl in 1898 de generaal, pater Aloysius Lauer O.F.M., hem naar Rome riep.[2] Het was de eerste stap op de weg die hem zou voeren naar het generalaat.

Uit de nederlandse periode van 1889 tot 1898 dateren 5 preken, die bewaard worden in het provinciaal archief der Minderbroeders te Weert. Het zijn alle zondagspreken, gehouden voor gewone kerkgangers in de kloosterkerk of elders te Venray of te Weert. Het zijn geen dokumenten van veel belang, alleen de eerste preek (tenminste in de volgorde, waarin ze nu bewaard worden) bevat enkele aardige provincie-gegevens.

De eerste preek werd gehouden ter ere van de apostel Mathias, zeker niet eerder dan 1892, hoewel het apostelfeest toen viel op donderdag 25 februari. De preek werd geschreven op kladpapier en beslaat 5 ½ kantjes met nog een reepje papier, waarop het schema van de preek werd aangegeven. Achter het eerste blaadje vinden we 2 algebra-sommen, gemaakt door M. J. C. Scheffer, de latere pater Gratianus († 1955), in de omgang genoemd Scheffertje. Boven de sommen vinden we links de letters A M D G, en rechts J M J F M. De laatste M zal wel een afkorting zijn van Martinus, zijn eerste doopnaam. Die keer had hij een slechte beurt gemaakt, want naast de eerste som vinden we ¼, en naast de tweede som een nul. De vrome spreuken boven zijn huiswerk hadden dus weinig gebaat!

De tweede bladzij van de preek werd geschreven op de achterkant van een velletje briefpapier, waarop gedrukt staat *GYMNASIUM van VENRAAI, Venraai, den* *189—*. Ook hier vinden we 2 algebra-sommen, gemaakt door Leo Haanraets, wellicht een broer van pater Bentivolius Haanraets O.F.M. († 1956),

wiens doopnamen Gerardus Antonius waren. Leo had meer sukses dan Scheffertje, want zijn noten waren $1^1/_2$ en $^3/_4$.
Op de achterzij van de derde bladzij vinden we weer twee algebrasommen, gemaakt door Fr(ans?) Streefland, de latere pater Severinus († 1925). Ook hij behaalde goede noten, nl. 2 en $^1/_4$.
De vierde en vijfde bladzijden van de preek werden geschreven op de achterkant van twee briefjes van de hand van de heer W. B. H. van Deventer uit Wateringen, die zijn leedwezen uit eerst met de ziekte en vervolgens met de dood van zijn neef, frater Hubertus (van Deventer, overleden 20 jan. 1892), die blijkt gestorven te zijn aan de toenmaals heersende influenza. Alleen het tweede briefje werd gedateerd, nl. op *3 febr. '92.*
Het laatste halve blaadje bevat op de achterkant een wiskundesom, die echter niet ondertekend werd.
Al met al een kleine herinnering aan het werk van pater Bernardinus in 1892, toen hij leraar en magister van de fraters was. De preek zelf is nu juist geen literair kunststukje. Het motto van de preek is *Omnia in gloriam Dei facite. I Cor. X. 31. (Doet alles ter ere van God).* De gewijde spreker begint met te zeggen, dat er weinig bekend is over Sint Mathias. Maar hij zal zich wel geheiligd hebben *door de plichten van zijn apostelambt nauwkeurig te vervullen. Daarom wilde ik U heden in 't kort aantonen, dat ook Gij, B. G., u heilig kunt maken, wanneer gij stipt volbrengt,* enz. De preek staat vol stereotypische gezegden, toenmaals in zwang, zoals *Leent mij hiertoe eenige ogenblikken uwe godvruchtige aandacht;* of deze fraaie zin: *Hierbij zou ik nog kunnen voegen zoo vele heilige en gelukzalige leeken ..., doch ik zou te lang worden (!).* De peroratie wordt ingeleid met: *Welaan dan, beminde Xtenen, ik hoop dat mijn weinige woorden in U het vertrouwen hebben opgewekt, dat er ook (voor) u gelegenheid bestaat om heilig te worden ...,* - wat inderdaad te hopen is.
De tweede preek is slechts een ontwerp, zeer haastig en slordig geschreven, van een feestpredikatie ter ere van Sint Jozef, te houden in de maand maart, wellicht ook in 1892. Het kladje werd geschreven op de achterkant van slechts een blaadje. Op de voorzijde vinden we het slot van een dogmatiek-kompositie over de schepping. Onderaan lezen we de handtekening van *fr. Callistus,*[3]

die echter 5 oktober 1891 naar Weert verhuisd was.
De drie overige preken werden met andere inkt en op ander papier geschreven, geen kladpapier. Het papier werd helemaal beschreven, zelfs zonder margo. Toch waren ze ook bedoeld als zondagspreken, misschien één of twee jaren later te Weert. Hoewel ook hier de kliché's niet ontbreken, zijn er toch lichte aanwijzingen, dat hij loskwam van de klassieke preekstijl van eind 1800. Zo gebruikt hij, minstens de eerste keer, de aanspraak *Beminde broeders*, en laat hij de nadrukkelijke overgangen weg, zoals *Verleen mij uw aandacht*, of *Welaan dan*. Ook is het handschrift hier rustiger, niet gehaast.
Alleen in de eerste van deze drie preken vinden we een aanwijzing, waar de preek geschreven werd. Er ligt nl. een smal reepje papier, voor drie kwart beschreven, waarop we het stempel van de kongregatie *de propaganda fide* ontmoeten. Dit is een kleine aanduiding, dat de preek te Weert gemaakt werd, toen hij immers als sekretaris van de provinciaal zulke officiële stukken in zijn handen kreeg. De andere preken moeten dan ook tijdens zijn Weerter tijd geschreven zijn, omdat ze op gelijk papier en met dezelfde blauwe inkt geschreven werden.
De eerste van deze Weertse preken heeft tot opschrift *Ego sum via, et veritas et vita: nemo vadit ad Patrem nisi per me (Ik ben de weg, de waarheid en het leven*, Joan. XIV, 6). Deze tekst komt alleen voor in het evangelie van het feest van Filippus en Jacobus, dat in 1893 op een maandag viel.
De tweede Weertse preek draagt als motto *Quid timidi estis, modicae fidei? (Kleingeloovigen, waarom vreest gij?* Matth. VIII, 23). Deze tekst behoort tot het evangelie van de vierde zondag na Driekoningen of van de 24ste zondag na Pinksteren.[4]
In de laatste preek wordt de tekst van I Joh., III, 2 verklaard: *Vidimus eum, sicuti est. - Wij zullen Hem zien, zoals Hij is.* Deze tekst wordt in geen enkel misformulier van het missaal gebruikt. Het is ongetwijfeld de beste van de 5 preekjes. Met enkele lichte stijlveranderingen zou deze preek het ook tegenwoordig nog wel doen, al is de verklaring van het *sicuti est* wat te schools.
Uit de Romeinse periode van pater Bernardinus worden in het archief enkele mappen met korrespondentie bewaard, welke ech-

ter nog niet voor publikatie vatbaar zijn. Ook vond ik in het archief een volledig handschrift van een vertaling van een Duits devotieboekje. Het Duitse werkje wordt bij het handschrift bewaard, het is een brochuurtje, geschreven door de bekende pater Hugolin Joseph Storff O.F.M., in die dagen *General-Definitor des Franziskanerordens*. Het werkje verscheen in het begin van 1930, want het werd in de laatste helft van december 1929 goedgekeurd. De titel is: *Die „Kleine Gesellschaft vom hl. Joseph" für sterbende Totsünder und ungetaufte Kinder, damit möglichst alle noch im Tod die heiligmachende Gnade erlangen.* Het telt 64 bladzijden, soms in kleine, soms in grotere letter gedrukt (139 x 95 $^1/_2$ mm, tekstspiegel 110 x 71 mm). Het onderwerp staat in de lange titel genoegzaam aangegeven.
De Nederlandse vertaling door pater Bernardinus werd geschreven op kleine katerntjes briefpapier, aan één kant beschreven, bij elkaar 50 bladen.
Dit handschrift verscheen ook in druk, doch zonder vermelding van de auteur of van de vertaler, terwijl ook niet aangegeven werd waar en door wie het gedrukt of uitgegeven werd.[5]
Waar vertaalde pater Bernardinus dit werkje? Er schijnt geen korrespondentie over gevoerd te zijn, een vluchtig onderzoek in de nagelaten brieven leverde tenminste niets op. Het is niet onmogelijk dat hij het vertaalde gedurende de zomervakantie van 1930 in Nederland, toen hij in Katwijk en in Hoogkruts verschillende weken ziek geweest is. In ieder geval was hij 4 oktober 1930 weer terug in Rome, waar hij spoedig weer ziek werd en ten slotte stierf in de vroege morgen van 6 mei 1931. Pater Hugolinus Storff heeft hem in zijn laatste nacht nog de laatste absolutie gegeven; hij was het ook die de volgende dag de plechtige H. Mis van de uitvaart celebreerde.
Het is wel treffend dat pater Bernardinus Klumper zo kort voor zijn dood een werkje vertaalde, dat helemaal over het doodsuur handelt.
Hiermee hebben wij de gehele Nederlandse nalatenschap (buiten zijn brieven) besproken. Och, zijn kracht lag niet in publiceren; zijn kracht lag in het besturen, stimuleren en kalmeren van medebroeders door zijn rustige en wijze persoonlijkheid.

[1] Zie J. B. H. Maessen en A. van Soest. Pelgrimsboekje van Tienray (Klein Lourdes) in Limburg. 6e druk, 1900, 247 blz. - Dit gebedenboekje bevat verschillende Franciscana die hier gesignaleerd mogen worden. Blz. 26-27 wordt dankbaar het werk van de Minderbroeders voor Klein Lourdes gekommemoreerd. Op blz. 31 en 36 is sprake van p. Adrianus Lambert OFM († 1931), die in Klein Lourdes zijn eerste suksessen behaalde als predikant. Blz. 44 en 45 wordt gesproken over het bezoek van p. Bernardinus te Tienray in 1890. Ten slotte vinden we op blz. 203-205 (zie ook de inhoud, blz. 246) een gebed tot Maria, dat door Merlo Horstius bewerkt werd naar een gebed van pater Franciscus Titelmans OFM († 1537).

[2] (Cunibertus Sloots OFM), P. Bernardinus Klumper †. Oud-Generaal van de Minderbroedersorde (nekrologie), in Neerl. Seraph. 5. 1931. 194-195.

[2a] Hubertus van Deventer, geboren 19 maart 1867 te Leiden, deed zijn eenvoudige geloften op 4 oktober 1890.

[3] Pater Callistus Beckers OFM (†1943). Het gegeven over de verplaatsing volgens een aantekening in het Prov. Archief.

[4] De rubricistische gegevens werden mij welwillend verstrekt door p. Landoaldus Valckx OFM, calendarista en sekretaris van de provincie.

[5] Klein genootschap van den H. Jozef, voor de stervende zondaars en ongedoopte kinderen. Z. pl. uitg. jaar (1930). 48 blz., 139 mm - Het werd aangekondigd in Neerl. Seraph. 5. 1931. 62. Achterin vindt men de goedkeuring van *J. Dankelman. Delphis, 23 Oct. 1930.* Daarom vermoedde ik dat het bij Van der Drift te Delft gedrukt was, maar deze firma schreef mij dat dit niet het geval was. Ook nog een imprimatur van Simon Bennenbroek OFM, die van 17 sept. 1930 tot Kerstmis 1930 Delegatus provincialis was, daar de provinciaal, p. Regalatus Hazebroek OFM. toen naar Java was ter visitatie.

DIRK COELDE VAN MUNSTER

Ongetwijfeld behoort Theodoricus of Dirk van Munster tot de meest bekende schrijvers uit het einde der middeleeuwen.
Over zijn werken heeft P. Servatius Dirks [1] zeer uitvoerig gehandeld en wij zullen aan de door hem gepubliceerde lijst der werken en der verschillende uitgaven op het ogenblik niets toevoegen, doch enige levensbijzonderheden meedelen, geput uit een *Vita Theodorici* van de Kon. Bibl. te Brussel en uitgegeven door P. Patricius Schlager.[2] Deze Vita, door P. Jacobus Polius, chronist van de Natio Germano-Belgica, voor de Bollandisten samengesteld en 24 juni 1654 afgeleverd, staat in Ms. lat., in fol., no. 8917. Polius, een ernstig geschiedvorser en kritisch beoordelaar der bronnen, die in het *Jahrbuch 1907 der sächsischen Franziskanerprovinz* worden besproken, is wat retorisch van stijl, zodat zijn Latijn niet altijd even duidelijk is. Onze bedoeling is, uit deze,*„Chronotaxis Vitae R. P. Theodorici a Monasterio",* zoals Polius zijn werkje noemt, het wezenlijke weer te geven, vooral hetgeen op de Nederlanden betrekking heeft.
Na een inleiding over de stad Munster en het bewind der Wederdopers aldaar, vertelt Polius, dat Dirk daar geboren is, lang voor de tijd van genoemd schrikbewind. Vader Coelde kwam uit Osnabrück, maar werd burger van Munster. Zo is te verklaren, dat Dirk nu eens van Osnabrück, dan weer en meestal „van Munster" genoemd wordt. Een handschrift der Kartuizers van Utrecht, geschreven door Gilbertus, Ord. Cart., getuigt, dat dezelfde Dirk naar beide steden werd genoemd. Hij geeft hem de titel van Zalige en verhaalt, dat een vrome man, Rodolf van Oudewater, door Dirks preken er toe gebracht werd in de Orde der Kartuizers te treden.
Nu kan men opwerpen, zegt Polius, dat de *Catalogus Sanctorum et Beatorum, qui ex ordine seraphico S. Francisci prodierunt,* een werk goedgekeurd door P. Vincent van Aqua, vicarius van het H. Officie

te Milaan, verschenen te Antwerpen in 1625, twee Dirken onderscheidt, van wie de een te Keulen en de ander te Leuven overleed, beiden in geur van heiligheid. Dat een Italiaan Osemburgo schrijft in plaats van Osnabrück zal wel niemand verwonderen. Doch dit tussen haakjes.

Polius antwoordt op bovengenoemde opwerping:

1° Bedoelde *Catalogus* is anonym eerst te Milaan verschenen en daar of althans in Italië samengesteld, waar men met Duitse geschiedenis niet zo op de hoogte was en zoals ieder weet Duitse eigennamen nog al eens verhaspelt. Hierin vallen wij Polius bij. De moeilijkheid blijft echter, dat die *Catalogus* twee plaatsen vermeldt, waar een Theodoricus zou gestorven zijn.

2° Polius voert echter een argumentum ex silentio aan. Aegidius Gelenus, proost van Cranenburg en scholaster aan de kerk van Sint Andreas te Keulen, publiceerde daar in 1645 zijn werk *Sacrarium seu de admiranda sacra et civili magnitudine Coloniae liber.* Hierin nu zwijgt hij over Theodoricus, ofschoon hij, volgens Polius, bij de Minderbroeders te Keulen ijverig nagevorst had aangaande bekende of beroemde mannen. Dit bewijs is niet zo sterk, daar wij niets omtrent deze navorsingen weten. Sterker is het getuigenis der Keulse lectoren, dat in de dodenlijst van hun klooster geen Theodoricus van Munster of van Osnabrück voorkomt, maar wel een Theodoricus de Drolshagen. Het document luidt aldus:

„Infrascripti fatemur et attestamur nos a R. P Balduino Macedone in conventu P. P. Conventualium S. Theologiae lectore audivisse, quod a nobis specialiter rogatus inspexisset vetustos defunctorum libros sui conventus atque in iis reperisset fr. Theodoricum de Drolshagen, sed de industria perquisitum fr. Theodoricum de Monasterio sive Osnabrück minime reperisset. Actum Coloniae die 2. septembris anni 1647. In cuius rei fidem manibus nostris subscripsimus: fr. Thomas Martini S. Th. lector, fr. Wilhelmus Promper, Phil. lector, fr. Bonaventura Goffa, Phil. lector."

Staat het dus wel vast, dat Theodoricus van Munster en Theodoricus van Osnabrück dezelfde persoon is, een andere moeilijkheid voor de biografie van onze Dirk is, dat er meer personen zijn, die Dirk van Munster heten.

Daar is dan eerst Theodoricus van Munster, die op het Concilie

van Constanz was. Deze is het over wie P. Leonardus Helm van de Provincie van Saksen aan Polius schreef, 25 juli 1642: „Ik heb te Oldenzaal (in het klooster Sint Agnes van de Clarissen) verschillende handschriften gevonden van magister Theodoricus van Munster van de orde van Sint Augustinus". Misschien kwam er hier en daar verwarring, omdat onze Dirk ook Augustijn geweest was, voor hij in onze Orde trad, maar daar hij in 1515 is overleden, kon hij moeilijk het Concilie van Constanz in 1414 hebben bijgewoond. Een andere Theodoricus van Munster was hij, die met familienaam Grove heette. Hij was jonger dan onze, was in 1512 Gardiaan te Bielefeld en op het kapittel te Groningen in 1531 Gardiaan van Lippe en Definitor Provincialis gekozen en in 1533 Gardiaan te Zutfen. Na de dood van de Provinciaal Hendrik van Emmerik was hij enige tijd Commissarius Provinciae, na 25 augustus 1525 dus. Dat de familienaam van onze Dirk inderdaad Coelde was, blijkt o.a. uit een brief van Rudolf Lange van 8 maart 1493 gericht aan Dr. Rinck van Keulen, waarin hij zegt zijn werkje over de rozenkrans te hebben samengesteld op aansporing van de godvruchtige Fr. Theodoricus Coelde van Munster.

Te Keulen studeerde Dirk Wijsbegeerte en Godgeleerdheid. Daar trad hij in de orde der Eremieten van S. Augustinus. Door het voorbeeld vooral van P. Henricus Berninck en andere Paters uit het Minderbroedersklooster te Hamm, die in Munster dikwijls kwamen preken, besloot Dirk het kleed van Sint Franciscus te vragen. Wie was die P. Hendrik Berninck? Geboortig van Munster werd hij in 1445 de eerste Gardiaan der Observanten te Leiden, later Gardiaan te Antwerpen. Hij was tegenwoordig bij het kapittel te Haarlem in 1458 als Vicarius Provincialis der Observanten. Zijn laatste levensjaren bracht hij te Hamm door, afgestorven aan de wereld en ijverend voor de strenge observantie van de Regel. Bijna honderd jaar oud, overleed hij te Hamm 12 oktober 1492.[3]

Onder de mannen, die de Observantie verbreidden, noemt Polius Joannes Goes, Lic. S. Th. van Leuven, in 1447 op het kapittel te Gouda tot Vicarius Prov. der Observanten gekozen. Als zodanig woonde hij het kapittel van Mechelen in 1451, van 1454 te Leiden en in 1456 te Gouda bij. Hij overleed vijf dagen later, 12 mei. P. Berninck volgde hem op.[4] Verder vinden we als kopstukken der

Observanten Pater Jan Brugman en Michael van Lier genoemd en ten slotte de stichter van ons klooster te Weert: „Postea Jacobus, Comes Hornanus, Wertaeae fundaverat conventum pro observantibus et se eisdem professione coniunxerat".
Waarschijnlijk trad Dirk bij de Observanten in te Hamm (Westfalen). Vandaar werd hij naar Holland gezonden „ad Batavos, in quibus Goudae, Leidae, Alcmarae, Delphis, Gorcomii, Harlemii et Ambstelodami Franciscani observantes florebant eximie".[5]
Trithemius prijst hem in zijn beroemd werk *De scriptoribus ecclesiasticis*[6] om zijn welsprekendheid en om de vruchtbaarheid van zijn preken voor het volk, waardoor hij de toen in zwang zijnde titel van Praedicator generalis verwierf. De abt van Sponheim had hem persoonlijk gekend en hij beweert, dat er onder de Germanen niemand met hem kon vergeleken worden. De Tabula van het Generaal Kapittel te Rouen in 1516 gehouden en het Necrologium solemne van Keulen bevestigen dit.
Als voorloper van latere volksmissieleiders, die met een menselijk doodshoofd in de hand op de kansel kwamen, trad Dirk van Munster in de Hollandse steden op, waar in 1479 de Hoekse en Kabeljauwse twisten opnieuw waren uitgebroken. Raisse verhaalt, dat de volksredenaar op een wagen door de steden reed, in iedere hand een schedel dragend. Hij toonde die aan het volk en riep uit: „Denkt aan de dood, die zeker is en voor alle stervelingen al is vastgesteld! Hij maakt geen onderscheid tussen de hutten der armen en de paleizen der rijken. Kunt gij aan deze schedels zien, tot welke partij zij behoorden? Legt dus alle toorn en tweedracht af, indien gij zalig wilt worden! Anders kunt ge geen toegang hebben tot de hemel, welks poorten, muren en omtrekken vrede en liefde zijn. De H. Schrift legt hiervan getuigenis af. Dit onzekere leven is een sprookje. Wij moeten zorgen, dat er een mooi slot aan komt." Zo ongeveer was zijn toespraak, die niet zonder goed gevolg bleef.
Eveneens vinden wij bij Raisse het verhaal van Dirks liefdevolle werkzaamheid tijdens de pestepidemie in Brussel in 1488. Daar de priesters gestorven waren, stelde Dirk alleen zich in dienst van de pestlijders, hun de sacramenten toedienend met gevaar van zijn leven. Op de markt had hij een tent opgeslagen en daarin een tafel,

Dirk Coelde te Brussel.

die tot altaar diende, om van daaraf de sacramenten toe te dienen aan hen, die ze wilden ontvangen. Verder reed hij te paard door de stad om de stervenden bij te staan, terwijl hij zelf ongedeerd bleef. In het begin werd hij begeleid door een koster, doch ook deze werd door de pest aangetast en overleed. Toen moest hij alleen rondgaan. Hij bond de lantaarn aan zijn koord, nam in de rechterhand de ciborie en in de linker het belletje. Een schilderij in het klooster te Megen stelt hem in deze houding voor. Gedurende de winter, wanneer door de wind in de tent geen kaars aan kon blijven, mocht

Dirk zijn intrek nemen bij een brouwer op de markt. Ofschoon alle andere brouwerijen besmet werden, bleef de brouwerij van Dirk niet alleen immuun, maar volgens Arnold Raisse werden er zelfs zieken genezen door het drinken van bier uit deze brouwerij. Het klinkt ongelooflijk.

De pest te Brussel duurde twee jaar en maakte, naar men zegt 32000 slachtoffers. Bij het ophouden van de pest maande P. Theodoricus tot dankbaarheid en maakte bekend, dat God hem had geopenbaard, dat van de 32000 pestlijders, aan wie hij de sacramenten had toegediend, slechts twee verloren waren gegaan, een, die geweigerd had te biechten en een ander, die zich aan wanhoop had overgegeven.

In het jaar 1492 trad onze prediker op in Westfalen en Rijnland. De aartsbisschop van Keulen Herman IV, landgraaf van Hessen, wilde in zijn bisdom gaarne een klooster van Observanten hebben, maar wijl de Conventuelen er reeds een in Keulen hadden, vond hij het raadzamer het nieuwe huis in Brühl te vestigen, waar hij een slot bezat. Daarnaast stond vroeger een synagoge, die sinds de Jodenvervolging in 1352 was afgebroken. Op deze plaats werd het nieuwe Observantenklooster gebouwd. Het bleef de lievelingsstichting van bisschop Herman, die hier graag vertoefde om zijn geestelijk leven op peil te houden. Bijzonder prees Herman de vrome Dirk, die op zijn verzoek „Beschouwingen over het lijden van Christus" schreef, die in Antwerpen verschenen onder de titel: *Een corte oefeninge van d'passion ons heeren ihesu cristi.* Het boekje is niet gedateerd en bevat slechts vier bladen.

Dirk schreef het in Brühl, waar hij vicarius was en na de dood van P. Hector Hassels, die er Gardiaan was, Praeses van het convent; de *Annales Brulenses* noemen hem Gardiaan. Volgens de *Constitutiones* van het kapittel van Basel in 1472 had de communiteit het recht na de dood van een Gardiaan een andere te kiezen. Dat dit gebeurd is, weten we niet, maar is waarschijnlijk.

In het kapittel van 1502 te Bergen gehouden werd Theodoricus van Munster tot Gardiaan van het klooster Boetendaal bij Brussel benoemd. In de stad zelf bevond zich, zoals gezegd, een klooster der Conventuelen en volgens de bulle *Nuper attendentes* van 7 april 1501 en de breve van 15 september 1500 beginnende *Ex*

diversis dreigde de Paus, indien de kloostertucht niet zou verbeteren, „opportune providere et eorum domos ipsis expulsis fratribus eiusdem ordinis de observantia tradere". Dit was ook het verlangen van Dirk van Munster en de andere ijveraars der Observantie. Om aan het gevaar van expulsie te ontkomen, besloten de Brusselse Conventuelen zich aan te sluiten bij de Coletanen, een hervorming, die in de Keulse Provincie sinds 1494 een eigen Vicarius had in de persoon van P. Joannes de Ponte. Zij weigerden de Observantie aan te nemen, zodat Theodoricus hier geen succes had.

Meer bereikte hij door de hervorming van het klooster der Zusters van de Derde Orde te Brussel, die hij wist te bewegen de strenge Regel van de H. Clara aan te nemen. Niet alleen aan hen en aan andere kloosterlingen verkondigde hij het woord Gods, maar ondanks zijn Gardianaat preekte hij dikwijls voor het volk van Brussel en omliggende plaatsen, ja zelfs tot Oisterwijk strekte zich zijn ijver uit en hij trachtte het klooster Sint Elisabeth daar tot strengere observantie te brengen, ofschoon het onder de rechtsmacht der Conventuelen stond.

Op het kapittel te Düren, 29 augustus 1508, werd Dirk van Munster tot Gardiaan van Antwerpen gekozen. Daar was reeds in 1449 de Observantie ingevoerd en sinds dien heerste er een goede discipline. Raisse verhaalt uit die tijd, dat de heilige Gardiaan eens van Antwerpen naar Hoogstraten reed en naast hem op de wagen zat een Antwerps meisje in een rode jurk gehuld, waarvoor ze veel zorg had om die niet te laten besmetten door het opspringende slik van de weg. Dirk zei toen tot haar: „Houd maar op, meisje, want dat kleed zult ge niet lang dragen, maar spoedig een ander." Beiden begaven zich naar de professie van een zuster van genoemde Catharina in het klooster der Clarissen Urbanisten. Dirk hield de predikatie en hij maakte zulk een indruk op de jonge dame, die hij begeleid had, dat zij besloot daar in het huis te blijven en zich aan God geheel toe te wijden. Zij berichtte dit aan haar verloofde, die zich dadelijk te paard naar Hoogstraten begaf en Catharina verlangde te spreken. Toen deze aan de tralies verscheen en uitlegde, dat zij besloten had voortaan alleen God te dienen, sprak de jonge man: „Die Heer is groter dan ik". Zo verliet hij het huis en degene, die hij zo had bemind.

Raisse vertelt, dat P. Theodoricus in een preek in hetzelfde klooster de Zusters tot volharding aanspoorde en haar voorspelde, dat zij altijd Gods kinderen zouden zijn, maar „dat zij, ofschoon door God geholpen, nooit tot rijkdom zouden komen." Inderdaad werd het klooster meermalen door Geuzen geplunderd, zodat de Zusters, die het klooster desondanks nooit verlieten, zich maar moeilijk konden onderhouden.

Het Kapittel van 1510 te Kampen gehouden koos voor de tweede maal Willem van Alkmaar tot Vicaris Provinciaal, P. Dirk van Munster tot Gardiaan van Leuven en P. Amandus van Zierikzee tot Lector in de Theologie. In 1511 kleedde hij P. Nicolaus van Montfoort in. Twee jaar later droeg deze zijn eerste H. Mis op.

Dat God hem de kennis van verborgen dingen meedeelde, blijkt uit twee episoden, door Arnold Raisse verhaald. Eens liet hij van de tafel van een rijk man, bij wie hij te gast was, spijzen brengen naar een huis, waarvan iedereen geloofde, dat er een rijke familie woonde. Toen de knecht met het eten terugkwam en zeide, dat in het aangewezen huis een rijk mens woonde, beval Dirk er toch heen te gaan. Tot zijn grote verwondering zag de knecht bij zijn binnenkomen, dat twee kinderen van die vermeende rijke uit een schotel aten gevuld met varkensvoer.

Het tweede voorval speelde zich te Leuven af. Dirk preekte daar in de Sint Pieter, raakte in extase en tot zich zelf gekomen, vroeg hij: „Is hier in de kerk een vrouw zo en zo"? Toen de vrouw opstond en zich aanmeldde, sprak de predikant: „Ga zo spoedig mogelijk naar huis; ge zult uw dienstbode ontmoeten en vraag haar dan, waar ze heen gaat en onderzoek, wat ze in haar voorschoot draagt." De vrouw ging heen en kwam haar dienstbode tegen. Bij nazien van het voorschoot van de dienstbode vond de huisvrouw er een pas geboren kindje, dat de dienstbode in de Dijle had willen verdrinken. Zo redde de Pater het leven van een kind.

Onder de fouten, die de biografen van Dirk maakten, noemt Polius de vergissing van Gonzaga en Raisse, die hem laten ijveren voor de hervorming van de Germania Inferior, maar de oprichting van deze Provincie had eerst plaats 14 jaar na de dood van Dirk, dus in 1529. Een andere vergissing laat Dirk Gardiaan van het klooster in Brussel zijn, doch dit huis ging eerst in 1517 over tot de

Observanten krachtens de Bulle Unionis. Misschien is hier ook verwarring met Theodoricus Grove, die Gardiaan was der Coletanen te Brussel. Wel was onze Dirk in de hoofdstad steeds in aanzien wegens zijn apostolaat aldaar. Er was later een „Mnemosynon" van hem te zien dicht bij de kloosterpoort, een buste gemaakt naar het leven.

Theodoricus stierf 11 december 1515, althans volgens Polius. Gonzaga noemt het jaar 1516. Vanaf de kansel had hij zijn naderende dood aangekondigd, daarna las hij de H. Mis en ging met de communiteit ontbijten. Van tafel opstaande gevoelde hij broeder Dood aankomen. Dirk begaf zich naar zijn cel, knielde neer en tijdens zijn gebed, gaf hij de geest. Zo vonden hem de broeders liggen, de handen nog gevouwen. Hij werd in het koor der kerk begraven en men bracht dit grafschrift aan:

„Hic jacet sepultus venerabilis et devotus P. F. Theodoricus a Monasterio eximius praedicator verbi Dei quondam huius conventus et aliorum guardianus."

In 1618 werden de reliquieën opgegraven en door de overste van het kloosterziekenhuis P. Georgius de Ruyter in een nieuwe kist ingesloten en daarop een afbeelding van P. Theodoricus aangebracht in de geest van de bovenvermelde schilderij. P. Henricus Sedulius, Provinciaal der Germania Inferior, kwam dikwijls in die kapel van het ziekenhuis de H. Mis lezen bij het graf van de vereerde medebroeder. Later werd het gebeente naar de kerk onzer Orde te Sint-Truiden overgebracht. In onze tijd zijn de reliquieën, althans een gedeelte ervan aan onze kerk in Munster geschonken. Bijzonderheden hierover heb ik op het ogenblik niet ter beschikking, maar dat men aan een eventuele zaligverklaring heeft gedacht, is wel zeker.

P. Hieronymus Goyens gaf een kleine biografie van Dirk uit onder de titel: *Un Héros du Vieux Bruxelles, le B. Thierri Coelde* (Malines 1929). In het *Martyrologium Franciscanum* wordt hij op 11 december aldus geprezen: „Lovanii, in Belgio, beati Theodorici Coelde a Monasterio Sacerdotis et Confessoris, concionatoris egregii, qui eruditione, pietate, verbi Dei praedicatione et singulari erga pestifera lue infectos caritatis ardore enituit, cujus corpus Trudonopoli requiescit."

Zoals gezegd, zullen wij ons niet wagen aan een bibliografie van de werken van Theodoricus van Munster. Het is zeer moeilijk onderscheid te maken tussen verschillende titels, die soms hetzelfde boek aanduiden. Trithemius noemt libros *de Passione Domini, Manuale simplicium* en *De exercitio interiori.* Willot voegt er nog een gebedenboek aan toe. In Brussel. K. B. ms. 15030 ligt een tractaat beginnend: *Dit is een hant vol wijsheyden.* Doch wij geven het woord aan de bibliografen.

1 *Histoire littéraire et bibliograpique des Frères Mineurs de l'observance de St François en Belgique et dans les Pays-Bas,* Anvers (1886), 18-24.
2 *In Jahrbuch 1907 der sächsischen Franziskanerprovinz.* p. 15-33.
3 P. Schlager, *Beiträge zur Geschichte der Kolnischen Franziskaner-Ordensprovinz im Mittelalter,* Köln 1904, 154 f. C. Sloots OFM, *De Minderbroeders te Leiden,* Rotterdam 1947, 104 v. Vgl. BGPMN. I 344 v.
4 L. c.
5 Jahrbuch, l. c. 20.
6 Parisiis 1512, fol. 208.

Dr. W. Lampen O.F.M.

In Catalogus No. 230 van een op 4 en 5 maart 1958 bij Jacques Schulman, Keizersgracht 448 te Amsterdam gehouden veiling komen voor de volgende penningen.

No. 1124-1742 (12 aug.) Overlijden Pater Ad. V. Cauwenbergh (te Amsterdam). Type als v. W. Muller (Fred. afb. 153/154). Z. ovaal 59 x 52 mm, gegoten en gegrav., klein gaatje. 75.—
No. 1150-1748 (10 juli) 50 j. feest van de missionaris F(rater) Josephus de Longas pastoor in de R.K. kerk „Het Boompje" te Amsterdam, (d. M. Holtzhey). D. P. R. III 1090; K. P. K. 2893. Vermeil (verg. zilver) 40 mm, geslagen 50.—
No. 1270-1777 (20 maart) Overlijden Pater C. Mettens. Type Fred. afb. 153/154; Tijdschr. 1910 p. 113, 7.
Z. ovaal 56 x 49 mm, gegoten en gegraveerd. 100.—
Pastoor v. d. R. K. Mozes- en Aäronkerk op het Waterlooplein te Amsterdam. Uit onze veiling 23.4.1907 no. 2202.
No. 1333-1791 (22 okt.) Overlijden Petrus Woortman. Type Fred. afb. 153; Tijdschr. 1910 p. 117/118 no. 14.
Z. ovaal 57 x 52 mm, gegoten en gegraveerd, met oog en ring. 75.—
R.K. priester in de Mozes- en Aäronkerk (Waterlooplein) Amsterdam, begraven in de Oude Kerk. Uit onze veiling 19.1.1931 no. 2283.

No. 1334-1791. Zelfde onderwerp. Vrouw bij altaar d. Lageman. D. P. R. 2353 (dit exempl.).
Z. 45 mm, geslagen en gegraveerd 75.—

No. 1357-1797 (13 aug.) Overlijden Pater Arnoldus Richel. (Amsterdam?).
Z. ovaal 32 x 25 mm, gegoten en keerz. geheel gegrav. met oog en ring. 40.—

No. 1366-1800 (19 dec.) Overlijden Pater Gerardus Steins Bisschop, pastoor te Amsterdam.
Z. ovaal 34 x 27 mm, gegoten en keerz. geheel gegrav., met oog en ring. 40.—

No. 1386-1809 (14 sept.) Overlijden Pastoor Theodorus Brans te Amsterdam.
Z. ovaal 32 x 25 mm, gegoten en keerz. geheel gegrav. met oog en ring. 40.—

No. 1403-1816 (12 april) Overlijden Pater Gerardus Richel (Amsterdam?).
Z. ovaal 31 x 24 mm, gegoten gegraveerd. 60.—

No. 1411-1819 (1 jan.) Overlijden Zeer Eerw. Vader Theodorus van den Idsert. D. 146 en II p. 290.
Z. ovaal 59,5 x 52 mm, gegoten en gegraveerd, met oog en ring. Uit onze veiling 25.5.1906, no. 601. 100.—

No. 1422-1825 (20 febr.) Overlijden Godefridus Molenaar, (pastoor in „de Boom" te Amsterdam). Dirks Suppl. 102 LXXIV
Z. ovaal 32 x 25 mm, gegoten, gegrav., oog en ring. 40.—
Uit veiling Fred. Muller mei 1909 no. 2561. Coll. Wurfbain (1907) 394.

C. S.

R. de Roo schreef een interessant artikel *Het graf van Margaretha van York* in deel 60 (1956) p. 105-119 van de Handelingen van de koninklijke Kring voor Oudheidkunde. Letteren en Kunst van Mechelen, dat wij hierom vermelden, omdat deze Margaretha, de derde echtgenote van Karel de Stoute, in 1503 in de kerk van het Minderbroedersklooster te Mechelen begraven werd. Naar aanleiding van de (vermoedelijke vinding) van de kist in 1955 wordt ook een en ander meegedeeld over de veelbewogen historie van deze kerk, die in de Reformatietijd driemaal geplunderd en beschadigd werd. Als aanhangsel staat een verslag van Dr. F. Twiesselmann. A. F.

We wijzen hier op het belangrijk artikel van Pater Pontianus Polman O.F.M. in het Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, deel 74 (1956) p. 161-203, dat de titel draagt: *J. C. van Erkel en het protest der Clerisie (1709-1714)*. Hierin vindt men de strijdschriften van Pater Bonaventura van den Dijck(e) besproken (cfr. BGPMN IX p. 407-408). A. F.

Bij H. D. Tjeenk Willink & Zoon N.V. Haarlem verscheen in 9 delen van 1948-1953 *de verzamelde werken van J. Huizinga*. Het negende deel bevat: Bibliografie en Registers. Uit de Registers vermelden wij de volgende Franciscana.

Alexander van Hales III, 267 over de thesaurus ecclesiae, 333 schoonheidsleer v. IV, 10.
Bacon, Roger IV, 343; 489 Wells en VII, 503.
Bartholomaeus Anglicus IV, 10, 11 nt 2.
Bernardino van Siena III, 63, 212, 219. 245.
Bonaventura, Johannes III, 243 over Jezus' wonden, 259 Luther over, 330, 450 IV, 11; 30 symbolisme v VIII, 5.
Brugman, Johannes III, 227 en Dionysius de Kartuizer, 241 vergelijkt Jezus met een dronkaard, 262, 277, 331, 450.
Capistrano, Johannes III, 219.
Duns Scotus, J. VII, 359, 360, 502.
Elisabeth van Thüringen, Sint III, 201.

C. S.

In de Vox Guyanae van september 1956 treft men een artikel aan van frater M. F. Abbenhuis, getiteld: *De Katholieke Kerk in Suriname* (p. 117-144). Daarin komt ook het pionierswerk van de Minderbroeders ter sprake. Hierover schreef een eeuw geleden Pater A. Nieuwenhuizen O.F.M. in de Godsdienstvriend, deel 81 (1858) p. 152-159. In de negentiende eeuw verliet de missionaris *Pater Jacobus Schinck O.F.M.*[1] het eiland Curaçao, waar hij al dertig jaar gewerkt had, om in Suriname te gaan arbeiden. Dit was in 1812, doch hij stierf al in 1814 (Cfr. P. Achilleus Meersman OFM, *De Minderbroeders der Germania Inferior in Curaçao (1776-1820),* Collectanea Franciscana Neerlandica II p. 585-600). Pater Schinck was de voortzetter van de Missiearbeid der Nederlandse Franciscanen, die in 1683 begonnen, reeds drie jaar later moest afgebroken worden, omdat de pioniers, Pater Frederik van der Hofstadt, Pater Thomas Fuller en Pater Petrus Croll in enkele jaren bezweken waren. De ziekenverpleger broeder Joannes van Grasdorf had toen moeten repatriëren.

In het Misiewerk, deel 33 (1954) p. 39-46 schreef Pater M. D. Latour over *Pater Joannes Stöppel, zijn invloed op het werk van Prefect Wennekers in Suriname. Pater Joannes Stöppel O.F.M.*[2]

zond in oktober 1817 een suppliek aan koning Willem I, waarin hij aandrong op voorzieningen ter verbetering van de godsdienstige en zedelijke toestand der slaven. Hij was toen nog maar één jaar op Curaçao, waar hij al in 1818 zou sterven aan de gele koorts. Zijn pastoor aldaar *Pater Joannes Joseph Pirovano O.F.M.*[3] had hij er, evenals het burgerlijk bestuur, niet in gekend. Deze oude pater, meer econoom, dan missionaris kreeg een afschrift ervan door het Gouvernement toegezonden, doch viel zijn onstuimige medebroeder af en verklaarde, dat al diens gegevens gekleurd en diens grieven tegen het gouvernement overdreven waren. Hierom vooral had Pater Stöppel zo goed als geen succes. Hij had meer de misstanden in Suriname op het oog gehad, dan die op het eiland Curaçao (Cfr. Pater Meersman a.w. p. 598). Uit het artikel van Pater Latour blijkt, dat Pater Stöppel al vóór juni 1817 aan pastoor Tomas, pastoor van de Franse kerk te Den Haag een brief geschreven had met het verzoek de inhoud ervan aan de aartspriester mee te delen. Deze pastoor schreef op 15 juni 1817 wat Pater Stöppel hem over de behandeling van de slaven in Suriname en Curaçao bericht had. De missionaris had er ook op geïnsisteerd aan de Koning te verzoeken een Reglement tot verbetering van de zedelijke toestand der slaven te doen vervaardigen. Deze brief noch het door Pater Stöppel zelf opgestelde verzoekschrift bereikten het gewenste effect, maar indirect had Pater Stöppel toch succes, al mocht hij het zelf niet meer beleven. Pater Stöppels suppliek bracht de Prefect Wennekers ertoe in 1819 weer een rekest in te dienen, dat wel vruchten afwierp. Het Bestuur verbood voortaan niet meer het kerkelijk huwelijk van slaven, die in geen geval een burgerlijk huwelijk mochten aangaan. Pas in 1832 werd aan geestelijken toegestaan zich rechtstreeks met de slaven te bemoeien en de kinderen godsdienstonderricht te geven. A. F.

1 Pater Jacobus Schinck in 1748 te Venlo geboren, maart 1769 te Erkelenz geprofest, werd in 1772 priester gewijd (P. Meersman a.w. p. 500 noot 2).

2 Pater Joannes Stöppel te Schapen in Hannover geboren werd drieentwintig jaar oud in 1792 geprofest en eind 1793 tot priester gewijd. In 1796 werd hij Prefect aan het Gymnasium te Megen en in 1801 vicaris van het klooster aldaar benoemd, welke functie hij tot 1803 vervulde. In 1806 werd hij vader van de Megense Clarissen en in 1812 pastoor te Zaltbommel, vanwaar hij spoedig naar de Missie vertrok (Meersman 595 noot 4). Uit Beda Verbeek O.F.M. en Markoen Heijer O.F.M., Drie Eeuwen Klooster en Gymnasium te Megen blijkt dat Pater Stöppel van 1796 tot 1812 steeds in Megen woonde (p. 171) Cfr. ook p. 197.

3 Pater Joannes Pirovano kwam in 1787 in de missie op Curaçao. Hij was in 1750 te Kevelaer geboren en twintig jaar later te Boetendael geprofest en in 1773 te Roermond priester gewijd. (P. Meersman p. 591 noot 2).

Christen, E., *Albert Schweitzer. Zijn leven en Werk,* Zwolle, La Rivière & Voorhoeve, z.j. (1957), 187 pp. Vertaling uit het Frans door T. B. van Houten. *f* 4.70 en geb. *f* 5.90.
Wat een inspirerend leven voor onze missionairssen. Wat een voorbeeld. Hoe duidelijk maakt Schweitzer zichtbaar dat het niet gaat om een enthousiast publiek. om een briljant concert, om een diepzinnige publicatie, om een grote naam als filosoof, theoloog, arts of musicus, maar eerst en vooral om het medelijden met de arme Lazarus en om de woordeloze aanpak van de barmhartige Samaritaan. Christen vertelt op eenvoudige wijze de levensgang van de grote dokter van Lambarene zonder te letten op het andere dat ons zou interesseren: het familieleven van dr. Schweitzer, de theologische betekenis van zijn werken, de situatie van de missie en het zendingswerk in Afrika e.d. Dr. Sybrand Galama O.F.M.

R. M. Rilke, *Brieven aan en over schrijvers uit de lage landen.* Ingeleid, vertaald en toegelicht door Leo Simoens (Klassieke Gallerij 118), Amsterdam-Antwerpen, Wereldbibliotheek N.V. 1956 *f* 2.25.
In dit boekje vinden we vier brieven van Rilke aan de Pol de Mont, twaalf brieven aan Verhaeren, een aan Frederik van Eeden en twee aan Kippenberg over Guido Gezelle. Voor de vergelijkende literatuurwetenschap zijn vooral de eerste brieven aan de oprichter van het tijdschrift „Onze Kunst" van belang. De in grote geldnood verkerende Oostenrijkse dichter grijpt het verzoek van De Mont om medewerking met beide handen aan. De correspondentie met Verhaeren betreft haast uitsluitend particuliere aangelegenheden. De brief aan van Eeden behoeft een veel diepgaandere toelichting, dan hier gegeven wordt. De inleiding is instructief, doch de vertaling en de annotatie laten helaas veel te wensen over.
Drs. A. F.

Jacques Soustelle, *Zo leefden de Azteken bij de invasie van de Conquistadores,* Baarn, Hollandia Uitg. Mij. 1958 *f* 9.50.
Deze titel geeft duidelijk aan, wat de schrijver ons denkt te bieden en de inhoud voldoet ruimschoots aan de verwachting.
Toen de Spanjaarden in 1519 in Mexico kwamen, vonden zij daar op stoffelijk en geestelijk gebied een beschaving, die in hoge mate hun verbazing en bewondering wekte.
Een dichte bevolking, bestaande uit talrijke, ongelijksoortige groepen met eigen talen was samengevoegd tot een statenbond onder de opperheerschappij van de Azteken. Grote, welgebouwde steden met omvangrijke marktpleinen onderhielden een drukke handel met het gehele land ondanks

het feit, dat men niet over last- en trekdieren beschikte. De economische welvaart ging gepaard met een opmerkelijk hoge geestescultuur met talrijke bewonderenswaardige uitingen van kunst op allerlei gebied. De Spanjaarden waren diep onder de indruk van de orde, rust en tucht die overal heersten, welke een gevolg waren van opvoeding en onderwijs en van de godsdienst.

De opvoeding bleef tot ongeveer vijftien jaar in handen van de ouders en daarna kwam het onderwijs, dat beschikte over verschillende schooltypen, zelfs met internaat en leerplicht. Opvoeding en onderwijs hadden ten doel, de jeugd te vormen tot degelijke burgers van goede zeden, die in alles het algemeen welzijn voor ogen dienden te houden. Zowel thuis als op school werd de tucht streng gehandhaafd en de resultaten waren voortreffelijk. De godsdienst doordrong het leven der Azteken grondig. Er waren elementen in, die de Spanjaarden verschrikkelijk vonden, zoals bijv. mensenoffers, maar ook elementen, die veel overeenkomst vertoonden met gelijksoortige dingen in het Christendom, zoals doop, biecht, vasten, celibaat der priesters, kloosters enz., ofschoon er toch van aanraking met het Christendom geen sprake geweest kon zijn.

Deze hoogst merkwaardige beschaving, waarvan de wortels nog onbekend zijn, is, helaas, in de botsing met de Conquistadores snel ten gronde gegaan en daarmee zijn veel kostelijke gegevens verdwenen. Gelukkig echter is er nog genoeg overgebleven om ons een idee van het leven der Azteken te kunnen vormen. Schitterend bijv. is het zeer uitvoerige werk van de Minderbroeder *Bernardino de Sahagun*. Historica general de las Casas de Nueva España.

De schrijver heeft zijn bronnen terdege benut en zich uitstekend ingewerkt in de stof en in de gedachtengang van de Azteken. Het resultaat is een vlot geschreven boek, dat ongemeen rijk van inhoud is.

Vertaling en uitgave verdienen alle lof. P. Jucundus Bouwman O.F.M.

Monumenta Monodica Medii Aevi. Band I Hymnen (I) Die mittelalterlichen Hymnenmelodien des Abendlandes. Herausgegeben von Bruno Stäblein. XXIV + 723 blz. Kassel und Basel, Bärenreiter-Verlag, 1956.

Het is met de hymnologie vreemd gelopen. Het begin was veelbelovend. Immers het pionierswerk van geleerden als Daniel en Mone met hun critische uitgaven van de teksten der hymnen vond zijn bekroning en afsluiting in de *Analecta hymnica* van Dreves en Blume. Chevallier bracht in zijn *Repertorium hymnologicum* een bruikbaar hoewel niet betrouwbaar naslawerk. De voorwaarden voor het bestuderen der teksten vanuit filologisch, litterair-historisch, liturgisch en kerkhistorisch oogpunt waren vervuld. Maar de belangstelling bleek vrijwel uitgeput. En toch moet, gezien de enorme populariteit en productie van hymnen tot ver in de 16e eeuw, in dit genre van liturgische poëzie een geweldige hoeveelheid verhelderend materiaal besloten liggen. A priori kan men vaststellen dat

de geschiedenis der vroomheid in het westen weerspiegeld moet zijn in de teksten der hymnen. Maar bij mijn weten ontbreekt een werk dat deze aspecten samenvattend behandelt. Overigens zou dit ook niet geheel volledig kunnen zonder de melodieën daarin te betrekken. Men denke slechts aan het, naar ik meen dubieuze, onderscheid tussen metrische en ritmische hymnen.
Maar met de bestudering der hymnen-melodiek is het tot nu toe nog poverder gesteld. Onbegrijpelijk als men bedenkt dat de hymne zijn populariteit toch wel hoofdzakelijk aan de melodieën te danken moet gehad hebben. Onbegrijpelijk ook omdat muziekhistorici van verschillende aard dit als een grote leemte moeten hebben gevoeld. Voor „gregorianisten" ligt dit voor de hand. Maar degenen die zich bezig houden met de meerstemmige muziek van de 15e en 16e eeuw is dit evenzeer het geval. Geleerden als H. Besseler en vooral R. Gerber hebben het bestaan aangetoond van honderden meerstemmige bewerkingen van hymnen, allen met de traditionele melodieën als uitgangspunt. Men denke aan de hymnen-cyclus uit het hs. *Apt,* van Dufay, de Trentse hss., de cyclus van Festa, de reusachtige verzamelingen die de drukker-uitgever Georg Rhau in het midden van de 16e eeuw uitgaf. Rhau was een Lutheraan. Maar de Lutheranen handhaafden de hymne hetzij in zijn traditionele vorm, hetzij meerstemmig, hetzij in vertaling als kerklied.
Voor al deze onderzoekers was het een handicap niet te kunnen teruggrijpen naar bronnenpublicaties als de *Analecta hymnica,* naar samenvattende studies, die overigens bij gebrek aan de eerste niet wel mogelijk zijn. Om meer dan een reden kunnen de hymnen uit het *Antiphonale romanum* of *Antiphonale monasticum* bezwaarlijk als zodanig gelden. De monografieën van Weinmann en Ebel zijn te beperkt. Aan samenvattende overzichten hebben we niet veel meer dan de betreffende hoofdstukken in Wagners *Einführung* en Jokners *Wort und Ton im Choral.*

De eerste delen van de Monumenta-reeks zullen deze leemte spoedig opgevuld hebben. Het eerste deel staat daar borg voor. Bruno Stäblein die zich steeds meer doet kennen als een vooraanstaand zo niet de beste kenner der middeleeuwse muziek (men denke aan zijn magistrale bijdragen aan de MGG), heeft hierin het eerste resultaat van zijn wetenschappelijk onderzoek neergelegd. De manier, waarop dit gebeurd is, is boven alle lof verheven en zonder meer voorbeeldig te noemen. En zo zijn honderden melodieën uit verschillende delen van Europa (ten dele nog te publiceren in deel II) en van verschillende kloostergemeenschappen, voor goed aan de vergetelheid onttrokken. Een 500 handschriften en drukken werden voor dit deel onderzocht en de vrucht is 557 melodieën, velen met varianten (tegen 109 in het *Antiphonale romanum*). Dit alles volgens een volkomen verantwoorde methodiek en met grote accuratesse. En al is het een bronnenuitgave, in het critische apparaat vindt de geïnteresseerde een schat van gegevens over vorm, metriek, vroege meerstemmigheid en voor-

al ook op bibliographisch terrein. In een aanhangsel worden 92 onuitgegeven teksten gepubliceerd. Registers van tekstincipits, melodieën, bronnen, namen en zaken verlenen het werk een grote mate van bruikbaarheid. Kortom een voorbeeldige uitgave, waarbij alle critische bemerkingen direct een bedillerig karakter krijgen, hetgeen mij niet weerhoudt op te merken dat de notatie van de melodieën niet erg elegant is.
Franciscana zijn er niet veel te vinden. Overigens kan men daarvoor ook beter terecht in de uitgaven, die Dr. E. Bruning O.F.M. verzorgde.

A. Bour O.F.M.

Dr. Z. R. Dittrich, *De opkomst van het moderne Duitsland*. Groningen, Wolters, 2 dln., X, 394 en 352 blz. *f* 22.50 per deel.
Door de huidige politieke situatie van Duitsland staat het probleem van Duitslands verdeeldheid en eenheid in het verleden in het centrum van de belangstelling. Meer in het bijzonder richt de aandacht zich op de 19e eeuw, waarin na het verdwijnen van het H. Roomse Rijk in 1806 de ontwikkeling naar de uiteindelijk in 1871 bereikte eenheid zich afspeelde. Dit gehele proces is in deze belangrijke studie voor het eerst binnen het Nederlandse taalgebied monografisch behandeld. Een goed register en een groot aantal duidelijke kaarten verhogen het belang van het boek, dat, in goede stijl geschreven, een aanwinst mag heten voor onze wetenschappelijke historiografie.
Na een inleidend hoofdstuk over de Duitse geschiedenis tot het Congres van Weenen in 1815, waar de staatkundige verbrokkeling werd vastgelegd in het statuut van de Duitse Bond, houdt het eerste deel zich bezig met de „Dromen, worstelingen, tegenslagen" in de eenheidsbeweging in de Duitse landen tot 1862. Het groeiende nationale besef, nauw verwant aan de liberale ideeën en gevoed door de Romantiek, kon geen definitief concreet resultaat boeken, zelfs niet in het „dolle jaar" 1848, omdat de machtsverhoudingen en in het bijzonder de rivaliteit tussen Oostenrijk en Pruisen iedere wijziging van de status quo in de weg stonden. De liberale politici hebben desondanks vastgehouden aan hun ideaal deze machtsverhoudingen te doorbreken langs parlementaire en vreedzame weg, doch kwamen te staan tegenover Bismarck.
Zijn oplossing van het Duitse probleem (1862-1871) wordt in het tweede deel besproken. De „ijzeren kanselier", in wezen een Pruisisch en niet een Duits staatsman, heeft dwars tegen de meerderheidsopinie in de idee van nationale eenheid gekoppeld, of juister ondergeschikt gemaakt, aan het Pruisisch staatsbelang, waardoor een gewapend conflict met Oostenrijk onvermijdelijk werd. De eenheid, na de nederlaag van Oostenrijk in de Noord-Duitse Bond onder de hegemonie van Pruisen gevestigd, werd in 1871 na de nederlaag van de „Erbfeind" Frankrijk tenslotte gevonden in het Duitse Keizerrijk.
De gehele gang van de gebeurtenissen met alles wat eraan vastzat wordt door Dittrich uitgebreid behandeld. Het is onmogelijk de rijke inhoud

van dit werk in kort bestek weer te geven; het heeft ook geen zin op ondergeschikte punten, b.v. de onderschatte godsdienstige factor, in te gaan. Belangrijker is vast te stellen, dat het Dittrichs stellige overtuiging is, dat het Duitse probleem slechts op te lossen was, zoals Bismarck het oploste: een sterke Pruisische staat legt zijn wil op aan de andere Duitse landen na uitsluiting van Oostenrijk. Vanuit die opvatting worden alle gebeurtenissen en handelende personen bekeken, zodat Bismarck het volle pond van Dittrichs bewondering krijgt en er over de liberale politici (en de met hen sympathiserende historici) min of meer kleinerend gesproken wordt. Men kan in zekere zin bewondering hebben voor de doelbewustheid van Bismarcks optreden, maar toch zeker niet voor de wijze waarop en de middelen waarmee (inclusief rechtsbreuk en oorlog) hij de hinderpalen uit de weg wist te ruimen. Het waren trouwens niet de oprechtliberale politici alleen, die van hun afschuw blijk gaven; ook de conservatief L. v. Gerlach bleek de gevaren van de ontwikkeling van het nationalisme als hoogste goed te beseffen. Bij de beoordeling van Bismarcks politiek en in het licht van latere ervaringen van Europa met Duitsland een niet te verwaarlozen uiting! F. v. Velzen O.F.M.

Dr. H. J. Vieu-Kuik *Anonieme geschriften van Betje Wolff in het tijdschrift „De Rhapsodist" (1770-1772),* Groningen, J. B. Wolters 1956, ing. *f* 5.50.

Dr. Vieu-Kuik, bekend om haar tweedelig werk, *Het gebruik van Franse woorden door Wolff en Deken,* is na kennismaking met verschillende artikelen uit het spectatoriale tijdschrift „De Rhapsodist" tot de overtuiging gekomen, dat de auteur dezer artikelen niemand anders zijn kon, dan de onafhankelijk-denkende en van geestdrift sprankelende domineesvrouw, Betje Wolff. Doorslaande bewijzen gegrond op externe criteria, zijn moeilijk te vinden, wel ettelijke indicia. De inwendige kritiek, gegrond op een indringende analyse van de stijl en de geestesinhoud dezer geschriften, en gehanteerd door een uiterst deskundige, laat geen mogelijkheid tot twijfel meer over. Zou men markantere stijl en ideeën van meer revolutionaire strekking in de achttiende eeuw buiten het werk van Betje Wolff kunnen vinden? Zo laat men zich gewillig overtuigen.

Jammer is dat de aaneenschakeling van citaten het boek minder prettig leesbaar maakt. Veel artikelen uit de Rhapsodist zijn in extenso afgedrukt en zo aan de vergetelheid ontrukt. Dit werk is een aanwinst voor onze literatuur-historie. A. F.

R. W. P. Peereboom, *Het dagblad.* Volksuniversiteits bibliotheek, tweede reeks, no. 4. Tweede druk. Haarlem, De Erven F. Bohn n.v., 1955, 223 pp., Geb. *f* 3.90.

In de sociale geschiedenis is de opkomst en de ontwikkeling van het dagbladwezen een interessant en belangrijk element. In de eerste hoofdstuk-

ken geeft de auteur, directeur en hoofdredacteur van het Haarlems Dagblad, een duidelijk overzicht over deze ontwikkeling in binnen- en buitenland. Daarna wordt het dagelijks bedrijf van de krant besproken: de journalist, de redacteur, de directie, de opmaak, de advertentie, de drukkerij, en de overheid. Geheel in de geest van de V.U.B.-serie geeft ook dit deeltje een overzichtelijke en objectieve oriëntering in de wereld van het dagblad.
C. v. E.

Jhr. F. J.E. van Lennep, *Honderd Jaar Hartekamp.* derde druk, Haarlem De Erven F. Bohn N.V., 1957, ing. *f* 6.90.

Mr. F. A. Holleman, *Zoomvliet, Historie van een buitenhuis onder Bergen op Zoom en zijne bewoners,* Zutphen, N.V. W. J. Thieme & Cie, 1956, *f* 12.50.

De historie van twee buitenhuizen, het ene in de buurt van Heemstede, het ander aan de rand van de Wouwse plantage, wordt ons in deze twee mooie boeken beschreven. Ze komen overeen in hun voornaam, ja aristocratisch voorkomen. Beide zijn geschreven in de statige De-Vries-en-te-Winkelspelling, in een waardige, maar geenszins doodse stijl, beide zijn verlucht met interessante platen en keurig uitgegeven.

Maar hoeveel groter is het verschil van opzet bij zo'n overeenkomend onderwerp! Ik noem één enkel treffend onderscheid: Jhr. van Lennep noemt noten eenvoudig vervelend, Mr. Hilleman laat haast geen bladzijde zonder een of meer nootjes. Eerstgenoemde beschrijft de historie als het ware van binnenuit, hij roept de sfeer van het landhuis op, waar hij als kind nog iets van mocht proeven op een picknick. Mr. Holleman beschrijft in hoofdstuk III zijn speurtocht in 1954 naar de resten van dit verdwenen landgoed, hij schrijft de geschiedenis als het ware van buiten af, tracht door een minutieus onderzoek van alle beschikbare bronnen, zoveel mogelijk van dit buiten en zijn bewoners te weten te komen, zonder echter de sfeer ervan te grijpen.

Het boek van Jhr. van Lennep, geschreven in de donkerste dagen, die Nederland ooit gekend heeft, de hongerwinter van 1944-45, en eigenlijk alleen voor familieleden bedoeld, is zo vervuld van heimwee naar die gouden dagen van die rustige negentiende eeuw, dat men het niet zonder ontroering leest. De schrijver verstaat op een zeldzame manier - niet te verwonderen voor een telg uit 'n bekend schrijversgeslacht - de kunst in een evenwichtige mengeling van ernst en humor een stukje van de negentiende eeuw tot leven te wekken; dat is toch wel geschiedschrijving op zijn best! Mr. Holleman, de schrijver van „Dirk van Assendelft", zegt in dit boek een zelfstandig werk te leveren, maar ik geloof niet, dat dit hem gelukt is. Hij heeft, me dunkt, met een buitengewone speurzin, wederom nieuws over zijn voorvaderen verzameld, en getracht dit te groeperen rond het buitenhuis. Pas op pag 82 komt de schr. te spreken over dit landhuis en wanneer men daarbij nog in aanmerking neemt, dat op pagina 133 reeds

de uitvoerige verhandeling begint over het Brabants jachtrecht, dan blijkt wel dat de compositie niet de sterkste zijde van dit boek is. Beter doet men, het eerste werk van de auteur te lezen, en dan dit, dat geregeld naar het eerste boek verwijst; ik geloof, dat dit meer bevrediging zou schenken.
Vijftig bladzijden besteedt de schrijver aan de vraag of de beschuldiging die in de Collectie Wacker vermeld staat, als zou Cyprianus de Bère zich te Tholen allerschandelijkst gedragen hebben, gegrond is. Hij rust niet, voordat hij met een overstelpende vloed van argumenten bewezen heeft, dat zijn voorvader volkomen vrij uitgaat. Hier is een rechter aan het woord, die een dossier behandelt, geen historicus, maar men moet toegeven, dat het schrijftalent van Mr. Holleman zo groot is, dat hij de aandacht van de lezer vasthoudt.
Dé grote figuur van Zoomvliet is generaal majoor Jan Egbertus van Gorkum, een dapper strijder en een bekwaam geograaf. Een korte biografie van deze interessante officier, verzameld uit de beide werken van de auteur, zou een ruime verspreiding vinden. A. F.

Liederen van Mechtildis van Lom en andere Annuntiaten, voorafgegaan door de Transcedronkroniek van Barbara de Put, ingeleid en met aantekeningen voorzien door N. Wijngaards. Zwolle, N.V. Uitgevers-Maatschappij W. E. J. Tjeenk Willink, 1957. Zwolse Drukken en herdrukken voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden nr. 25, *f* 8,75.
In een vorige bundel mochten wij de aandacht vragen voor het proefschrift van Dr. N. Wijngaards, dat handelde over Mechtildis van Lom. Dat proefschrift verscheen toen ook als afzonderlijke uitgave bij W. E. J. Tjeenk Willink te Zwolle (*f* 6.30), bij wie ook het bovengenoemd werk uitkwam. Dat wij ook deze uitgave van twee vergeten literaire teksten met vreugde begroeten, heeft zijn reden. Want zij zijn voor de historie en letteren van geen gering belang. Voor de historie niet alleen van Venlo, van de Annuntiaten, maar ook van de Minderbroeders. Deze laatste bewering mogen wij opnieuw aantonen door de opsomming van diverse gegevens. In dit boek komen voor: Gilbert Nicolai blzz. 11, 12, 124; Trans Cedron Franciscanessen blz. 20; Roermond ten beggaerde blzz. 20-22; Sint Franciscus blzz. 23, 31, 39, 45, 48, 108; Generaal van de Derde Orde blz. 28; Sint Clara blzz. 31, 32, 65; Minderbroeders blzz. 31, 88, 95, 96, 98, 103-105, 108, 116, 118, 136; Provinciaal van de Minderbroeders blzz. 31-34, 36, 38-42, 53, 104, 105, 109, 134; Arnoldus ab Isca blz. 32; Bathasar Basseliers blzz. 32, 33, 36; Wachtendonk Tertiarissenklooster blz. 33; Pater Commissaris blzz. 34, 35; Reinier Banckhoren 37, 40, 42, 43, 45, 48, 75, 76, 78; Franciscus van den Broeck blzz. 40, 42-44, 48, 52; Bartholomeus Moenen blz. 115; Joannes Bentick blz. 120; Coesfeld in Westfalen Tertiarissen blzz. 122-125; Capucijnen blz. 113; Tienen Annuntiaten blz. 134; Roermond Minderbroeders blz. 137; Isabelle Clara Eugenia, Tertiaris blzz. 137-138. Vermelden wij nog, dat een

van de liederen van Mechtildis van Lom gemaakt is op haar broer P. Nicolaus van Lom, die 9 april 1635 overleed (blz. 196).
Uit de opsomming van deze namen blijkt duidelijk het groot belang, dat dit boek alleen al voor de Minderbroeders heeft. Dr. Wijngaards heeft het boek van (te korte) aantekeningen voorzien. Wij mogen hem opmerken, dat het feest van Sint Franciscus niet gevierd wordt op 14 oktober (blz. 23); de grote O's voor Kerstmis zijn antifonen, die in de Vespers gebeden worden en alle beginnen met O (blz. 136). Voor zijn uitgave zijn wij hem dankbaar en wij kunnen hem slechts opwekken zijn studie over de Annuntiaten algemener voort te zetten. C. S.

Hendrik Laurensz. Spiegel, *„Lieden op 't Vader Ons"* uitgegeven, ingeleid en toegelicht door Dr. Gilbert Degroote, met een bijlage over de herkomst van het handschrift door Prof. Mr. H. de la Fontaine Verwey. (Zwolse drukken en Herdrukken voor de Mij. der Ned. Letterk. te Leiden, nr. 20), Zwolle, N.V. Uitg. Mij W. E. J. Tjeenk Willink, 1956, ing. *f* 3.60
Spiegel was ons tot nu toe het meest bekend door zijn „Hertspieghel" en „Numa", een toneelstuk. Het is daarom een verheugend feit, dat we nu ook een ander werk onder ogen krijgen: een parafrase in versvorm op het Onze Vader, die echter, hoewel 77 strofen lang (waarvan de 49ste ontbreekt) en gerangschikt in acht liederen, slechts de eerste zin van het Onze Vader behandelt. Doch dit is reeds genoeg om ons een inzicht te geven in de diepe vroomheid van Spiegel en ons een andere kant van zijn karakter te laten leren kennen. Hij is hier niet de moralist, zoals in de Hertspieghel, maar de vrome bidder, die zich eerbiedig in Gods geheimen verdiept. Geen rationalist dus nu, maar een speurder naar Gods voetsporen in de Schepping, die in oprechte bewondering voor al het geschapene ons op enkele plaatsen zelfs zuivere natuurpoëzie laat horen, die aan Gezelle doet denken. Drs. H. Th. Oostendorp.

H. J. Polak, *Tweeërlei letterkundige Kritiek: Potgieter en Huet*, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Gerard Knuvelder. (Zwolse Drukken en Herdrukken voor de Mij der Ned. Letterk. te Leiden, nr. 19, Zwolle, N.V. Uitg. Mij W. E. J. Tjeenk Willink, 1956, ing. *f* 5.15.
H. J. Polak (1844-1908) was in zijn leven leraar in de klassieke letteren en vanaf 1894 professor te Groningen. Hij had echter ook - althans tot zijn benoeming tot hoogleraar een grote belangstelling voor de Nederlandse literatuur en schreef enkele, buitengewoon diepgaande studies over Hooft, Vondel en Huygens enz. Gerard Knuvelder - die hem opnieuw ontdekte - gaf nu de studie uit, die in De Gids van 1891 over Potgieter en Huet van Polaks hand verscheen.
Eigenlijk behandelt Polak hoofdzakelijk Huet, voor Potgieter heeft hij blijkbaar niet veel sympathie. Huets politieke en theologische ideeën worden echter diepgaand onderzocht en - waar nodig - becritiseerd. Huets li-

teraire arbeid vindt de grootste waardering, Polak roemt hem als schepper van de moderne kritiek in Nederland. Polak behandelt de figuren tegen de achtergrond van het geestesleven der negentiende eeuw. Heel de studie geeft getuigenis van een groot en helder inzicht en is ook nu nog volkomen actueel. Drs. H. Th. Oostendorp.

D. Th. Enklaar, *Lezende in Buurmans Hof, literair-historische opstellen,* Zwolle N.V. Uitg.-Mij W. E. J. Tjeenk Willink, 1956 (Zwolse reeks van Taal- en Letterkundige studies nr. 3), ing. *f* 2.75.
In de bovengenoemde reeks, waarin al zovele interessante verzamelingen van artikelen verschenen zijn, kreeg Prof. Enklaar, de bekende Utrechtse mediaevist, de gelegenheid, de resultaten van zijn „afdwalingen naar het veld van de letterkundige geschiedenis" in boekvorm uit te geven. We mogen daar blij om zijn.
De onderwerpen lopen nogal uiteen. De beste opstellen vind ik die, waarin de historicus of de rechtshistoricus in Prof. Enklaar aan het woord is, o.a. in het artikel over de jaarstijl van Melis Stoke (het eerst verschenen in het huldeboek van Pater Kruitwagen O.F.M.), de minste die, welke meer theologische problemen behandelen. Uitstekend ook zijn de „Studiën over het Antwerpse Liedboeck". Scherpzinnig onderzoekt hij daarin de bronnen van „Het Liedeken van Sint Jacob" en van „Het Liedeken van den Reghenboghe".
Franciscana treft men aan in „Een onopgemerkte Middelnederlandse navolging van het Stabat Mater" p. 83 en in „Drie dagen voor 't geluk geboren" p. 86, waarin Prof. Enklaar een sententie van Dr. van Rijnbach, die het feest van Sint Bonaventura" (14 juli) als een in de folklore bekende „dag van het geluk" wil beschouwd zien, afwijst. A. F.

Albert Verwey, *Keuze uit het Proza uit zijn Hoogleraarstijd (1925-1935),* verzameld en verzorgd door Dr. M. Nijland-Verwey, Zwolle, N.V. Uitg.-Mij. W. E. J. Tjeenk Willink 1956 (Zwolse reeks van taal- en letterkundige studies nr. 4), ing. *f* 6.10.
Prof. Dr. W. A. P. Smit zegt in zijn inleiding, waarin hij vol piëteit de hoogleraarstijd van zijn leermeester Albert Verwey overschouwt, dat de kern van diens literatuur-onderwijs in deze zin samengevat kan worden: „Eerst de inleving, daarna de karakteristiek, en aan de kritiek kom je dan niet eens meer toe..." Deze methode van de eerste dichter-hoogleraar wordt nog altijd door diens leerlingen met vrucht in praktijk gebracht.
De in dit boek gebundelde studies getuigen van Verweys brede belangstelling, al had hij ook een bijzondere voorkeur voor de Vondelliteratuur. Van Veldeke tot Gorter zou men deze uitgave kunnen noemen, waardoor Verwey's dochter de nederlandse literatuurwetenschap zeer aan zich verplicht heeft, niet het minst ook om de volledigheid van de bibliografische aantekeningen, die na elk hoofdstuk werden afgedrukt. Afgezien

van de inaugurele rede en het afscheidscollege, die men hier tot zijn vreugde aantreft, vindt men zeventien figuren of tijdvakken van onze literatuurhistorie besproken. Ruim zeventig pagina's, bevattende de tekst van achttien studies, meest boekbesprekingen, zijn aan Vondel gewijd.

Hoe na Vondel ook aan Verwey's hart lag, tegenover de Christen in deze dichter bleef de Tachtiger vreemd staan. Al wordt in de rest van het artikel „Vondel's Geboortedag" (p. 132vv.) de stelling: „Er was in hem (Vondel) geen spoor van dat verlangen naar het Hiernamaals, waarin latere, bloedeloozer Christenen zich zoo verlustigden" (p. 134) aanmerkelijk verzwakt, toch wordt het beeld van de katholieke Vondel geweld aangedaan, wanneer Verwey wil aantoonen, dat bij Vondel de berusting in „den gemeenen wegh" en zijn verlangen, als dichter in de geest van het nageslacht voort te leven veel echter en natuurlijker waren dan zijn heimwee naar het Vaderhuis. Mocht Verwey wel eens wrevelig worden, wanneer hij de katholieke Vondelaars op gelootspropaganda meende te moeten betrappen, hij wilde steeds objectief zijn. Dat ondervond de schrijfster van een proefschrift over Hadewych, die Pater van Mierlo ten onrechte aanviel. De in deze „keuze" opgenomen recensie is een duidelijk bewijs hoezeer deze geleerde - evenals zijn opvolger als hoogleraar, P. N. van Eyck - zich in deze figuur verdiept heeft.

Wie deze artikelen aandachtig leest, zal het eens zijn met de uitlating van Prof. Smit, dat Verwey's rust, die ook zo weldadig in deze bundel tot uiting komt tenslotte een „bedwongen en geactiveerde geestdrift" was. Iedere literatuurminnaar doet zichzelf te kort wanneer hij deze bundel niet aanschaft. A. F.

Dr. W. A. P. Smit, *Van Pascha tot Noah. Een Verkenning van Vondels drama's naar Continuiteit en Ontwikkeling in hun Grondmotief en Structuur.* Deel I *Het Pascha - Leeuwendalers.* Zwolle, N.V. Uitg.-Mij. W. E. J. Tjeenk Willink, 1956 (Zwolse Reeks van Taal- en Letterkundige Studies 5a). Ing. *f* 12.50, geb. *f* 15.—.

De Utrechtse hoogleraar in de Nederlandse letterkunde heeft in zijn colleges jaren lang de spelen van Vondel systematisch behandeld. Hij wilde deze niet als losstaande stukken beschouwen, doch nam een evolutie aan naar strekking en structuur. Men kan dit wellicht een aprioristisch standpunt noemen waarbij een zeker subjectief element niet te vermijden is, doch de accuratesse en de scherpzinnigheid van deze gids, die met alle factoren rekening houdt en telkens zijn oordeel uitvoerig motiveert, laten maar heel weinig plaats voor een afwijkend oordeel. Het devies immers van zijn leermeester Albert Verwey: zich zo grondig mogelijk in te lezen, heeft Prof. Smit tot richtsnoer genomen en hem behoed voor de fout, die helaas ook heel wat Vondelliteratuur aankleeft n.l. van overhaaste oordeelvellingen en wankele constructies.

Vondels stukken zijn inderdaad ideeëndrama's, ze zijn niet geschreven om

het interessante geval zelf, maar gaan in hun strekking daar ver bovenuit. Prof. Smit spreekt van hun „emblematisch karakter" d.w.z. zij dienen slechts als een illustratie, als een „spiegel" van een algemene waarheid. Het best komt dit tot uiting in *Het Pascha* en *Hierusalem Verwoest,* die niet alleen een emblema van de Verlossing door Christus en de Ondergang der wereld, maar zelfs een in de Bijbel gefundeerde voorafschaduwing daarvan zijn, zodat deze op toneel gebrachte gebeurtenissen in „typologische zin" een beeld zijn van hetgeen later werkelijkheid werd of nog zal worden. Prof. Smit karakteriseert deze stukken als „Symbolisch-emblematisch" zonder te laten uitkomen, dat dit geen vinding van Vondel is, doch slechts een theologisch gegeven, berustend op de Openbaring, van het Nieuwe Testament, waarvan Vondel een dankbaar gebruik gemaakt heeft.

In deze boekaankondiging is er geen plaats voor een uitvoerige bespreking van de inhoud van dit lijvige boekdeel. We bepalen ons tot enkele punten, waarin het nieuwe van Prof. Smits uiteenzetting het treffendst tot uiting komt:

a) De auteur toont m.i. overtuigend aan, dat afgezien van twee spelen, die duidelijk het kenmerk van een intermezzo dragen - Palamedes en De Leeuwendalers - er een indeling en periodisering van de stukken op grond van een aantal corresponderende kenmerken mogelijk is.

b) De ontwikkeling van Vondels dramatisch werk loopt volkomen parallel met de evolutie van zijn kennis aangaande de kunsttheorieën (Hugo de Groot, G. Vossius) en de binnenlandse (P. C. Hooft) en buitenlandse (Du Bartas, Seneca en de Griekse tragici) voorbeelden.

c) Men mag Vondel niet anders beschouwen, dan als een renaissancistisch kunstenaar, men dwaalt, als men hem ziet als een romanticus, die eigen gevoelens en belevenissen in het drama objectiveert en zo van zijn spelen verkapte autobiografieën maakt, doch evenzeer wanneer men hem maatstaven aanlegt, die voor een modern toneelschrijver gelden, waarvan men verwacht, dat hij iedere persoon in het stuk in zijn eigen individualiteit uitbeeldt. Het is Vondel te doen om een „universeel idee" uit te drukken, dat als een emblema een zekere verheven strekking heeft. Terecht heeft het Winkler-Prins jaarboek het verschijnen van dit werk een gebeurtenis van belang in de litteraire wereld van 1956 genoemd. We hopen vurig, dat het tweede deel niet lang op zich zal laten wachten.

A. F.

Jaarverslag 1956 gemeentelijke archiefdienst (Amsterdam). Amsterdam, Stadsdrukkerij, (1957).

Uit dit jaarverslag krijgt men wel de indruk, dat de archivaris van Amsterdam en zijn ambtenaren zich niet behoeven af te vragen, wat zij zullen doen. Zeer veel werk wordt verzet. Belangrijk blijven de lijsten met aanwinsten. De beschrijving van de familiepapieren van Den Tex en

Bondt zal menigeen welkom zijn. Vier mooie illustraties versieren deze uitgave. C. S.

Mr. J. H. van den Hoek Ostende. *Inventaris van de archieven der hersteld evangelische Lutherse gemeente te Amsterdam 1791-1952.* Amsterdam, Stadsdrukkerij, 1957, *f* 2.50.

Dit boek is verdeeld in: Inleiding en Inventaris. Om een uitstekende indruk te krijgen van geschiedenis, organisatie en ontwikkeling van deze Gemeente is de inleiding bijzonder leerzaam. De inventaris, volgens de regels van de kunst, geeft ons een heldere kijk op hetgeen de verschillende onderdelen van de herstelde Lutherse gemeente aan archiefstukken bezit. De overzichtelijke samenstelling geeft aan, op welke manier een beschrijver de volledige geschiedenis zou kunnen vervaardigen. C. S.

Dr. Isabella H. van Eeghen, *Een Amsterdamse Burgemeestersdochter van Rembrandt in Buckingham Palace.* Amsterdam, Gemeentelijke Archiefdienst z.j. (1958) (32 pag. tekst, 8 afb.).

Het eerste exemplaar van deze studie werd t.g.v. haar officieel bezoek aan ons land aan Hare Majesteit de Koningin van Engeland overhandigd in wier bezit (Buckingham Palace) zich o.a. het damesportret van Rembrandt bevindt, gedateerd 1641 en dat tot nu toe werd verondersteld een afbeelding te zijn van *Titia van Uylenburgh*, de zuster van Saskia.

Dr. van Eeghen heeft nu met wel zeer grote waarschijnlijkheid dit portret gesteld ten name van *Agatha Bas*, de dochter van Dr. Dirck Jacobz Bas, burgemeester van Amsterdam, en echtgenote van Nicolaas van Bambeeck, 'n goede kennis van Rembrandt.

Nicolaas woonde met zijn moeder, evenals de schilder, in de Breestraat in het huis „Aäron" genaamd, welke naam nog bewaard is in onze Mozes en Aäronkerk, waaraan het huis in 1680 verkocht werd. 'n Kleine maar interessante en typografisch wel zéér verzorgde uitgave in Nederlandse en Engelse tekst. M. B.

B. Baanen. *Via Lugano naar Venetië en de Dolomieten.* Serie: Kosmos Reisgidsen. Amsterdam, N.V. Uitgeversmaatschappij „Kosmos", 1956, 109 pp., geill. *f* 1.50.

Deze reisgidsen bevatten geen gegevens omtrent hotels, verkeersverbindingen e.d., ook geen gedetailleerde plattegronden of wandelkaartjes. - Dit deeltje geeft eerst iets over de voornaamste plaatsen die men op de weg naar Venetië kan aandoen, en voert ons dan enige dagen lang door de lagunenstad, wegwijzend en vertellend over de bezienswaardigheden en hun geschiedenis. Voor verdere wandeltochten door Venetië zijn er nog enige schema's aangegeven. Daarna brengt de gids ons naar de eigen pracht van de Dolomieten. Door de verhalende trant van de tekst is deze gids vooral ook zeer bruikbaar om het eens van te voren door te lezen; door het kleine formaat handig om mee te nemen en bij zich te dragen. De uitgave is zeer verzorgd. C. v. E.

Joh. J. Hanrath, *De betekenis van Napoleon voor het exlibris.* Amsterdam, Wereldbibliotheek MCMLVII.

Hanrath onderzoekt de betekenis van Napoleon voor het exlibris en belicht daarbij de volgende facetten: de houding van Napoleon en zijn Huis ten aanzien van het exlibris, de invloed van Napoleon, zijn regime en de mede onder zijn invloed gevormde tijdgeest op het exlibris, de invloed van de Napoleon-figuur op de latere ontwerpers, respectievelijk opdrachtgevers van het exlibris. In Woord vooraf wijst Hanrath de eenzijdig aesthetische beschouwing van het exlibris af en breekt hij een lans voor de beschouwing van het exlibris als uiting van de kultuur in het algemeen.

E. Sl.

Dr. W. Thijs, *De Kroniek van P. L. Tak, Brandpunt van Nederlandse cultuur in de jaren negentig van de vorige eeuw,* Amsterdam, Wereldbibliotheek 1956, geb. *f* 9.90.

De Kroniek van P. L. Tak, het weekblad, dat na de ineenstorting van de Nieuwe Gids op artistiek gebied in Nederland toonaangevend is geweest, is al te lang aan de aandacht der litterair-historici ontgaan. Wel werd het hier en daar met een enkel zinnetje vermeld, doch daar bleef het dan meestal bij. De voornaamste reden hiervan wordt door de auteur niet vermeld: het is m.i. de krant-achtige uitvoering geweest, waarin dit weekblad verscheen. Het grote formaat en het minder duurzame papier maken zo'n periodiek voor bewaring haast ongeschikt: ingebonden jaargangen zijn dan ook uiterst zeldzaam, zelfs in de universiteitsbibliotheek van Utrecht zal men er tevergeefs naar zoeken.

In deze Gentse dissertatie (Prof. Baur was de promotor) wordt getracht de geschiedenis van dit weekblad zo volledig mogelijk te behandelen.. Grotendeels was dit pionierswerk, want voorstudies ontbaken zo goed als geheel. Misschien kan men dit proefschrift wat schools vinden en van mening zijn, dat de uiterlijke historie te veel en de geestelijke stromingen, die in „De Kroniek" hun uitdrukking vonden, te weinig aan bod komen, maar, niemand kan zich toch aan de indruk onttrekken, dat een respectabel werkstuk werd afgeleverd, dat iedereen, die zich met de moderne literatuur bezighoudt, zal moeten bestuderen.

Om een indruk te geven van de rijke inhoud, volgt hier een overzicht: Na een hoofdstuk, over de voorgeschiedenis van deze periodiek, gevolgd door een bespreking van het eerste nummer, wordt in twee hoofdstukken de figuur van de eminente hoofdredacteur en het aandeel van diens medewerkers in den brede behandeld. Vervolgens worden de eerste vijf jaren - de bloeiperiode van het weekblad - onder de loupe genomen, waarbij alle aandacht valt op de vernieuwende invloed van dit blad op de architectuur, schilder- en prentkunst en op de muziek (Alphons Diepenbrock was jarenlang medewerker). De geestesstromingen, waarvan de Kroniek een exponent was, komen in het achtste en negende hoofdstuk resp.: *„Het Credo*

van Negentig" en „*Mystiek contra Socialisme*" ter sprake. Na de eeuwwisseling verliest het blad sterk aan belangrijkheid, zoals ook blijkt aan de geringe plaatsruimte die de auteur voor de bespreking van de laatste zeven jaar nodig heeft. De dood van P. L. Tak betekende tevens het einde van de Kroniek, die zich eigenlijk overleefd had.
Bijzonder dankbaar moeten we de schrijver zijn, voor de registers, die hij aan zijn boek heeft toegevoegd. Hij geeft een volledige inventarisering van alle artikelen, platen etc. die in die dertien jaargangen verschenen zijn. Een enkele keer kon de auteur van een artikel niet achterhaald worden, maar doorgaans werd de schrijver opgespoord.
Het aandeel van de Katholieken aan dit socialistisch getinte tijdschrift is in de eerste jaren nog vrij aanzienlijk geweest, na de openlijke overgang van Tak tot de S.D.A.P., is dit zo goed als weggevallen.
De evenwichtige stijl van de auteur maakt dit boek prettig leesbaar. Vele interessante reproducties verhogen de waarde van dit mooie werk. A. F.

Prof. Dr. P. J. Bouman. *Volk in beweging. Onbegrepen Amerika.* Vierde druk. Assen, Van Gorcum en Comp. N.V., G. A. Hak en Dr. H. J. Prakke 1955, 125 pp., ingen. *f* 4.90.
Prof. Bouman heeft dit boekje geschreven naar aanleiding van een vrij lang verblijf in de Verenigde Staten in 1950. Het Amerikaanse Volk is nog steeds een volk in wording: samenkomst van de pioniers uit W.-Europa met de gedeclasseerden uit Z.- en O.-Europa en de negers, zich uitend in opeenvolgende stadia van ontwikkeling en omwentelingen op gebied van zeden en gewoonten. Achter het anders zijn van dit „volk" - in zijn streven naar vrijheid, in zijn houding t.o.v. wetenschap en techniek, bij liefde, huwelijk en gezin, bij cultuur en godsdienst - staan even zovele onzekerheden, ook voor hen zelf. Maar zij hebben boven de volken van W.-Europa het voordeel van een elan, dat altijd tot nieuwe ontwikkeling voeren kan. „Have we any friends? Yes - but they are estranged by a myth. And a myth partly of our own making." Dit helder geschreven boek is zeker geen loflied op de Amerikaanse samenleving, maar is wel een overtuigende oproep tot het wegnemen van deze mythe en het ondermijnende wantrouwen. C. v. E.

Dr. H. J. Prakke. *Deining in Drenthe. Historisch-sociografische speurtocht door de „Olde Lantschap".* Tweede druk. Assen, van Gorcum en comp. n.v., G. A. Hak en Dr. H. J. Prakke, 1955, 378 pp., geïll. Geb. *f* 7.90.
Van een geheel gesloten boerengemenebest, de oude Drentse Universitas met zijn „sociale visie" op het economisch leven, wordt Drenthe, uitgaande van het ultrapaludanisme der inheemse edele heren, de expansiedrang van het goudeneeuwse Amsterdamse regentenkapitaal en de nieuwe ideeen van de Franse Revolutie met hun „economische visie", in anderhalve

eeuw tijd ingeschakeld in de pluriformiteit van het Nederlands geheel. Het door de schrijver bijeenvergaarde materiaal is in dit boek minutieus verwerkt met veel aandacht voor ieder sociaal detail. Met even grote toewijding heeft van Gorcum dit boek wel feilloos uitgegeven. Voor Drenthe is „Prakke" het standaardwerk, en op sociografisch gebied een van de beste Nederlandse monografieën. C. v. E.

Het industrieschap Oost-Groningen ontvangt u met open armen. Uitgeg. door Industrieschap Oost-Groningen en Algemeen Publiciteitskantoor, directie D. Y. Alta - Leeuwarden, 1956, 112 pp.

Oost-Groningen moet industrie aantrekken als enige oplossing voor zijn structurele werkeloosheid. Al blijven zij in het onzekere, of men in Winschoten nu met schepen van 1250, 1350 of 2150 ton kan komen, voor het overige vinden de industriëlen hier zakelijk uiteengezet, wat zij in Oost-Groningen nu zullen aantreffen, en waarop zij voor de naaste toekomst nog kunnen rekenen. Naast de directe vestigingsvoorwaarden voor de bedrijven (industrieterreinen, verkeersverbindingen e.d.) wordt in dit boekje ook aandacht geschonken aan de toekomstige woon- en recreatiemogelijkheden. - Van deze propaganda-uitgave wordt meer dan de helft van het aantal pagina's in beslag genomen door advertenties en foto's.
C. v. E.

Dr. M. P. van der Linden, *De Burggraven van Montfoort in de geschiedenis van het sticht Utrecht en het graafschap Holland* (1260-1490). Assen, Van Gorcum, 1957. Ing. *f* 11.90; geb. *f* 13.75.

Op het grensgebied tussen Holland en Utrecht weten de burggraven uit het geslacht de Rover tot een aanzienlijke macht te komen. Hun strijd om los te komen van het landsheerlijk gezag in het Sticht vindt zijn tegenhanger in hun hollandse carrière, als raden van Blois en Den Haag. De politieke en sociale verhoudingen in beide gewesten krijgen reliëf, als men ziet, hoe de burggraven deze weten te benutten, en hoe zij tenslotte machteloos blijken, als Holland en Utrecht onder Bourgondië één lijn trekken.
De burggraven waren ook dijkgraven van de Lopikerwaard. De bisschop en de graaf hadden er beiden belang bij, de dijkgraaf te steunen in zijn strijd tegen het water. Een bevredigend dijkrecht werd echter meer dan een eeuw lang tegengehouden door de heren van IJsselstein. Eerst in 1454 namen dezen het als verplichting op zich, bij te dragen in de buitengewone onkosten.
Deze dissertatie, opgenomen in Van Gorcum's Historische Bibliotheek (nr. 52), geeft een duidelijke beschrijving van situaties en gebeurtenissen, geen karakters. Een kaart, een stamboom en een korte samenvatting vergemakkelijken het overzicht. C. G. M. Bak O.F.M.

Jaarboek Bisschoppelijk College Weert IX. 1957. Roosendaal, N.V. Grafische Kunstinrichting J. van Poll Suykerbuyk, (1957)
Dit fraai uitgevoerde en inhoudrijke jaarboek zij gaarne aanbevolen, vooral ook omdat zo duidelijk uit woord en beeld blijkt dat op dit aloude college een gezonde vernieuwing plaats grijpt. Op de eerste bladzijden wordt met warme woorden herdacht Direkteur P. Moors, die President werd van Rolduc. Wij zijn het met de schrijver eens, als hij zegt: Directeur Moors was vóór alles onderwijsman in de goede zin. C.S.

Bloemhofje van de H. Antonius van Padua. Volledig Gebedenboek voor de ware vereerders van de grote wonderdoener. (Door P. Erasmus Moyson O.F.M.). Nieuwe druk, herzien en verbeterd door een E.P. Minderbroeder. Baarle-Nassau, Handelshuis „Sint Antonius" z.j. (1949). Geb. *f* 3.60.
Ook de kerkboeken zijn niet uitgezonderd van de kritiek en kritikasterij van onze dagen. In zoverre die leerzaam zijn, zal de schrijver ook van dit boekje goed doen zich daarop te bezinnen. Dat echter deze herdruk verschijnen kon, bewijst, dat velen ook met het oude tevreden zijn, bewijst ook, dat de verering tot de grote Heilige van Padua onverzwakt voortleeft. Gaarne wensen wij schrijver en uitgever een spoedig „uitverkocht" en een nieuwe druk toe. C. S.

Paul Sédir, *Het Gebed*, Baarn, Uitgeverij & Drukkerij Hollandia, z.j. (1949). *f* 2.90.
Deze Franse schrijver gaf zich eerst over aan het occultisme, maar bekeerde zich van het occultisme tot het Christendom. Hij schreef dit boekje over het gebedsleven, dat van protestantse strekking is. Merkwaardig is wel, dat hij ook handelt over het Wees Gegroet en De Engel des Heren. Wij moeten echter het werkje rekenen onder voor Katholieken verboden lectuur. C. S.

Juliana Regina 1957. Baarn, Hollandia, 1957, *f* 3.25.
De samensteller van deze jaarlijkse uitgave is D. Wijnbeek. De bedoeling is in beeld en tekst een overzicht te geven van de gebeurtenissen rondom het koninklijk gezin. Uiteraard zijn verschillende van die gebeurtenissen van betekenis voor heel ons vaderland tevens; wij noemen b.v. de statiebezoeken. Dat in dit boek ook een belangrijk deel uit de Kerstrede 1956 van onze Koningin werd opgenomen, verheugt ons om meer dan een reden. Gaarne bevelen wij deze Oranjekroniek aan. C. S.

Elleston Trevor, *De Invasie*. Nederlands van Age Bergman, derde druk, Baarn, Uitg. Hollandia N.V. z.j., ing. *f* 7.—, geb. *f* 8.90.
Het is jammer, dat we in dit tijdschrift geen echte bespreking kunnen geven van een oorlogsroman, want, evenals de reeds aangekondigde voorafgaande delen, verdient dit derde deel méér dan een eenvoudige boek-

aankondiging. Hoewel volkomen gefingeerd, geeft dit boek een treffender beeld van de verbitterde strijd van het engelse leger in de tweede wereldoorlog, dan een gewoon feitenrelaas dat zou kunnen doen. Dit deel behandelt de verwoede gevechten in Normandië meegemaakt door de soldaten van een engelse tankbrigade, die met hun flegma en droge humor, waarmee ze de spanning wegreageren, voor ons tot leven gebracht zijn. A. F.

Jean Cabriès, *Jacob, de uitverkorene,* vertaald door Andre van Aalst. Voorhout, Uitgeverij Foreholte, 1955 (2). Geb. *f* 9.90.
Op de eerste pagina van zijn boek maakt de auteur bij wijze van waarschuwing de opmerking: „De ware geschiedenis van Jacob is te vinden in hoofdstuk 25 en volgende van het boek Genesis". De opmerking is niet tevergeefs want het beeld van Jacob dat de, ongetwijfeld talentvolle, schrijver Jean Cabriès schetst, heeft met de patriarchenfiguur uit de Bijbel bijna alleen naam en aantal vrouwen gemeen. Niet alleen tekent de schrijver een heel ander cultuur-milieu, ook pover is zijn schets van Jacob als drager van de belofte en uitverkorene van Jahweh. De auteur heeft de meeste aandacht geschonken aan de twee vrouwen en de moeilijkheden die zij Jacob veroorzaken. De romanschrijver heeft de hem hier geboden kansen rijkelijk uitgebuit.
Wanneer men zijn bijbelse kennis met dit boek wil verrijken wordt men teleur gesteld. Als roman heeft het werk zijn verdiensten en mag men vertaler danken voor zijn keurig werk. Om een al te vrij spreken over huwelijk is enig voorbehoud gewenst. P. Drs. Ubald Muskens O.F.M.

Jan Nieuwenhuis, *Mensen maken een stad. Gedenkboek bij het 100-jarig bestaan van de Gemeentewerken te Rotterdam in 1955,* Rotterdam, Gemeentedrukkerij, z.j.
In een fors en royaal boekwerk heeft Jan Nieuwenhuis bij gelegenheid van het eeuwfeest van Gemeentewerken te R'dam in 1955 de geschiedenis van deze dienst beschreven. Hij werd daarbij terzijde gestaan door verschillende uitstekende medewerkers, onder wie de heer C. de Graaf, archivaris van Gemeentewerken, wel de eerste plaats inneemt.
Uiteraard zal een overzicht van de historie van een dienst als Gemeentewerken grotendeels tegelijk een beeld geven van de ontwikkeling van Rotterdam als zodanig. Daarom verdient dit boek belangstelling van en bestudering door allen, die zich voor de geschiedenis van onze grootste havenstad interesseren.
Het voornaamste gedeelte van het boek heeft de schr. gecomponeerd rond de figuren van Rose, Scholten, Van der Tak en De Jongh. Om een beter inzicht in de toestand van Rotterdam rond 1850 te geven, wordt in enkele grote lijnen de ontwikkeling van de „stadsfabricage" in de 16e, 17e en 18e eeuw geschetst. De figuur van Rose behoort eigenlijk ook nog tot

de voorgeschiedenis, omdat hij in 1839 als stadsbouwmeester werd aangesteld, dus vóór 1 november 1855, toen de Dienst van Gemeentewerken werd opgericht, waarbij Rose als ingenieur werkzaam bleef.
In een bonte afwisseling komen al de problemen, waarvoor een groeiende stad zich geplaatst ziet, aan de orde: riolering, havenwerken, kademuren, dokken, oeververbindingen, drinkwaterleiding, gas- en elektriciteitsbedrijven, scholen, ziekenhuizen enz.
De veelheid van vraagstukken maakt het lezen van dit boek niet gemakkelijk, temeer daar de schrijver een overvloed van namen en functies voor het nageslacht vastlegt. Wie de grote lijn echter vasthoudt, krijgt een boeiend overzicht van Rotterdams geschiedenis in stedebouwkundig opzicht gedurende de laatste anderhalve eeuw.
De uitgave is voortreffelijk en een apart woord van hulde voor de interessante illustraties is wel op zijn plaats. P. Alberik Bosman O.F.M.

August Niemann, *Pieter Marits,* Rijswijk Z.H. V. A. Kramers. Ing. *f* 3.40. geb. *f* 4.90.
Dit boek bestemd voor de jeugd boven de vijftien jaar werd ons toegezonden. Het is een eervolle vermelding waard. Het boeiend vertelde verhaal speelt in de Boerenoorlog waarin Pieter de spannendste avonturen beleeft. Het boek doet 't bij de jeugd, getuige de vijftien drukken, daarbij bezit het nog grote opvoedende waarde. A. F.

José de Ceulaer, *De mens in het werk van Felix Timmermans.* Met een inleiding door Lia Timmermans. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon N.V., 1957, *f* 6.—.
Over de populaire Vlaamse schrijver Felix Timmermans en zijn werk is de laatste jaren al heel wat geschreven. Voor een brede, volledige studie echter schijnt de tijd nog niet gekomen te zijn.
Ook het werk van De Ceulaer is niet als zodanig bedoeld. Ter gelegenheid van de tiende sterfdag van Timmermans heeft hij iets uit zijn materiaal gepubliceerd. Hij analyseert enkele figuren uit de werken van Timmermans, om via deze figuren te komen tot een beter begrip van de schrijver zelf.
Op bladzijde 51 en 52 wordt gesproken over Timmermans bewondering voor de H. Franciscus van Assisi en over zijn boek „De harp van Sint Franciscus".
Deze mooi uitgegeven studie wordt ingeleid door Lia Timmermans.
Dr. Hugo Sanders O.F.M.

David Koning, *Ballet in Nederland,* 115 blz., Amsterdam, De Bezige Bij, 1957, *f* 2.90.
Met veel kennis van zaken en op boeiende wijze wordt in dit boekje de geschiedenis van de danskunst in ons land geschetst. In feite betekent dit, dat vooral de ontwikkeling van het ballet in de jaren na de oorlog beschre-

ven wordt. Voordien immers was er voor de kunstdans vrijwel geen belangstelling. De vele foto's die in het boekje zijn opgenomen mogen het werkje wel aantrekkelijker maken, zij kunnen van de werkelijkheid toch maar een zwakke indruk geven. De schr. zal de eerste zijn dit te erkennen. Zeer waardevol is daarentegen het overzicht van samenstelling, organisatie en repertoire van de Nederlandse balletformaties, waarmee het boekje afgesloten wordt. A. Bour O.F.M.

R. Blijstra, *Nederlandse bouwkunst na 1900,* Amsterdam, De Bezige Bij, z.j. (1957), (38 pag. tekst + 40 foto's), *f* 5.90.
Wie behoefte heeft 'n globaal overzicht te hebben van enige opvolgende architecten en bouwwerken uit de eerste helft dezer eeuw kan hier terecht in een mooi uitgegeven boekje in handig formaat. Maar hij verwachte geen dieper inzicht of levensbeschouwelijke raakpunten. Hij zal zich ook teleurgesteld vinden er maar zéér weinig aan te treffen over architecten of bouwwerken buiten „het Westen" van ons land, en kerkelijke architectuur - toch ook wel vermeldenswaardig uit die tijd - schijnt de schrijver zo goed als onbekend, hij maakt er zich dan ook gemakkelijk van af door mee te delen dat op dit gebied „de oogst schraal is".
Vele oordelen - hoewel boud neergeschreven - over bouwwerken en bouwmeesters moeten we laten voor rekening van de schrijver, maar zullen bij vele deskundigen maar weinig instemming vinden.
O.i. is dit een der vele tegenwoordige, uiterlijk-aantrekkelijke, uitgaven waarvan men zich afvraagt voor wie ze eigenlijk bestemd zijn. M. B.

Vier generaties rondom een boekhandel en uitgeverij. Gedenkschrift van Boekhandel en uitgeverij W. ten Have N.V. v/h Hövekers Boekhandel. Amsterdam, 1956.
Dit keurig uitgegeven geschrift - een reclame op zich - geeft ons een goede kijk, hoe in 125 jaar een bekende boekhandel en uitgeverij zich ontwikkeld heeft. Bijzonder heeft ons getroffen de karakterisering van de drie eerste generaties. In drie hoofdstukken worden besproken: H. Höveker, H. Höveker en J. A. Worms en W. Ten Have. Uiteraard wordt niet zo uitvoerig gehandeld over de tegenwoordige directie Jan en Jurriën ten Have: de laatste heeft het geschrift voornamelijk geschreven. Mogen zij hun voorgangers als hun voorbeelden steeds voor ogen houden. C. S.

Gelders Jaarboek, samengesteld door W. J. Kuntze, Arnhem, G. W. van der Wiel & Co, 1958, *f* 11.50.
Alleen reeds het feit, dat dit lijvig en keurig uitgegeven jaarboek elk jaar opnieuw ter tafel komt, bewijst zijn grote verspreiding en zijn onmisbaarheid in vele kringen. Dat is ook te verklaren. Alleen hij, die de beknopte inhoudsgave inziet, moet tot de overtuiging komen, dat dit jaarboek praktisch alles bevat, wat aan bestuur en organisatie in Gelderland

te vinden is. Om nu maar een voorbeeld te noemen, op de blzz. 89-99 vindt men een lijst van Gelderse plaatsen met vermelding van de gemeenten, waartoe zij behoren. Welk een praktisch nut heeft zo'n lijst al! En dat kan men zeggen van alle rubrieken. Onmisbaar is dit boek dan ook voor al wie met het openbaar leven te maken hebben, en niet alleen in Gelderland. C. S.

J. F. van de Gent, *Israëls Opgang,* 's-Hertogenbosch, L. C. G. Malmberg, (1957), *f* 5.40, geb. *f* 6.75.
Dit helder boek is niet op de eerste plaats bestemd voor priesters. Van hen mag en moet men verwachten, dat zij op de hoogte blijven van nieuwere gegevens over de heilige Schrift. Al mogen zij de misschien grijzende hoofden weleens terecht schudden. Het is daarom juist, dat de bekwame schrijver zijn boek vooral samenstelde voor het onderwijzend lekenpersoneel. Zijn doel is hen vooral te oriënteren in alle zaken, betreffende het Oude Testament; en dat doet hij best. Als een goed voorbeeld zouden wij kunnen noemen, hoe hij de eerste hoofdstukken van Genesis verhaald wil zien. Hierin is hij een voorbeeld voor anderen, die daarop zo de aandacht wijden, alsof men in de godsdienstlessen niets anders en vruchtbaarders had te doen.
Persoonlijk vinden wij zijn boek helder, duidelijk en waardevol, al geeft het niet overal bevrediging.
En onze vraag blijft wel, of het onderwijzend personeel - in het algemeen gesproken - zelfs na ernstige studie van dit werk, zich voldoende machtig beschouwt, om vooral aan grotere kinderen de Bijbelse geschiedenis te doceren. C. S.

(P. Bertilo de Boer O.F.M.), *Gedachten van Sint Antonius van Padua.* Weert, Biest 43, (1958). *f* 0.40.
Dit boekje is het eerste van een serie „Bruintjes". De schrijver deed een gelukkige greep te beginnen met een kleine bloemlezing uit de preken van Sint Antonius van Padua, waarbij hij twee noveengebeden voegde. Wij geloven, dat dit boekje zijn weg zal vinden, maar ook tot vrucht zal hebben, dat de zozeer vereerde Heilige beter zal gekend worden. C. S.

P. Herman Hagen O.F.M., *Rozenkransgeheimen,* Hilversum, N.V. Gooi & Sticht, (1958).
Het rozenkransgebed is een eenvoudig gebed, maar vraagt toch sterke aandacht. Het is een goede gedachte geweest van de schrijver een boekje uit te geven met berijmde geheimen van de rozenkrans. Zeker zal het bezingen van die geheimen het gewone bidden meer levend en bezield maken. Het lijkt ons althans een uitstekend hulpmiddel te zijn. Graag daarom sukses toegewenst. C. S.